

HELSINŠKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI

ogledi¹⁰

TOMISLAV OGNJANOVIĆ

[ČARŠIJA]

[

UTRINA
ILI
SRBIJA

ČARŠIJA

HELSINŠKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI

ogledi¹⁰

TOMISLAV OGNJANOVIĆ

[ČARŠIJA]

**UTRINA
ILI
SRBIJA**

BEOGRAD, 2008

Tomislav Ognjanović ČARŠIJA

BIBLIOTEKA Ogledi
KNJIGA BR. 10

IZDAVAČ
Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

ZA IZDAVAČA
Sonja Biserko

OBLIKOVANJE I SLOG
Ivan Hrašovec

ŠTAMPA
Zagorac, Beograd

Zahvaljujemo se vladi Savezne Republike Nemačke
uz čiju pomoć je objavljena ova knjiga.

ISBN 978-86-7208-149-7

COBISS.SR-ID 149960716

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd
323(497.11) "1969/2000"

OGNJANOVIĆ, Tomislav
Čaršija / Tomislav Ognjanović. – Beograd : Helsinški odbor za ljudska
prava, 2008 (Beograd : Zagorac). – 158 strana ; 23cm – (Biblioteka
Ogledi / [Helsinški odbor za ljudska prava] ; knj. br. 10) Tiraž 600. –
Beleška o piscu: str. 157-158. – Napomene i bibliografske reference uz
tekst 1. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji (Beograd) a) Srbija –
Političke prilike – 1969–2000

Sadržaj

POLITIČKI PLURALIZAM U SRBIJI	9
MOĆ BEZ TRUDA	15
POZORIŠTE U PARLAMENTU	18
POZICIJA PIONA	22
ODLOŽENA PERA	26
SAMOZVANI DISIDENTI	29
ŽRVANJ	33
UTRINA ILI SRBIJA?	38
NAKNADNA PAMET	41
NAROD U FUNKCIJI UPOTREBNE VREDNOSTI	44
KOLONA POLITIČKIH ZABLUDA	47
PROŠLOST SE VRAĆA	50
MOĆ U SENCI	54
O INTELEKTUALNOM OPORTUNIZMU	58
LIBERALIZAM U SRBIJI U PERIODU OD 1969. DO 1972. GODINE	63
MIŠLJENJE LATINKE PEROVIĆ O RADU TOMISLAVA OGNJANOVIĆA	76
NAPISI IZ ŠTAMPE	80
KRITIKE I KOMENTARI	91

„U Londonu sam već mesec dana. Došao sam da učim engleski jezik. A u Londonu je život skup. Nezaposlenost je dostigla gotovo četiri miliona. Tražim posao. Čitam oglase u novinama, zagledam po izlozima. Ima poslova. Raznih, uglavnom fizičkih. U građevinarstvu, ugostiteljstvu, trgovini, u porodicama. Ja sam stranac, i biće mi verovatno teže da dobijem posao. I pored okupiranosti da ga nađem, obilazim knjižare, biblioteke, muzeje, izložbe. Zapazio sam da u knjižarama nema naših knjiga. Znači li to da Englezi nisu zainteresovani za duhovna zbivanja u mojoj zemlji? Koliko je to krivica nas samih, naših kulturnih poslenika u zemlji i inostranstvu?...

Ovde sam iz svojih ličnih motiva: da upoznam ovaj svet, da učim engleski jezik i da okusim nešto od kulture i znanosti metropole. Ambicija skromna, ali povezana s novcem. Razmišljam o mnogobrojnim mogućnostima, od kojih su neke ostvarive. Hvatam se za onu koja mi se čini najrealnijom: da pokucam na neka hotelska vrata i nadležnima kažem da tražim posao....

...Pojavljujem se pred crnim portirom hotela. Saslušao me, telefonom sa nekim kratko razgovarao i potom pokazao rukom sobu na levoj strani hola....Pokucao sam na vrata. Visok, smeđ, mlad čovek stajao je pored stola.... Primetio je da sam uzbuđen. „Iz Jugoslavije sam, pohađam školu engleskog jezika. Hteo bih da nešto radim jer nemam mnogo para“... „Razumeo sam“ dodao je kad sam sve izdeklamovao i saopštio mi da naveče, u petnaest do jedanest, dođem i sačekam Mr. Magdija, rukovodioca klinerske službe.

POLITIČKI PLURALIZAM U SRBIJI

Politička pluralizacija u Srbiji, započeta ustavno-pravno 1990. g., predstavlja specifičnu sliku političkog pluralističkog života u postkomunističkom društvu. Ona se razlikuje od političke pluralizacije u drugim državama komunističkog bloka, posebno od istog procesa u drugim republikama bivše Jugoslavije.

U čemu je ta specifičnost? Da bismo odgovorili na ovo pitanje, treba da se podsetimo na period donošenja famoznog Ustava iz 1974.g. Deo aktivne komunističke strukture i većina elitne, kako se verovalo, srpske inteligencije dočekali su i doživeli ovaj najviši pravni akt kao dokument kojim se podrivaju državni temelji Srbije, pa i Jugoslavije, suprotno delu političkih i intelektualnih struktura koji ga je usvojio kao mogućnost prihvatljivog regulisanja odnosa među narodima i nacionalnim manjinama u Jugoslaviji. Ovo racionalno stanovište nije zaustavilo, prvo prigušenu a kasnije sve glasniju, kampanju nacionalističke srpske inteligencije u Akademiji nauka, Udruženju književnika Srbije, političko-partijskim institucijama i institutima i na raznim političkim i kulturnim tribinama. Ustavna rešenja su tumačena kao namerno razbijanje Srbije, samim tim i Jugoslavije, a kao rezultat kominternovske

---

i katoličke zavere. Dobrica Ćosić, valjda zbog nacionalnog angažmana naglo uzdignut na tron najvećeg srpskog pisca, pa potom i oca nacije, prilikom prijema u Akademiju nauka, u pristupnoj besedi 1978. g. podvlači tragičnu srpsku sudbinu kroz tezu o pobednicima u ratu i gubitnicima u miru, što orkestrirano preuzimaju njegovi esnafski sledbenici, a njegove kolege akademici kasnije razrađuju u obliku misterioznog Memoranduma SANU. U ovom dokumentu „tragična“ slika mirnodopske Srbije se zaokružuje, a uzroci se sa široke kominternovsko-klerikalne zavere fiksiraju na njihove „predstavničke“ u jugoslovenskoj zajednici – političke i intelektualne strukture u Sloveniji i Hrvatskoj. Nezahvalnost za pijemontsko žrtvovanje Srbije je startna crta optužbi, a ciljna se može nazreti u prikrivenom zagovaranju unitarne zajednice u kojoj bi neki narodi bili „jednakiji“ od ostalih. Ovo usmerenje je prećutno podržano, ako ne i podsticano, od srpskih partijskih i političkih krugova krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih. Kao glavni razbijači srpske države, nacije i istorije markirani su Tito i Kardelj. Bez obzira na sve što se desilo, makar u poslednjih pet-šest godina, to uverenje se proteže do danas. U poslednjem broju Književnih novina (1.2.1994.) sociolog Trivo Inđić Tita i Kardelja vidi kao jedine krivce za dogmatsko mišljenje u društvenoj nauci i prepreke za njen demokratski i dijaloški razvoj. Kao da je srpski politički i intelektualni establišment bio lišen dogmatizma i zabrana. Napada na Tita i Kardelja bilo je najmanje iz intelektualno-liberalnih razloga. Danas je, kroz objektivno i iskustveno nepristrasno saznanje, valjda jasno da su njih dvojica, uz gomilu primedbi na njihovu ideologiju, dogmatičnost, metode i sl., bili realni zaštitnici jugoslovenske države, doduše u uslovima komunističke utopije, ali uporno usmereni da očuvaju dobar odnos među nacijama, čiji je napredak zavisio od napretka pozitivnog rešavanja pitanja nacionalnih manjina. I to su pitanje, najvažnije u Jugoslaviji, rešavali zajedno sa srpskim nenacionalističkim političkim snagama u duhu svoje samoupravne demokratske socijalističke logike.

Ali ostavimo njih i njihovu epohu sudu istorije i njenom vrednovanju, poštedimo ih makar optužbi, pa neka to bude i samo zbog toga što prosto fizički ne postoje, za ono za šta nisu krivi, za krvoproliće koje se danas vauja prostorima njihove države.

Napred pomenuta posleustavna kampanja izvesnog broja „političkih disidenata“ i vodeće srpske inteligencije je u periodu od 1981. do 1988.g.

prerasla u pravu nacionalnu eksploziju pod vođstvom Dobrice Ćosića i Matije Bečkovića, a pod dirigentskom palicom tadašnjeg predsednika Gradskog komiteta SK Beograda, potom predsednika CK SKS, Slobodana Miloševića. Prvorborci nacionalizma su bili pisci, književni kritičari, naučnici, publicisti, filozofi, penzionisani generali i inteligenti sa dna hijerarhijske lestvice koji su u tome videli svoju šansu. Mora se priznati da su je mnogi iskoristili sudeći po pozicijama koje su zauzeli. Nastup Slobodana Miloševića, direktora beogradskog monopolističkog preduzeća „Tehnogas“, koje je bilo rasadnik partijskih kadrova, intelektualci su podržali. Negativnih reakcija bilo je malo čak i među istinskim političkim disidentima. Milovan Đilas je za njujorški Tajms 1988.g. pisao o „hrabrom i agilnom vođdu nacionalnog pokreta“. U toj euforiji menja se Ustav Republike Srbije, ruše se pokrajinska rukovodstva, državne institucije Kosova, raskidaju odnosi sa Slovenijom, napadaju druge republike, počinje lov na neistomišljenike. Milošević je vešto zakoračio u instrumentalizaciju već stvorene nacionalističke ideologije kroz brdo štampanih feljtona, pamfleta, studija, nacionalromantičnih književnih dela, promocija i skupova na kojima je isticana paćenička sudbina srpskog naroda, njegovo tragično osećanje i stalno mirnodopsko poniženje, nepravедnost avnojevskih granica, nametanje pokrajina i još mnogo šta drugo. Nacionalističku i dogmatsku intelektualnu energiju on je usmerio u vlastitu političku promociju: vešto organizuje postojeće političke, intelektualne i privredne snage za nealternativno isticanje interesa srpskog naroda, za izmenu ustava, zaustavljanje partijskih i državnih reformi, promenu političke a, kasnije, i državne mape Jugoslavije. Ona manjina koja je na odnose među jugoslovenskim narodima, kao i na druge društvene probleme, gledala nešto drugačije, a koja se posebno nije slagala sa Miloševićevim metodama njihovog rešavanja, potisnuta je sa svih nivoa halabučnim, pogromaškim etiketiranjima dirigovanim iz jednog centra. Većina se povukla ili preobratala iz straha, a odvažni pojedinci su onemogućeni. To je bila pobeda nacionalnog komunizma ili, bolje reći, dotad decentralizovanog samoupravnog socijalizma preobraženog u totalitarnu centralističku i birokratsku vlast Srbije. U stvari, sa rekonstrukcijom SR Srbije počeo je raspad Jugoslavije. Konsenzus o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji postignut ustavnim ustrojstvom iz 1974.g., kao i zavidan status nacionalnih manjina, srušeni su nemilosrdno surovim ustoličenjem nacionalističke politike i pojavom Slobodana Miloševića, uz dobrovoljnu podršku

napred navedenih struktura. Danas se čuju mnoga vajkanja da ih je Milošević obmanuo i žestoki napadi na njega od onih koji bi da zadrže svoje eliti-stičke pozicije i prebrišu vlastito učešće u ondašnjoj političkoj halabuci. Kao da je to neko daleko vreme, pa su sećanja izbledela! Verovali su da je Milošević pod njihovim uticajem i zavisao od njih, da će moći da ga zaustave kad budu smatrali da treba. Kad odradi posao za njih. Koliko su bili naivni pokazuje činjenica da je on većinu njih iskoristio i potom odbacio. Slučaj Ćosić u tom nizu je najdrastičniji. Čak je i Đilas, koji je najpre uzdržano a kasnije izuzetno oštro Miloševiću politiku definisao kao put u katastrofu Jugoslavije, u početku pomislio da ga treba pustiti da završi državno-pravnu stvar Srbije (privatni razgovor u kafani Grmeč 1988.g.)

To su momenti koji su odredili politički pluralistički proces u Srbiji. Vođeća politička snaga nastavila je svoju tehnologiju vlasti satkanu na nacionalističkoj ideologiji, tako da su partije i političke stranke, koje su se pojavile posle 1990.g., bile saterane u prazne i neupotrebljive nacionalne programe. I danas su one još uvek zagovornice programa sa nejasnim političkim vizijama. Svaka od njih želi da ispravi istorijsku grešku – komunističku etapu u razvoju Srbije. Sve partije odreda, izuzev pojedinaca u njima, veruju da je Srbija bila Pijemont jugoslovenske države i da je u toj državi, naročito onoj komunističkoj, i politički, i ekonomski, i kulturno bila zakinuta.

Pošto i opozicione i vladajuća partija potiču iz istog političko-socijalnog gena, konfuzija i nesnalaženje vladaju u kretanju bitnih političkih tokova u Srbiji. Većina parlamentarnih partija je ograničena romantičnim nacionalnim proklamacijama i praznim viđenjima nacionalnog spasa, a vladajuća partija još i komunističkom ideologijom i krajnjim dogmatizmom, pa se bitne pretpostavke za demokratski razvoj ni ne naziru. Nisu dovoljni samo programi i proklamacije političkih stranaka već i sagledavanje pravih uzroka sadašnjeg stanja. Izbavljanje srpskog naroda iz sadašnje katastrofe je moguće jedino ako se shvati priroda vlastitih grešaka, ako se, pre svega, emancipuje masa i, sa nivoa nacionalnih idolatrija, mitske svesti i metafizičkih prava iz prepotopske prošlosti, obrazovnjem uzdignu do stepena razumevanja istinskog demokratskog razvoja. Treba stvarati uslove za trezveno sagledavanje i rešavanje svih problema, političkih, ekonomskih, socijalnih, kao i problema drugih naroda i nacionalnih manjina u Srbiji. Onda se i pitanje Kosova, i Albanaca ne bi zamenjivalo patetičnom

odbranom „srca stare srpske države“ i poštovanjem ljudskih prava kundak metodom, već rešavalo na nivou dostignuća demokratskih društava, uz uvažavanje oba interesa, i postizanja višeg stepena razvoja Albanaca na Kosovu uz njegova pozitivna svojstva i teritorijalni integritet Srbije, odnosno SRJ, i njenih međunarodno priznatih granica. No, kako rekosmo, ne postoje velike razlike među parlamentarnim strankama, pa se tako sve uglavnom svodi na bitku za vlast, u kojoj opozicione partije nisu dorasle vladajućoj. Društvenu scenu karakterišu strukturalni sukobi, sukobi među liderima, između partija i unutar njih kao rezultat ambicija i nepostojanja osećaja realnosti. Dok vladajuća partija uspešno plasira svoje demagoške programe, druge ni to nisu u stanju. Ne treba mnogo tragati za razlozima. Većinu partija vode ljudi koji su bili izvršioци smešteni na raznim lestvicama komunističkog poretka ili im je poreklo iz „nove klase“. Oni nisu svesni koliko su ogrezli u prethodnom metodu i koliko njihova demokratija ima prizvuk, najblaže rečeno, demokratskog centralizma sudeći po čestim isključivanjima i smenama sa partijskih položaja po tipičnom „cekaovskom“ principu. Dakle, oni su daroviti i imaju, možda, dara za nešto, ali za demokratsku politiku i njen razvoj u postkomunističkom društvu malo ili nimalo. Da bi na tom planu postigle nešto trebalo bi, pre svega, da ubede birače da su zaista demokratske partije – mada su im birači u tome dovoljno dugo verovali – to će moći tek kada unutar sebe ustroje demokratiju. Nijedna od njih nije razvila komunikaciju između vlastitog članstva i rukovodećih ekipa, ne razvija partijsku infrastrukturu, nema institucionalizovane akcije, ni prateće organizacije i, što je najvažnije, nema svoje listove, pa i kad ih ima, onda su neuticajni. U Srbiji ne postoje dnevne novine koje izdaju opozicione partije u interesu informisanja i edukacije i članstva i birača. Pokušaji nekih partija na tom planu propali su zbog toga što su ta gласila služila skribomanskim potrebama najužeg partijskog rukovodstva, a tematski i stilski su bila iznad nivoa i razumevanja čitalaca. Posle ovih propalih pokušaja, opozicione partije se uglavnom vezuju za nezavisna gласila koja po vlastitom uređivačkom kriterijumu informišu čitaoce manje ili više objektivno. Ovaj a i druge nedostatake partije pokušavaju da kompenzuju organizovanjem masovnih političkih skupova, mitinga – političkim akcijama sa kojima su Milošević i njegovi sledbenici započeli razgrađivanje Jugoslavije. A pošto su oni u najvećoj meri (zlo)upotrebili kolektivnu energiju masa,

opozicionim partijama ostala su okupljanja njihovih pristalica, razočaranih učesnika svih Miloševićevih mitinga čije je on nade izneverio, i radoznalih građana na čije glasačko opredeljenje, sudeći makar po izbornim rezultatima, prisustvo na takvim skupovima nije uticalo. Tako je opozicija od njih imala malo koristi, ako ne i štete. Predugo su lideri na takvim skupovima pokazivali pamet umesto da pokažu političku veštinu. Njihove propuste vešto je koristila vladajuća partija, koja je organizacioni metod i tehnologiju, kao i sve ostalo, nasledila od komunista.

Kad se sve to skupa uzme – odnosi pozicije i opozicije u Srbiji, ekonomsko-socijalna previranja, ekstremne političke pojave, od ortodoksnog komunističkih do nacionalističkih isključivosti, slabe demokratsko-liberalne snage – jasno je da je još uvek dominantno negativno prevladavanje komunističke prakse. Skori preokret je teško očekivati jer su preovlađujući odnosi u ekonomiji, socijalnoj strukturi i ideologiji još komunističko-birokratski. Srbiju od 1985.g. vode isti ljudi ili ljudi istog profila i u politici, i u kulturi, i u nauci i privredi. Kad se sagleda ukupan politički život nema dileme da se ne radi o društvenom pluralističkom preobražaju, već o postkomunističkoj mimikriji. Jednog dana će društvena nauka današnje stanje našeg društva verovatno pravdati višim nacionalnim interesima, ali savremeni Srbin, egzistencijalno ugrožen i zbog nerazumne politike, bilo kojim ciljem da je motivisana, i obeležen pečatom primitivnog i surovog nacionaliste, teško će moći, i ne treba, dugo da se miri sa onim što se u njegovu ime radi. Naravno, misli se na ljude koji nisu u mehanizmu vlasti i u žrvnju ispraznih borbi parlamentarnih partija. Instrumentalizovana politička svest, čije je središte Socijalistička partija Srbije, već je nagrižena i uzdrmana sveukupnim zaostajanjem Srbije. Biće Srbije, a to su svi njeni građani, još se nije otvorilo sociološki, intelektualno i moralno. Ono je ošamućeno svime što se dogodilo – raspad države, besmisleni ratovi, tragedije u Hrvatskoj i Bosni – ali i sposobno za metafizičku konsolidaciju na principima racionalnog puta do nacionalne samosvesti. Pa bilo i puta pokajništva i ponovnog uspostavljanja pokidanih a neophodnih veza sa ostalim narodima na ovim prostorima i sa svetom u celini.

(The South Slav Journal, Volume 15 No. 1–2 (55–56)
Spring – Summer 1992. (mart–april 1994.)

MOĆ BEZ TRUDA

Ovih se dana, na velika zvona, sprovodi rekonstrukcija monetarnog sistema. Uz neke koje smo poslednjih godina obavili ili, preciznije, tek započeli, ulazimo u duboku rekonstrukciju društveno-političkog sistema. Koliko god da ona traje, i kako god da teče, do nekih pozitivnih rešenja se mora doći iz prostog razloga što politički establišment, i pozicija i opozicija, direktno od nje zavisi.

Međutim, brine činjenica da niko u Srbiji ne sprovodi, niti nastoji da sprovede, rekonstrukciju ideološkog sistema. On nastavlja da traje u svim porama društva: političkim, ekonomskim, kulturnim i obrazovnim. Posebno se dobro utemeljio u obrazovno-kulturnim institucijama, institutima društvenih nauka i u velikim informativnim sistemima. Doktrinarno poznati udžbenici takozvani osnovi marksizma, vešto zakamuflirani raznim naslovima, nastavljaju proizvodnju duhovne pustoši. Na fakultetima se i dalje predaje opštenarodna odbrana, iako je njena svrsishodnost nestala sa raspadom zemlje za čiju je zaštitu osposobljavala kadrove. Dakle, marksistička ideologija je još vrlo prisutna u ključnoj obrazovnoj instituciji – školi – i neposredno utiče na formiranje svesti, dok mnogobrojni marksistički

kadar, naročito onaj visokoškolski, utiče na formiranje javnog mnjenja preko svakodnevnog pojavljivanja u medijima, onim najuticajnijim. To što su se „rasturili“ po raznim političkim partijama i opcijama, ili su se proglasili za nezavisne, ne znači i da su promenili metod i način mišljenja. A to pokazuje i njihovo opstajanje na statusnim pozicijama koje su zauzimali u prethodnom sistemu.

Mnoge uvodnike, komentare i noseće tekstove u dnevnoj i nedeljnoj štampi pišu ljudi koji su na Beogradski univerzitet stigli preko komunističko-birokratskog lobiranja, glavnog „svedočanstva“ za dalju intelektualnu izgradnju i doprinos „filozofiji kao ljudskoj zajednici“. Uređivačke pozicije i novinarska mesta drže, uglavnom, isti ljudi. Samo su sebe, a pokušavaju i nas, ubedili kako su se promenili i da su oduvek bili za demokratiju. Mali je broj onih koji su zbog svog jasnog i doslednog stava, političkog i etičkog, zaista stradali. To što su neki ostali i bez posla, upravo je dokaz koliko ova sredina još uvek ne podnosi individualnost. Da svedemo: ideološki život započet u posleratnom periodu istrajava i dalje u depersonalizaciji ličnosti.

Zašto se ne postavlja, ili postavlja uglavnom retorički, pitanje ideološke rekonstrukcije? Nosioi političke i društvene moći lukavo koriste zatečeno stanje svesti znajući da promena koja podrazumeva povratak intergralne moralne i demokratske ličnosti nosi opasnost po njih same. Očigledno je da birokratiji u politici, kulturi i obrazovanju nisu bitni individualna sposobnost i intelektualna svojstva, već spremnost na poslušnost. U tome imaju podršku raznih političkih špekulanata zainteresovanih samo za osvajanje i otimanje. Egocentrični i regionalno frustrirani, oni svoju identifikaciju nalaze u ideologiji koja im nudi moć bez truda.

Pluralistički politički subjekti nisu koncentrisani na ovo pitanje, već više opsednuti makijavelističkom težnjom ka osvajanju vlasti, što, naravno, nije mana. Ali je mana to što nisu u stanju da prate sve planove društvenog života. Mnoge stvari im izmiču, uključuju se tek kad se problem pojavi, a i tada nejasno i nedosledno, po principu konfrontiranja stavova. Umesto celovitog stava izloženog u vidu projekta, recimo obrazovanja, oni se obrušavaju na pojedinačna pitanja, akutna (najčešće personalna), koja ne bi bila toliko važna kad bi se čitava društvena oblast postavila na prave temelje. „Iskakanja“ pripadnika pojedinih partija više uznemiruju establišment svake partije ponaosob, nego problem finansiranja bilo koje,

recimo, kulturne institucije u gradu ili republici. Zašto se pripadnici partijskog establišmenta tako ponašaju? Da li zato što ne mogu, ne žele više? Jednostavno, zato što su i oni sami izrasli iz ideološkog sistema u kome je sklop intelektualne ličnosti drastično izmenjen. Niko od nas toga nije pošteđen, proces revitalizacije kod svih ide sporo. Drugo, još važnije, nedirnut ideološki sistem im odgovara, jer ako se upuste u proces apsolutne rekonstrukcije ideološkog sistema podrivaju vlastitu poziciju. Opšti preobražaj ideologije i njeno odstranjivanje sa društvene scene vodi ka otvaranju pitanja: da li je dotadašnja ideologija uništila sve vrednosti, i koje su to vrednosti bile? Šta je sa moralom ljudi koji su kreirali tu ideologiju? Svako dalje i dublje zadiranje dovelo bi u neizvesnost mnoge koji su danas komformistički u establišmentu. Za tu vrstu provere oni nisu spremni. Podimo, na primer, od malog, gotovo zanemarljivog broja partijskih glasila. I ono što postoji bezbojno je i od malog uticaja, ali neki od njih natrunjuju novu atmosferu i nove idejne impulse, inspiracije i vizije, a tim i nove nosioce. Žele li to partijske vođe? Verovatno ne. I njima odgovara idejno nejasna i konfuzna društvena sredina u kojoj su najdominantnije snage, i na pozicijonj i na opozicionj strani, one koje su i u prethodnom sistemu imale tu ulogu. Bilo bi smešno, da nije toliko pogubno, gledati kako se jučerašnji birokratski ideolozi, činovnici, teoretičari i razni komformisti preobražavaju u demokrate, socijaldemokrate i druge žestoke kritičare komunizma.

Dakle, ideološkoj pustoši doprinosili su mnogi u svim strukturama društva, organizatori, neretko iz vulgarnih materijalnih razloga, raznih skupova i susreta, simpozijuma, okruglih stolova, kulturnih i marksističkih centara. To nasleđe opasnije je od onog koje je skidanjem simbola zbrisano da bi se povratilo nacionalno i državno dostojanstvo. Državno, istorijsko i kulturno iskustvo Srbije nije zasnovano na simbolima, ili ne samo na njima, već na jednom duboko civilizovanom i etičnom, političkom i intelektualnom pregalaštvu, čiji bi nas povratak u našu svest najpre oslobodio ideološkog obruča.

POZORIŠTE U PARLAMENTU

U svakom demokratskom društvu narodni poslanik ima zančajnu i odgovornu ulogu, a u ovom našem koje se demokratiji tek uči, posebno važnu: da kroz verno i suvereno zastupanje i tumačenje volje svojih birača u parlamentu doprinosi i razvoju demokratije. Poslanik koji tu obavezu shvati ozbiljno nastojaće da njegova uloga bude potpuna i stvaralačka. Imajući u vidu i namere njegovih kolega iz drugih parlamentarnih partija, umeće da odredi kada će i koliko ta uloga biti borbena i verbalno okršajna. Ne sme se zaboraviti da se u poslanikovoj pojavi odslikava politički duh naroda, nacije i države: što je on suvereniji u parlamentarnoj konkurentskoj trci, utoliko je građanin sigurniji, pravno-politički zaštićeniji i bezbedniji. Sve što se događa na političkoj i društvenoj sceni je predmet njegove aktivnosti i analize, deo njegove političke sudbine i to, najpre, iz ugla birača koje u parlamentu predstavlja, pa tek onda partije preko čije je izborne liste stigao u njega. Poslanik je, ili tek treba da postane, okosnica političke demokratske parlamentarne borbe, institucija zakonodavne funkcije, čovek sa ogromnim društvenim i političkim zadacima i obavezama.

Setimo se samo sa kojim i kakvim je uzbuđenjem narod dočekaao prve slobodne višestranačke izbore u Srbiji verujući da će ga najzad u parlamentu predstavljati ljudi sposobni da prepoznaju i sintetizuju njegovu političku volju i interes. Zbog sve jačeg utiska koji se stiče iz rada parlamenta i narodnih predstavnika u njemu nameće se nekoliko pitanja: da li je u ovom trenutku sam narod jasno artikulisao vlastitu volju, da li je i u kojoj političkoj snazi sagledao njenog pravog realizatora i, najzad, da li su se političke snage u izbornoj konkurenciji rukovodile istinski spoznatom voljom naroda ili nekim sopstvenim interesima?

Posle višedecenijske zatvorenosti političkog života u institucijama jednopartijskog sistema, na pragu višestranačke Srbije, narodu i novoorganizovanim političkim snagama jedino je do kraja bila jasna želja za promenom. Višestranačje se učilo praktično u hodu, a zbog raspada federalne države gotovo i u inat. Kada se takvo savladavanje obznanilo u formi novokonstituisanog parlamenta pokazalo se da se u funkciji narodnog poslanika u parlament uselila dobra većina bivših delegata. Navikli da se ponašaju kao delegati monopolske partije, čiji su politički, odnosno ideološki stavovi formulisani u komitetima a partijska volja određivana voljom partijske oligarhije, oni, naravno, nisu mogli da se promene preko noći. Nasatvili su da žive „presađeni“ u bilo koju partiju i da se, saglasno tome, ponašaju i dalje kao glasačka i aplauderska mašina.

Izgovori za sporo napredovanje demokratske svesti narodnog poslanika mogu se naći u nejasnim opštim prilikama u kojima poslanik deluje kao akter političkih procesa (zadano državno ustrojstvo, neizdiferenciranost svojinskih odnosa, jako delovanje privilegovanih slojeva konstituisanih u komunističkom društvu, ratno okruženje i dr.), ali većinu treba tražiti u njemu samom i u političkoj partiji iz koje dolazi. Iz dosadašnjeg učešća u parlamentarnom životu i nastupu na političkoj sceni Srbije jasno je da većina parlamentarnih partija nema jasno formulisanu politiku i ciljeve. Ogromne oscilacije i prilagođavanja dovode narodnog poslanika u kontraverzne, kontradiktorne, pa čak i smešne pozicije. Partijsko liderstvo, kojim su opterećene sve parlamentarne stranke, a i one izvan njega, predstavlja veliku prepreku za političku zrelost i samostalnost pojedinaca u okviru partije. Ne program, već lideri su ti koji određuju kurs partijskog delovanja i koji zbog ličnih sujeta ili ambicija uvlače partije u nejasne situacije i

---

nepotrebne i iscrpljujuće sukobe. Podaništvo koje se neguje u strankama prenosi se i u parlament. Zato se i dešava da se opštedruštvenom interesu pretpostavi liderski. Samo je jedna jedina situacija za ove tri višestranačke godine pokazala šta se dešava kada se narodni poslanici uzdignu iznad partijskog interesa i ujedine oko opšteg. Videlo se to u oktobru prošle godine pred raspuštanje republičke skupštine. Zašto docnije nisu ostali jedinstveni i u izbornom nastupu predmet je druge analize.

Nedostatak političke kulture uočljiv je kod gotovo svih naših narodnih poslanika. Obrazovanje, stručnost i inteligencija jesu pretpostavke, ali ne i garant, uspešnog političkog predstavljanja. Politička kultura pored znana podrazumeva i negovanje stila i poštovanje pravila, pa i pravila pristojnosti. Stil koji se demonstrira u našem parlamentu na ivici je političkog primitivizma: isključivost, bahatost, osionost i sl. Razmaženost „veličina“ stvorenih u prethodnom sistemu je karikaturalna a politička pretencioznost porazna. To što neko ima „biografiju“, ne ulazeći u to od koga i kako potvrđenu, ne znači da je zaštićen od snage argumenata protivnika „bez biografije“. U parlamentu se odvija borba jačinom političkog uma i snagom argumenata, a ne snagom biografije. Bežanjem u biografiju je nemoć i nedostatak, nepoznavanje utvrđenih pravila i manjak elementarne kulture. Verbalni dueli političkih stranaka jesu deo svakog parlamentarnog života. Međutim, određivanje granice ovih duela je pitanje osećanja mere i domaćeg vaspitanja svakog pojedinca. Ponašanje poslanika u parlamentu i problematično učestvovanje pojedinih među njima u nekim događajima izvan parlamenta, iz kojih su proistekle i tragične posledice, narušili su funkcionalan odnos između poslanika i njegovog izbornog tela.

Sve to govori da je naš poslanik još u predvorju demokratskog parlamentarizma, da mu predstoji obuzdavanje političkih emocija, sazrevanje i osposobljavanje za realniji i pragmatičniji politički život. Da se ne bi udaljavao od birača mora da nađe ravnotežu između svojih partijsko-političkih nastojanja i interesa onih čijom je političkom voljom stigao u parlament. Stalno mora da preispituje da li ispunjava makar deo obećanja koja je njegova partija ponudila biračima i da kroz direktne kontakte sa njima proverava do koje je mere upoznat sa njihovim problemima.

Na kraju, sam poslanik treba da izgrađuje vlastiti ugled i dostojanstvo kroz rafinirano ponašanje na sednicama, kroz politički konzistentan,

moralan i civilizovan stav, kroz stalno nastojanje da unapredi parlamentarnu demokratiju. Jednostavno, mora da zna šta i kako radi i govori. U protivnom ostaće samo cinična konstatacija da smo u prethodnom sistemu išli u pozorište da vidimo narodnog poslanika, a u ovom poslanik nam je preselio pozorište u skupštinu.

(Knjževne novine, broj 883, 1.4.1994.,
pod naslovom „Presaćeni poslanik“).

POZICIJA PIONA

Članstvo – značenje ovog izraza kod nas je svedeno uglavnom na pripadnost političkoj organizaciji i to, doskoro, samo jednoj – Komunističkoj partiji. Iako je partijski život na ovim prostorima zaživeo pre nastanka ove, za jugoslovenske narode po mnogo čemu fatalne, političke organizacije, sa njenim stupanjem na političku scenu ovaj izraz se funkcionalizuje u značenje pripadnosti. Štaviše, izraz članstvo prerasta u metaforu kojom se iskazuje nešto više od puke pripadnosti – organizovanost, smelost i fanatičnost. Članstvo je masa koja se teško broji, snaga kojom se plaši i, u propagandnoj mašineriji rukovodstva, volja kojom je ono usmereno i kojom se usmerava. U ime te volje se osvajala i osvojila vlast. Ukoliko je ikada postojala idealna saglasnost između volje članstva i namera rukovodstva, sa osvajanjem vlasti taj se odnos promenio, pa se volja rukovodstva preokrenula u obavezu za članstvo, a metafora se obogaćivala dodatnim sadržajima: članstvo „odbacuje“, „zahteva“, „zbuñeno je istupima pojedinih čelnika“, „suprotstavlja se pojavama“, „diferencira“... i tako redom, dok nije preraslo u „partijsku bazu“ čija je volja rušila „birokratska i odnarođena rukovodstva“, ukidala pojedine partijske organe i, na kraju, ukinula i

---

vlastitu partiju. Danas je, posle višedecenijske moći, to članstvo rastureno po novoformiranim partijama, „bori“ se za nove političke ciljeve ili se, pri-tajeno i zbunjeno događajima, vajka kako mu, eto, ukinuše partiju, zabo-ravljajući pritom da su kao „svesne samostalne individue“ stupili u redove KP ili SK i da su, takođe samostalno i individualno, dozvolili da budu vođe-ni godinama i decenijama, ne kao avangarda i izvidnica, već kao komora. Kao i da samostalno i individualno nije moglo i da se suprotstavi, da rea-guje ili se pobuni, naravno, uz neophodnu dozu odvažnosti i odustajanja od konformističkog karijerizma. Danas, ni posle kraha, ono nema sposob-nost da prepozna suštinu, pa umesto spoznaje vlastite slabosti i anemič-nosti radije prihvata tezu da je bilo u istorijskoj zabludi, iako su oni koji su ga vodili itekako bili realnost.

Filozofija političkog bića komunističkog člana zasnivala se na uve-renju da socijalno-ekonomski preobražava društvenu sredinu. U tome se član oslanjao na ideologiju koja mu je pružala sveznalačku spoznaju druš-tvenih zakonitosti i istorijskih nužnosti dajući mogućnost da se, u ime otkrivanja društveno-istorijskih procesa, život celog društva svodi na teo-rijske konstrukcije i socijalno-političke utopije. Članstvo je bilo platforma ideoloških i političkih projekata na dugu istorijsku stazu, osnovni faktor njihove realizacije, bez obzira da li su se oni iskazivali kroz kongresne, ple-numske ili konferencijske rezolucije. Tako je bilo deklarativno, a u stvar-nosti član je bio poluga partijske ideologije, fanatični prenosilac partijskih zahteva u najšire slojeve naroda, pri čemu je bespogovorno i funkcionalno prihvatao partijski metod. Obavijen ideološkom zavesom, partijski život je svodio na učenje ideologije, čuvanje ideološke zajednice i stalnu glori-fikaciju vođe. U sociološkom pogledu evoluirao je od ruralnog do poluurbanog čoveka, a u ekonomskom je ostao večiti voluntarista. Za sam centar ide-ologije, odnosno za partijsku vrhušku, član je bio, iako verbalno osnovni nosilac društvenog preobražaja i progressa, i bezličan i apstraktan, daleko, daleko od slobodne individue kao osnove slobodnog društva.

Kad se u protekle tri pluralističke godine promatra uloga člana par-tijskog višestranačja, ne uočava se njegova naročita evolucija. Kao da ga, što se tiče njegovog dometa i uticaja, prati sudbina prethodnika, mada mu je retorički dodeljena uloga nosioca demokratskih procesa i demokrat-skog izvođenja društva iz jednoulja. Ova grandioznost obaveze kao da

---

je preuzeta iz komunističkog vokabulara. Današnje partije nisu obezbedile članu ništa bolju poziciju. Naprotiv. Čini se da je on još marginalizovaniji i udaljeniji od centra partijskog odlučivanja. On na taj status pristaje, iako se nije očekivalo da iz jednog ideološkog oklopa tako dragovoljno uskoči u novi, u kojem niti je dobro organizovan, niti funkcionalno osposobljen da sprovodi partijske namere. Rukovodstva ne govore o aktivnostima članstva, ono je prisutno samo kao mehanički zbir u prigodnim političkim situacijama i koristi se kad treba masovnošću podupreti neku partijsku nameru ili akciju.

Partijski život člana se odvija u intervalima, on je poput sezonskog učesnika mitingaških manifestacija i izbornih kampanja. Političke odluke i stavove svoje partije saznaje preko medija, saopštenja i naloge preko televizijskih ekrana i konferencija za štampu; to su najčešći oblici njegove komunikacije sa vrhom partije. Kao akter potisnut je na marginu scene jer se u centru guraju rukovodstva i razni uglednici, okićeni novookačenim znamenjima demokratičnosti i slobodarstva. U toj poziciji piona nije zakočena samo aktivnost člana već i njegova reformatorska inicijativnost zbog koje je i krenuo, valjda, u udruživanje političke volje. Pojedinci koji ne pristaju na taj status sele se od partije do partije u iluzornom traganju za vlastitom političkom realizacijom, a većina se pasivizira po uzoru na komunističko članstvo u prethodnom sistemu. Bez obzira koliko su pouzdani podaci o broju članova u partijama, kojima licitiraju pojedini lideri uglavnom u izbornim kampanjama, uvereni smo da bi provera evidencije iznenadila i njih same brojem „mrtvih duša“ na partijskim spiskovima. Kao da se namerno izjednačuju pojmovi član i simpatizer, a trenutna zainteresovanost poistovećuje sa trajnom opredeljenošću. Simpatizeri i pristalice nisu tako postojani kao članovi, jer ispoljavaju samo naklonost prema pojedinim partijskim ciljevima, dok je član opredeljen u potpunosti za partijski program i zalaže svoju političku ličnost za njegovu realizaciju. Zbog oscilacija u ciljevima koje su, manje-više, ispoljile sve stranke u protekle tri godine simpatizeri su se pomerali od stranke do stranke, pa ako se i oni računaju u članstvo onda bi se moglo reći da sve partije imaju jedno te isto članstvo. Sigurno je da su te oscilacije zbunjivale i članstvo i uticale na njegovu pasivizaciju i marginalizaciju.

Sve to govori da je član u pluralističkom političkom sistemu, kao i njegov lider, nedovoljno pripremljen za nov politički proces. Uzroci sporosti napredovanja u tom smislu su jasni, ali je nejasno zadržavanje metodologije komunističke organizacije: bespogovorno služenje liderima i rukovodstvima, nepostojanje dijaloškog procesa unutar partija, autoritarnost vođa, nepotizam u partijskim vrhovima, nerazvijenost unutarpartijskog života, elitizam i odnarođavanje. Uzroci su, dakle, mnogi. Ali bitan uzrok leži u činjenici da su nosioci partijskih moći odnegovani i formirani u utrobi „nove klase“, bilo da su preko noći preobraćeni od komunista, bilo da su nešto ranije evoluirali u demokrate, liberale i reformiste, koje su komunisti, kadrovanjem, nenamerno, stvarali u svim oblastima društva. A njihov obračun ili raskid sa vlastitom prošlošću – potrajaće.

(Knjževne novine, broj 885, 1994.)

ODLOŽENA PERA

Prateći međunacionalne sukobe koji se odvijaju na tlu bivše Jugoslavije i međusobnu ostrvljenost dojučerašnje „braće“ u odbrani svojih ognjišta – a svi tvrde da ih brane – nameće se pitanje magične snage slogana bratstvo-jedinstvo. Kako je moguće da je jedna ideološka floskula decenijama držala pod kontrolom nacionalne strasti, koje su u poslednjih pet-šest godina tako drastično eskalirale? Kad se radi o ideologiji, odnosno o idealnom spoju ideologije i političke neprosvećenosti masa, moguće je da su svi bili braća, jednaki, ravnopravni, bogati i svesni a, kako poslednjih godina slušamo, bili ugrožavani, proterivani i zakidani decenijama a da toga i nisu bili svesni. U ideološkim državama svest ne postoji kao individualna kategorija, ona postoji samo u vlastodržačkom vrhu odakle se servira masama kao jedina istinita. Tako se masama preko slogana bratstvo-jedinstvo sugerisalo da je nacionalno pitanje takoreći idealno rešeno.

Temelji komunističkoj (ideološkoj) teoriji nacije kod nas su udareni, naravno, u partijskom vrhu. U njemu su se istraživanjem i projektovanjem nacionalnog pitanja i međunacionalnih odnosa, teorijski i pragmatično, najautoritativnije bavili Milovan Đilas i Edvard Kardelj. Njihove koncepcije

---

proisticale su iz marksističko-lenjinističkog i Staljinovog shvatanja nacije i njene funkcije u partijskoj državi. Posle sukoba sa Staljinom, ova dvojica najmoćnijih partijskih ideologa su iznalazila geopolitičke posebnosti, a kojima su, ne samo u sferi nacionalnih pitanja, podvlačili razlike između sovjetskog i jugoslovenskog sistema. Zanimljivo je da su se obojica, mada potvrđeni internacionalisti, bavili određenjem vlastitog etnosa. Razmišljanja su Kardelja dovela do uverenja da nacionalno pitanje u jugoslovenskoj zajednici treba rešavati kroz decentralizaciju društvenog sistema i državnih funkcija, a da li bi Đilas da je ostao na vlasti stigao do redefinisanja stavova o crnogorskoj naciji – što je kao nezavisni intelektualac osamdesetih godina i uradio – ostaje samo da se nagađa.

To su, dakle, osnove komunističke teorije o naciji, a njihovoj obradi i razradi posvećena su brojna imena, stranice i tomovi. Osnovna teza da je socijalizam formula za rešavanja svih društvenih pitanja, pa i nacionalnog, nije narušavana. Varirala je samo procena na kom stepenu razvoja proizvodnih snaga će se delatno biće zvano proleter ili proizvođač osloboditi nasleđenih balasta prošlosti, među njima i nacionalnog. Poneseni internacionalističko-proleterskom vizijom, teoretičari nacionalnog pitanja tvrdili su da je ono rešeno u toku socijalističke revolucije. Za dogmatičare to je bio završen proces, a za dogmatičare antidogmatizma taj se proces odvija kroz sazrevanje čoveka kao delatnog, proizvodnog bića. No ideološki pristup je previdao duhovne faktore bitne za život svake nacije – psihologija naroda, istorijsko pamćenje, religija, umetnost i dr. – i svodio nacionalni fenomen na golo materijalističko shvatanje, uz pomnu glorifikaciju društvene prakse.

U stvari, kako je nacionalno pitanje u Jugoslaviji bilo „rešeno“ na federalnom nivou partije, u ime koje je partijski vrh (Politbiro, Izvršni biro, Predsedništvo i sl.) kontrolisao uspostavljenom ideološku međunacionalnu ravnotežu, svi su se „stručnjaci“, uglavnom svesno, a i sa više ili manje ubeđenja, nalazili u direktnoj funkciji političke snage koja je uspostavila kontrolu nad društvom. Uključeni u razne komisije, redakcije teorijsko-marksističkih časopisa, institute za političke i druge društveno-naučne studije, obavljali su ideološki posao za partiju u pravcu koji su određivali partijski forumi. Pisali su plenumske materijale, nacрте, rezolucije, izdavali studije, tematske časopise, pisali udžbenike, predgovore i recenzije i, kroz

brdo raznorazne literature, osvetljavali sve nivoe međunacionalnog sklada. U teorijskoj doslednosti i ideološkoj predanosti promaklo im je osnovno: da je zamađljivanje najosetljivijeg pitanja u višenacionalnoj zajednici najjači detonator u državnom temelju. Slika međunacionalne harmonije izvođena je iz ideoloških manifestacija svojstvenih komunistima (parade bratstva, radne akcije, sletovi, bratimljenje gradova...), a prevedana su i prećutkivana gušenja nacionalnih osećanja, da bi, kada su sami komunisti počeli raspirivati nacionalističko-šovinističke strasti, mnogi teoretičari nacionalnog pitanja pripomagali da se pripali fitilj. Sve njihove teorije, ideološke konstrukcije, sisteme nacionalnih ključeva i konsenzusa poništio je krvavi raspad zajednice nacionalnih i drugih jednakosti.

To što su se na ideološki voz kačili mnogi sitni karijeristi i profiteri prateća je pojava svih sistema – komunisti, poznato je, nisu bili škrti – ali u velikoj iluziji su učestovali i veliki revolucionari i moćni intelektualci. Do juče pisci teorijskih naučnih radova koji su bili antalogijska štiva za sve obrazovno-vaspitne institucije, direktori marksističkih centara i instituta, urednici ideoloških časopisa, poverljivi recenzenti, čiji su potpisi garantovali ispravan naučno-ideološki prilaz, odbacili su svoja nadnacionalna gledišta i zauzeli nove stavove. Izoštrena pragmatičnost im ne dozvoljava da ostanu po strani, pa ih, evo, u novom establišmentu u ulozi diplomata, mirotvoraca i normalizatora odnosa između nacionalnih država na koje se raspala ona zajednička i, kako su nas uveravali, idealna. Međutim, sa starim ubeđenjima nisu odbacili svoje titule i dela. Naprotiv, u njima su blagovremeno podvukli rečenicu i pasus koji svedoče kako su i „onda“ bili kritični. Danas otkrivaju istine da je sve što se zbiva nastavak rata iz 1941. Možda im treba verovati jer su među njima i učesnici onoga a i kolovođe ovoga rata. Naravno, kao komunisti. Kad su znali, šta su čekali? Zašto nisu branili svoja uverenja? Zato što nisu proistekla iz slobodnog i kreativnog uma. Ovde se vraćamo na pitanje sa početka ovog teksta: kako je moguće...? Moguće je kad se ešaloni „mislilaca“ nađu u funkciji ideologije i vlasti. Krahan sistema kojem su služili nije ih zbunio. Samo su nakratko odložili svoja pera, koja će, čim se situacija na ovim prostorima malo razbistri, zašiljiti za nove bajke i mitove.

(Knjževne novine, broj 887, 1994.)

SAMOZVANI DISIDENTI

Iako u poetskom viđenju definisan kao vek svekolikog progressa ni dvadeseti vek se nije oslobodio odnosa i stanja koji proizvode teško osećanje ugroženosti i teskobe življenja, a pojedinci ili grupe čija svest i savest ukazuju na to proglašavaju se za otpadnike i neprijatelje. U društvima parlamentarne demokratije, zahvaljujući dostignutom stepenu ljudskih sloboda, te anateme nemaju oštre forme, samo su ekskluzivne, zato što prosto postoje široke mogućnosti i kolektivnog i individualnog izbora. Dramatične sudbine doživelo je otpadništvo od monopolske partijske volje u socijalističkim zemljama, odnosno u komunističkim režimima, gde je jedna partija sprovodila zverski teror nad onima koji su se drznuli da posumnjaju u svetlu budućnost koju je ona propovedala. Prva zemlja društvenog raja pretvorila se u pakao za milione čije su sudbine slične sudbinama Ivana Denisoviča, Bukovskog, Šalamova i mnogih drugih zatočenika znanih i neznanih gulaga. Metod obračuna sa „otpadnicima“ se od zemlje do zemlje socijalizma obogaćivao lokalnim specifičnostima, ali ni u jednoj nije izostao.

Kod nas se disidenstvo vezuje za Treći plenum SK, odnosno za obračun partijskog vrha sa Milovanom Đilasom, januara 1954.g., mada je i pre toga bilo pobunjenika, ali sa njima se obračunavalo i brže i tiše. Ovoga puta „diverzija“ je došla iz samog vrha, od ličnosti koja je uvek ispoljavala snažnu individualnost i imala potvrđen autoritet u partijskom članstvu i narodu. Dodaju li se tome ideje za koje se zalagao, a bile su pokora za jednopartijsku idilu, strah je bio ogroman a opasnost od širenja „zaraze“ velika. Reagovalo se žestoko. Perfidnom taktikom drugarskog partijskog dijaloga sprovedeni su i anatema i pogrom: Đilas je proglašen za revizionistu i otpadnika i sklonjen sa svih funkcija. Sklonjen, ali ne i slomljen, on nastavlja da se suprotstavlja režimu i bori za reformsko-demokratski preobražaj socijalističkih društava. Ni zabranama, ni zatvorima, ni oduzimanjem građanskih prava režim ga nije zaustavio u razvijanju ideja: njegove knjige povod su za hapšenja i progon disidenata u realsocijalističkim zemljama. U svojoj zemlji, do pred sam kraj jednopartijskog sistema, sve vreme je bio dežurni krivac, izdajnik i pljuvačka meta na kojoj se dokazivala pravovernost i odanost režimu. Mada se danas mnogi prse da su ga „tajno u srcu nosili“, skoro da nije imao pristalica, a mnogi njegovi ondašnji kritičari i suci kasnije su i sami postali „disidenti“, ali ne reformsko-demokratske orijentacije.

Nijedna kasnija disidentska pojava kod nas, individualna ili grupna, nema taj stepen autentičnosti niti takav represivni tretman od strane režima. Pod kapu disidenstva kod nas se danas gura lepeza ideoloških orijentacija: inforbirovska, centralno-unitaristička, nacionalistička, šesdesetosmaška, liberalno-komunistička. Polazeći od najopštije odrednice disidenstva, one to možda i jesu, ali gledajući suštinu načela i represivni tretman svake ponaosob, većina to nije. Insistiranje na socijalizmu sovjetskog tipa, na unitarnoj državi, dobrom socijalizmu ili liberalnom komunizmu, sve pod patronatom jedne partije i u okviru Programa SKJ, nije značilo odbacivanje, iz spoznaje, suštine poretka, već želju da se isprave deformacije i odstupanja od osnovne ideje. Kao što to danas ne znači ni nacionalizam koji se hrani ideološkim porazom ili uvređenošću zbog ispadanja iz partijskog voza. Vreme je pokazalo da je malo njih evoluiralo od nekadašnjih konfrontacija, većina je ostala zarobljenik početnih ideoloških strasti. Jedino su šesdesetosmaši (od kojih se kasnije profilira više struja većinom

srodnih shvatanjima moderne evropske levice: praksisovsko-marksistička, trockistička i, uslovno rečeno, evrokomunistička) evoluirali do modernih demokratskih političkih shvatanja, ali ne i do promene metoda diktata. Liderski sindrom i diktat „umnog jezgra“ raspršio ih je po grupama raznih opcija. Disidentska profesorska grupa razišla se po skoro svim partijama, frakcionaštvu skloni trockisti sami su pridavili Socijaldemokratski savez koji su osnovali, a oni koje uslovno nazivamo evrokomunistima su se našli po raznim klubovima, po krugovima, centrima i grupicama okupljenim oko Građanskog saveza, i to kao veoma slaba politička snaga. Režim je prema šesdesetosmašima preduzimao represivne mere: zatvarani su i proganjani učesnici studentskog protesta, profesorska grupa je udaljena sa univerziteta, ali sve se dešavalo u ublaženim društvenim prilikama, što je u odnosu na Đilasa i tretman disidenta u realsocijalističkim zemljama ogromna razlika.

Najbrojniji i najbučniji tip disidenta su takozvani ili samozvani disidenti. Mada nisu pravi disidenti, jesu najbrojniji jer su se namnožili tokom dugog perioda komunističke vlasti i isto tako duge unutarpartijske borbe za vlast. To su, u stvari, razni izvođači koji su opsluživali tu vlast na praktičnom i teorijskom planu. Zauzimali su obično izvršne partijske funkcije u državnim i partijskim institucijama, privredi, kulturi, u sredstvima informisanja, na univerzitetima i drugde. Sa funkcija su odlazili smenom partijske garniture koja ih je kao moralno-politički podobne i dovela. Ovi gubitnici sa mnogobrojnih „osmi sednica“ komunističke vlasti završavali su najčešće u zapećima neke naučno-teorijske institucije ili u medijima. Nabacivali su imidž stradalnika za demokratiju, prećutkujući da ih njihova partija i dalje zbrinjava: nalazi im radna mesta, stipendira teorijske i druge studije u inostranstvu, finansira im i štampa radove. Kritičnost koju su kao „žrtve jednomlja“ ispoljavali bila je kamernog tipa i na liniji opšteg trenda, da bi krajem osamdesetih – posle mnogih partijskih diferencijacija veoma uvećana – buknila sveznajućom žestinom. Nastala je prava utrka po novoosnovanim partijama i pokretima. Frustrirani i netolerantni zbog činovničkopoloslušničke uloge koju su imali u prošlosti, hitaju da svoju „disidentsku“ prošlost naplate liderskom pozicijom ili mestom u najužem rukovodstvu novih partija, koristeći se starom metodom i starim interesom. Oni koji nisu uspeali da se probiju do prvaka disidenstva pomešali su se sa

intelektualcima iz građanske klase, takođe udobno smeštenim u prethodnom sistemu, dobro igrajući ulogu tobožnjih zastupnika vrednosti koje je komunistički sistem potiskivao. Bez političkog a sa karijerističkim darom, i sa promenljivom percepcijom društvenih prilika, samo ometaju razvoj opozicije. Možda im posvećujemo mnogo pažnje, no s razlogom: zbog njih i njihove uloge mnogi su postajali disidenti, ali pored njih ni onda nisu imali, niti sada imaju šanse. Vladimir Bukovski kaže da „ni puška, ni tenkovi, ni atomska bomba ne proizvode vlast, niti ona počiva na njima. Vlast rađa čovekova poslušnost“.

Poslušnost i poštovanje hijerarhije preovladali su kao mera vrednosti i u našem ideološki disidentskom miljeu. Sve ono što se decenijama svrstavalo pod kišobran opozicije kao da je s dolaskom pluralizma doživelo svoju „osmu sednicu“: izmešali su se nacionalisti s internacionalistima, reformske demokrate s tvrdorukašima, a građanska s „novom“ klasom, više po principu nomenklature nego po bliskosti političkih uverenja. Polarizacija se nešto malo odvija oko nacionalne i reformsko-demokratske opcije, ali im je instucionalizacija hijerarhijski istovetna. Uvažava se društveni pedigree, čuvaju se socijalne privilegije, neguju se taštine, pravi se prostor za vlastitu decu, očekuje se odanost, a individualnost i samostalnost nisu poželjne. U takvom ponašanju i treba tražiti uzroke njihovog neuspeha da promene sistem. On se srušio sam, a njih su promene zatekle nespreme, bez političkih programa i političke snage koja bi iznela promene. Umesto u probražaj, društvo se uvalilo u rat a naši disidentsko-politički vizionari sveli na političke komentatore.

(Knjževne novine, broj 889/890, 1994.)

ŽRVANJ

Kao savremenicima „pada komunizma“ jasno nam je posle ovih pet-šest godina da se on odvijao brže, lakše i bezbolnije u njegovim najtvrdim uporištima – zemljama Varšavskog pakta – nego kod nas koji smo ubeđivali i sebe i druge da mi i nemamo baš neki čvrst komunizam, da smo mi „nešto između“. Kad je pluralizam stupio na našu društvenu scenu u nadvikivanju svakojakih „umova“, poluvekovna jugoslovenska prošlost definisala se sintagmama: totalitarni sistem, crveni teror, jednoulje i sl., koje sugerišu uzurpaciju vlasti od strane manjine. Ako je to tako, ako je većina čedna i neuprljana porocima prošlosti, normalno bi bilo da je posle društvenog surogata nastupilo doba blagodeti: političke, socijalne i ekonomske. Umesto toga, zatekli su nas rat, razaranja, nasilje i kriminal. Da li su ovolike tragedije posledice samo nasilne vladavine one manjine iz prethodnih pet decenija i da li je većina sasvim nevinna?

Povika na manjinu koja je u komunističkom periodu određivala smer i domet političkih emocija nije bila posledica samo naglog otvaranja političkih sloboda već i prikriveni naum da se zabašuri kooperativnost većine sa tom manjinom, sa tom vlašću. Pošto većina, osim u komunističko-

socijalističkim teorijskim utopijama, nikada nema vlast, u politički zrelim demokratskim društvima ustanovljeni su mehanizmi pomoću kojih ona onemogućuje uzurpaciju vlasti. Ni u politički nedemokratskim, autoritarnim ili totalitarnim društvima vlast nije moguća bez učešća većine, bilo da je ona izmanipulisana, zavedena ili ideologizovana. Kako se ponašala većina kod nas u prošlom sistemu? Suprotstavljala se? Ne, tek samo kroz individualne otpore. Pobunila se? Nije. I kada je postojao privid da to radi, bilo je to za malo više socijalizma. Pružala nemi otpor? Naprotiv, gromko je, ponekad i spektakularno učestvovala u „pobedama socijalizma“. Dakle, i većina je bila čvrsto u sistemu – delovala, rasuđivala i uživala se u ogromni ideološki kazan – i pomagala njegovu pročišćavanje. Nadugo i naširoko se raspreda da su sve oblasti društvenog života bile obuhvaćene ideološkom mrežom (koju su cepali samo retki pojedinci). To je tačno, ali se oprezno zaobilaze velike i male specijalizovane institucije u kojima se vršila preparacija svesti. Jasno je što se o opštoj ideologizaciji lako govori jer je opštepoznato da je ona dirigovana od partijskog vrha i sprovedena od partijskih foruma, ali se za to, kroz specijalizovane institucije, angažovao i dobar deo većine koja se, kobajagi, držala po strani. Pored glavnog ideološkog kazana krčkalo se još mnogo kotlića iz kojih su se servirali posebni delikatesi.

Najznačajnija među njima je Visoka škola političkih nauka, koju je 1960.g. u Beogradu osnovala Skupština SFRJ na inicijativu CK SKJ. Bila je zamišljena kao naučni hram za obrazovanje elitnog političkog kadra neophodnog za sve razduženije institucije društveno-političkog sistema. Njeno osnivanje je rezultat institucionalizovane ideologije komunističkog društva, u kojem je trebalo da svršeni studenti budu nosioci funkcija po hijerarhijskim nivoima. I većina ih je i bila. Izdvojenost iz visokoškolskog sistema i patronat najvišeg partijskog foruma najbolje govore o značaju i statusu koji je ta škola imala. Mada je po statutu bila otvorena za sve razdoznale za političke studije, ipak je sve do Brionskog plenuma 1966.g. bila zatvorenog tipa; otvorena, u stvari, samo za odabrane partijske kadrove iz cele Jugoslavije, koje su upućivali republički regionalni i opštinski partijski komiteti i državni i vojni establišment. Iako se upisna procedura zasnivala na veoma ozbiljnoj, čak rigoroznoj proverbi znanja i intelektualnih sposobnosti u dva ispitna roka, ideološka podobnost bila je osnovni upisni

element. Znanje i intelektualnu spremnost morali su mnogo više da pokazuju oni retki radoznalci koji su se samoinicijativno opredelili za taj studij. Prijemni ispit za njih pretvarao se u nepremostivu prepreku podizanu i do takve visine koja bi onemogućila njihov upis. Privilegije za „podobne“ su bile izuzetne i u materijalnom i u naučnom pogledu (funkcionerska primanja, specijalni dodaci, plaćanje za odvojen životi, putni troškovi za prečeste odlaske u matične partijske centre), a i „uljezi“ bi odvalili dobar komad kolača – besplatno stanovanje u udobnom domu, u kojem su se nalazile i učionice i nastavni kabineti, nastava i rad u malim studentskim grupama, bogata biblioteka i elitan i raznovrstan (u naučnom pogledu) profesorski kadar, uz česta gostovanja eminentnih predavača iz zemlje i sveta. Posebne, vidljive i nevidljive privilegije imao je profesorski i nastavni kadar. Bio im je zagaranтовan put političkog, stručnog i hijerarhijskog napredovanja, naučno-istraživački rad i objavljivanje dela, mesto u partijsko-političkim forumima. I njihov izbor je zavisio od ideološko-partijskog angažmana i opredeljenosti za marksistički naučni princip. Među njima je, naravno, bilo ličnosti koje su se i pre ideologizovanja društva potvrdile u naučnom pogledu, zatim onih koji su se i u jednopartijskom sistemu razvili u vr-sne i samosvojne teoretičare, ali se dosta njih profesorske katedre domoglo zahvaljujući partiji koju su uvek pisali sa velikim slovom „p“. Najviše je profitirao ondašnji asistenski korpus koji je za potrebe Škole regrutovan iz državno-partijskih aparata, ideoloških institucija i redakcija. Po već savladanom karijerističkom principu, oni su brzo osvajali profesorske katedre. Koliko su neki profesori, bilo kao redovni ili gostujući predavači, doprinosili afirmaciji i autoritetu Škole, uvažavajući pre svega princip kvaliteta i digniteta naučno-obrazovnog rada, toliko su je nepopravljivi dijamatovci, kojih je ipak bila većina, vukli samo na ideološki kolosek. Njihove teorije o socijalizmu kao o svetskom procesu i partiji kao kolektivnom intelektu-alcu i naučniku nisu bile mnogo prijemčive čak ni za studente „forumšaše“, iako su, podupirane iz partijskih foruma, postajale obrazac marksističkog naučnog mišljenja. Ni prvima ideološka pristrasnost nije bila strana, ali su je izuzetnom elokvencijom i teorijskom gripkošću podizali na nivo naučnog pristupa. Svi zajedno su, ipak, čuvali ideološki zabran od bilo kakvog liberalnog mišljenja, pa makar i leve orijentacije. Zapadnoevropski levičari, grupa „Praxis“, Korčulanska škola i liberalna književna strujanja su

kritikovana, ili dijamatovski nabusito ili promišljeno i oprezno. Postojala je svest o potrebi da se sve kontroliše. Kobajagi slučajno bi se rukom pokrивao mikrofona ako bi se „otela“ neka liberalnija misao. Ništa čudno kad se ima u vidu da je ideološka kontrola bila suština društvenog sistema, a Škola je trebalo da bude jezgro njegovih najvernijih čuvara.

Bilo bi preterano tvrditi da su se studenti i profesori u ovom ideološkom kazanu rukovodili samo karijerističkim motivom. Čak i kod mnogih onih kojima je to bio inicijalni podstrek, on je tokom studija bledeo pred spoznajom magične moći ideje koja se institucionalizovala u vlast. Nad bogato opremljenom bibliotekom (koju su studenti zaista mnogo koristili), snabdevenom delima iz umne baštine ljudske civilizacije, vrhunila je misao partije i njenih teoretičara koja se, uz pomoć jedne ideje iz te baštine, dokopala vlasti. Ta moć više nego vera u savršeno društvo mlela je umove. Mnoge je samlela zauvek. Uz svu kritičnost i lagano osveščivanje samomislećih, ovladalo je uverenje da smo kao društvo zaista nešto novo, „nešto između“. Njega je rabila i domaća kritička levica, odvajajući uvek sistem od totalitarnog režima, podgrevala ga je i zapadna levica razrađujući nadu u savršeno društvo, čak se pokolebala i konzervativna demokratska misao. Sve je to opojno delovalo na većinu koja je posle Brionskog plenuma nagrnula da oplemeni svoj ideološki identitet. Kasnije su u „bazi“ kvalifikovano usmeravali generacije kroz nastavu marksizma, kroz partijske škole, medije za informisanje, kroz kulturu. Pogrešno se tvrdi da je onaj sistem poveljavao prostoti i neznanju. On je samo negovao poslušnost, a stručnjaci koje je proizvodio i danas vode glavnu reč. Samo je omanuo u jednom: spremajući stručnjake za održanje vlasti na osnovu ideologije proizveo je, u stvari, buduće minere vlastitih temelja. Umjniji polaznici Škole su to razumeli odmah, a najumniji njen student, razbarušeni gorštak Milika Jakšić je, uz otmenu dozu cinizma, polemisa sa ideološkim lamentatorima dovodeći u komične situacije mnoge predavače, bilo autoritativne teoretičare, bilo visoke državne činovnike. Po završetku studija, ako bi se, zahvaljujući nešto liberalnijoj političkoj garnituri, domgli radnih mesta, takvi nisu dugo ostajali na njima jer su ih svuda vrebale budne oči, odnosno uši, bez obzira što su bili diplomci centralne ideološke kuhinje.

Na političkoj sceni sada su većinom polaznici drugorazrednih ideoloških kuhinja: „Đure Salaja“ i drugih radničkih univerziteta, klubova

samoupravljča, marksističkih centara, raznih partijskih škola i školica. Ideološki primitivizam sa kojim nastupaju ničemu nije nalik, pa čak ni nalik njihovim ideološkim precima i uzorima. Šta li će u budućnosti doneti oni koji se sada obrazuju po njihovim zavičajnim udruženjima, patriotskim savezima, po kolima, bratsvima, fondacijama i u drugim nacionalnim ideološkim kazanima?

(Knjževne novine, broj 892, 1994.)

UTRINA ILI SRBIJA?

Decenijama (u poslednjoj naročito) Srbija se prisvaja od grupa i pojedinaца uverenih da imaju na nju monopol, na njenu istoriju i njenu sudbinu. Opsednuti vlastitom misionarskom ulogom i starateljskim stavom, uporni su u nameri da je ugraju u svoju sliku sveta i, zavisno od njihovog trenutnog zanosa, čas u internacionalni, čas u nacionalni okvir. To što se njihov zanos dovodi do tragičnog stanja ne samo srpski narod već sve građane koji u Srbiji žive ne koleba njihova uverenja. Te posledice vlastite nerazumnosti oni preokreću u argumente o novoj svetskoj zaveri, sa dobrom perspektivom da uskoro stvore mit o kosmičkoj zaveri (što je i nacionalna sklonost). Među mitovima i mitologijama koji nas skupo koštaju je i mit o svemogućem intelektualcu. Kolektivni kompleks zaostalosti na ovim prostorima je intelektualca uzdigao do boga sveznanja i sverazuma koji, zaštićen tako religiozним uvažavanjem mase, i nije morao mnogo da se dokazuje. Knjiga ili knjižica kakvog-takvog diplomca ili akademska tituliца i uticajna podrška pribavljali su status „vrsnog“ i „samosvojnog“ intelektualca. Pošto nije morao da se dokazuje, on bi krenuo da dokazuje da je centar sveta i života u njegovoj radnoj sobi. Tu su se rađale sumnje u

---

pravednost rešenja u prošlosti, kreirala vizija budućnosti, krojila sudbina zemlje, naroda i pojedinaca. Sumnje u sve dovodi do fatalnog zaključka: uopšte nam ne može biti dobro dok oni sami ne preuzmu našu sudbinu u svoje ruke. Oko tih bastiona umne snage i savesti društva jagmile su se i nadmetale gomile onih koje su tražile vlastitu promociju, ubeđujući ih da sudbina Srbije počiva baš na njihovoj savesti. Iz tih spletova samoobmana i licemerja izrodio se i ovaj njen sumorni period. Pitamo se da li oni koji nikada nisu posumnjali u sebe mogu imati tapiju na Srbiju?

A kad smo već kod tapije, mogu li se oni, koji su je pre nekoliko decenija nasilno uzeli i ponovo izgubili zbog vlastite gramzivosti i raskalašnosti, otimati za nju premećući se kroz razne marifetluke, mogu li kidati komadić po komadić Srbije za svoje biološke ili duhovne naslednike? Može li se Srbija nasledivati kao vile na Dedinju, kao kuće, preduzeća, privilegije i status? Sme li se onima koji su upropastili i državu koju su sami stvorili prepustiti sudbina zemlje i naroda još jednom kada se tako lako odriču i ideoloških načela za koja su ratovali i nacionalnih vizija za koje su u rat gurnuli druge? Oni će se svega odreći lako osim svojih pohlepa i strasti, među njima i političkih. Mora li Srbija biti njihovo vlasništvo? Je li ona poligon pojedinih beogradskih salona i moćnih krugova na kome dokazuju prestiž i uticaj koristeći političku nezrelost i emocije masa? Manipulisali su i kanalisali ogromnu pozitivnu energiju masa za svoje sebične političko-ideološke konstrukcije. U stvari, utraćili je, jer su masu, čestim promenama stavova i pozicija, definitivno zbunili i lišili je čak i elementarne logike i instinkta.

Na selu se zajednička zemlja, koju svi koriste a koja nikom pojedinačno ne pripada, zove utrina. Svaki seljak gleda da je iskoristi što više. Čini se da mnogi Srbiju doživljavaju kao utrinu. I to decenijama. U vreme prošlo, ono ideološko, stizalo se iz svih, najčešće iz pasivnih krajeva bivše države do statusa kadrova, a u vreme sadašnje takvih je ostalo u njoj u ulozi spasitelja. Ne sme se i ne može se biti protiv nećijih dolazaka u Srbiju, ni protiv ostanka u njoj. Njena otvorenost i širokogrudost je njena čar i njena prednost. Ali, treba li joj toliko spasitelja? Svi je nešto spasavaju, a ledi nas zebnja da je ne ubogalje. I iz inostranstva stižu mnogi koji su se decenijama ili godinama sa distance brinuli zbog njenog komunizma sa ništa manje ideološke žestine od komunističke. Došli su da je oporave

od ideološkog šoka, naoružani političkom pedagogijom evropskih demokracija koja se u njihovoj interpretaciji svodi na kršenje zakona i na hapšenje u komunističkom stilu „necivilizovanog“ narodnog poslanika! Po brzini sa kojom i oni menjaju stavove i položaje sekretara, ministara, portparola, savetnika i dr., mogli bismo pomisliti da tamo na Zapadu postoji neka savršenija komunistička škola. Nije sporno ovoliko svojatanje Srbije. To je njeno bogastvo, jer i njoj je dobro kad se svi u njoj osećaju komotno i kad je ona država svim svojim građanima. Sporno je samo nametanje uskih interesa: geopolitičkih, socijalnih, ideoloških, klasnih, etničkih, kulturnih, a sve pod parolom dobrobiti Srbije. Čega se sve nismo naslušali u tom smislu i u proteklom i u sadašnjem sistemu, a rezultat svega su samo nevolje koje se valjaju Srbijom. Jedino što se ostvarilo od pluralizma jesu u političkim strankama umnožene oligarhije koje se, po stremljenjima i demagogiji (a i po konfliktnosti), mnogo ne razlikuju od komunističke. Kod svih su dileme tipa „Napoleon ili vaš“ jednostavno razrešene tako što su svi Napoleoni, pa prema tome kod njih nema dileme: ne samo da se žrtvuju dečje suze već i deca sama – ali tuđa. I tako je stradanje, ne samo dece, izvesno sve dok se ne pojavi neka nova, senzibilnija politička snaga sa modernim i elegantnijim inspiracijama i metodama.

(Knjževne novine, broj 898, 1994.)

NAKNADNA PAMET

Mnogi politički i ideološki akteri jugoslovenske krize danas se, posle tri godine rata i surovih istrebljenja na velikom delu bivše Jugoslavije, oglašavaju sa novim ili nešto izmenjenim stanovištima: Milošević se najglasnije zalaže za mir, Šušteršič obrazlaže uzroke jugosloma, Duraković vazdiže Đilasovu i Zulfikarpašićevu vizionarsku percepciju, itd. Namerno zaobilazeći pitanje: kada su iskreni, onda ili sada? – postavljamo sledeće: šta je to što im je naglo otvorilo oči, ili šta ih je sprečavalo, s obzirom na visoke partijsko-političke položaje, da to spoznaju ranije i da drugačije delaju? Zar nisu svi na poslednjem jugoslovenskom kongresu SK ustali protiv inicijalnih pojava višepartizma, koji je bio jedan od načina da se preko političkih institucija razreše sporovi i bolni jugoslovenski čvorovi? Zašto, na primer, Duraković (za čije je partijske stavove autor imao izvesne simpatije, naravno, sa stanovišta liberalnih strujanja unutar SK, a ima ih i danas za njegovo političko i ljudsko opredeljenje u bosanskohercegovačkoj dramati) o svom respektu Đilasovog vizionarstva i Zulfikarpašićevog liberizma govori tek danas? Imajući u vidu njegovo životno doba i nespornu intelektualnu sposobnost, nismo skloni da njegov radikalizam u pomenutoj izjavi

---

tumačimo kao rezultat surovog empirijskog (bosanskog) iskustva. Naprotiv, kao intelektualac i političar morao je sve spoznati ranije, pa čak i dramatičnu budućnost koju je proizvela krutost i dogmatičnost ideje koju je tako odano štitiio koliko pre pet godina. Da je bio intelektualno i ljudski odvažniji, možda ne bi bilo ni njegove naknadne pameti danas.

Nažalost, on (ili oni) nije usamljen primer. Fenomen naknadne pameti, tako oštro ogoljen kod njega a, u mnogim potezima, i uz njega pomenute dvojice, prikriva i jedan od uzroka mnogih naših nevolja. Recimo, da su autorki čuvenog dnevnika u „Dugi“ krajem osamdesetih bile jasnije socijalno-političke kategorije i međuljudski odnosi ne bi danas bilo ni njenog „potresnog“ jugo-zapomaganja. Ili, nisu li i Đilas i Zulfikarpašić, opredeljujući se subjektivno u nekim situacijama jugoslovenske pometnje, nesvesno dali zamaha nekim negativnim snagama? Zar nisu svi, ili skoro svi oni koji su ispadali iz ideološke vrteške po principu borbe za vlast – bez obzira u kojoj su oblasti imali pozicije – nakon silaska s vlasti ispoljavali naknadnu pamet u vidu takozvanih teorijskih saznanja, studioznih osvešćivanja i memoarskih ispovedanja, braneći novooformljene stavove tanušnom i neubedljivom argumentacijom: da su upozoravali, protestovali i reagovali, ali, uglavnom, nikada tamo gde je trebalo i gde se moralo? Na kraju, da su i mase malo razboritije u devedesetim prosuđivale kome to pružaju ruke da ih vodi u svetliju budućnost ne bi, koju godinu kasnije, sa naknadnom pametću i iz haosa rata, krvi, sveukupne bede i beznađa bežale u svim pravcima, daleko od svojih omiljenih vođa.

Za razliku od osvešćene mase, kojoj naknadna pamet ukazuje elementarni egzistencijalni izlaz, individualna naknadna pamet ostaje i dalje zarobljenik vlastite egocentričnosti i narcisoidnosti, pa nastavlja da nudi koncepcije u koje nijedna zdrava pamet posle ovalike katastrofe ne može verovati. Nedostojno je nuditi nove iluzije, ma kom konceptu da pripadaju, sa zgarišta prethodnih. Dosta je bilo stradanja zbog iluzija velike države, dosta zatvora i golih otoka zbog velike utopije, dosta krvi zbog čistih nacija, previše patnji zbog proizvoljnosti i neodgovornosti. Naknadna pamet je tumač katastrofe koja je svima uveliko jasna i nosilac rešenja koja ne nude ništa osim nade. Neodgovornost prema zbivanjima i odložene procene su dokaz da ta pamet, ukoliko je nje i bilo, nije bila koncentrisana ili nije bila sposobna da proceni društvene tokove, pa je, batrgajući se

sleva nadesno i obratno, čekala da se situacija iskristališe kako bi servirala definitivno tumačenje. Mnogi nas „političari“ svakodnevno uveravaju da su odavno svesni žalosne slike društva ne osvrćući se nimalo na notornu činjenicu da je ona još žalosnija uz njihovo učešće u njenom popravljanju. Njihove zablude demantuje svakodnevnica kojoj nisu dorasli ni u čemu.

Zna se gde su koreni takvog duha, ali ih je teško iščupati i povratiti moralni i intelektualni dignitet na ovim prostorima. Nadajmo se da će se mladi i obrazovani ljudi oslobađati kulta sveznajućih propovednika i njihovog skidanja paučine sa preživelih društvenih ideja i teorija i zalagati za odvažnu i blagovremenu pamet. Ako ne, ostaće još dugo, dugo u „potpalublju“.

(Knjževne novine, broj 906, 15.04. 1995.)

NAROD U FUNKCIJI UPOTREBNE VREDNOSTI

Ni sa jednim evropskim narodom, malim ili velikim, i njegovom sudbinom nije se poigravalo, niti se poigrava kao što to čine sa srpskim narodom njegove političke vođe u nekoliko poslednjih decenija. I ovlašno listanje njegove istorije pokazuje da mu političke vođe, pre nego što se učvrste na vlasti, obećavaju velike projekte iako znaju da njihovo ostvarivanje iziskuje ogromne žrtve. Ne samo da mu obećavaju već uspevaju i da ga ubede kako su ti projekti „izraz njegove vekovne težnje“. Vešto manipulišući i usmeravajući jednu jedinu njegovu jasnu težnju – težnju za slobodom – vodili su ga i vode prema stradalničkim ratovima za neodržive tvorevine, za utopijske ideološke sisteme i mitomanske nacionalne iluzije. Realizacija „vekovnih težnji“ ostavljala je iza sebe mnoga groblja, stratišta, progone, unutarnje podela i sukobe, gole otoke, otkupe, dve državne ruševine, sentimentalna sećanja na monarhiju i socijalizam, mitove od poraza i pobeda. Ona je vodila do današnjih, ništa manjih stradanja i konfuzija: koja i kakva država, narod ili umišljene nacionalne granice, mir i suživot

---

sa okruženjem ili rat, pa makar rat i sa čitavim svetom. Nijedno od ovih lutanja ili dilema nisu potekli iz bića naroda, već iz glava političara i intelektualaca. Endemska pojava da se pismenost i stručnost izjednačava sa univerzalnom sposobnošću, sve do sposobnosti vođenja države i naroda, kod nas je veoma izražena, ali je još izraženije endemsko odsustvo svake odgovornosti u vođenju i rukovođenju. Instituti političke i zakonske odgovornosti, i kad postoje, svedeni su na personalni autoritet, a moralni savisi zakržljali. Sećanje ne priziva nijedan čin političke ostavke iz moralnih pobuda zbog neispunjenih političkih obećanja, čak i kada su one bile garant tog ispunjenja. Odgovornost zbog političkih promašaja, strateških za državu i narod, poznata je samo u sličajevima ideološko-političkih obračuna pobjednika sa poraženima, u odmazdama nad „narodnim neprijateljima i izdajnicima“ posle ratnih i građanskih sukoba 1941 – 1945. Promašaji u miru su se slavili, i slave se, kao državne i radne pobjede sve dok ne dođe do sukoba i zameranja unutar vladajućih struktura, a onda se sankcionišu visokim penzijama ili zaturenim radnim mestima.

Mnogi od penzionisanih ili sklonjenih u prošlom sistemu oživeli su na pluralističkoj političkoj sceni Srbije i tuđe po njoj danas sa novim vizijama, dok se množina onih koji su pre desetak godina pokrenuli zamajac nacionalnih iluzija i bespuća povukla u tišinu, odjednom nezainteresovana za stradanja srpskog naroda, koje je sada istinsko za razliku od perioda u kome su oni brižno o njegovom stradanju govorili. Sada su, verovatno, uvereni da će i oni sami ponovo oživeti (komunistički institut nezamisljivih i doživotnih još traje), samo je pitanje sa kojom vizijom – topuza ili maslinove grančice. Dok srpski narod stenje u ratnim strahotama i nemaštini jedne „miroljubive“, izolovane i sankcionisane politike, neki od tih inspiratora ne odustaju od namere da mu uobliče sudbinu. Spajaju nacionalno sa levim „u dubokim korenima i tradiciji socijaldemokratske misli u Srbiji“, ili levo sa svekolikim duhovnim nasleđem u novoj usrećiteljskoj viziji. Dva ideologa dve najuticajnije partije, profesor i studentkinja, uporni su u tome da srpski narod uguraju u teorijski kalup svog nešto prilagođenog ideološkog (komunističkog) projekta. U njihovim koncepcijama vidi se da su se negde i razišli, što je nevažno, ali je ozbiljno to što oboje imaju moć da svoje koncepcije proveravaju na leđima naroda. Doseg ove moći se demonstira i u zajedničkoj akciji prisilnog vraćanja izbeglica da „brane svoja

---

ognjišta" i „pomognu sirotinji“. Briga za sirotinju je novi ideološki, odnosno demagoški argument, kao što je i briga za narod ili za čoveka (zavisno od imidža: nacionalni ili građanski) izanđalo i istupljeno oružje sa kojim većina partija, kroz usta svojih lidera, ratuje za vlast. I to samo preko televizijskih ekrana ili sa novinskih stubaca. U kolekciju političkih mrena spadaju i partijske akcije autoritativnih zahteva državnim institucijama na koje niko i ne odgovara (a niko to, valjda, i ne očekuje), profesorsko-docentska saopštenja, bljutava od dodvoravanja i samopreporuka određenim centrima moći van zemlje, mirotvoračko-pravoslavna obraćanja svakom i nikom za uzdržavanje od ratnih sukoba, putovanja, prijemi i susreti na raznim nivoima. Sve su to samo puka sredstva liderske utakmice u kojoj su narod i čovek u funkciji upotrebne vrednosti. Samo bezočne politike i ideologije traže žrtvovanje bilo klase, bilo nacije ili individue, sukobljavajući ih međusobno ili sa drugima. Samo u našem ideološko-pluralističkom košmaru ideja traži žrtvovanje, samo kod nas se misli da je demokratija konačna forma a ne proces, i samo kod nas se veruje da se elita, razne grupe i oligarhije zalažu i ratuju za interese sirotinje. I samo se u ovoj zemlji i u sredinama sličnim ovoj ne veruje da je jedan jedini ljudski život vredan angažovanja državnih i vojnih potencijala za njegovo spasavanje iz balkanskih gudura. Ovde i desetine hiljada života nisu vredne toga.

(Knjževne novine, broj 911/912, 1995.)

KOLONA POLITIČKIH ZABLUDA

„Verovala sam...verovala...verovala u Boga...više ne verujem ni u koga“. Ovo je izjava žene iz najnovije, najtragičnije izbegličke kolone. Takve kolone se, evo već pet godina, prebacuju iz kraja u kraj bivše domovine sa nadom da će u nekom staništu naći sigurnost i mir. Ovo je odgovor očajnika kome je stradanje tako oformilo svest da više ne veruje čak ni u zaštitu svevišnjega, a kamoli zaštitu raznih moćnih ideoloških bogova. Iole normalnoj savesti jednako su potresna stradanja svih u ovom ratu, bez obzira na nacionalnu ili versku pripadnost stradalnika, ali ovo poslednje stradanje najtragičnije je po tome što je žalosna posledica debakla nerazumne i nesrećne politike – politike nacionalne sloge. Politika koja je zajahala na ovome geslu uzbunila je srpski narod (i ne samo njega) tvrdeći da mu vraća nekakvo nejasno dostojanstvo, obećavajući mu život u jednoj državi i srpskim zemaljama gde god su srpska groblja, sve do prostranih zapadnih granica i izlaska na more, podjarujući ga raznim mitovima i nacionalnim moštima, navodeći ga i na zla kojima u istoriji nikada nije pribegavao. Ne treba osuđivati srpski narod što je poverovao. Kako i ne bi kad su ga najumnije političke, državne i nacionalne institucije i individue uveravale u

---

to. Ali mu treba razbijati iluziju da je uzrok njegovih stradanja nacionalni i verski mrak njegovih suseda i dojučerašnjih sugrađana, ili apetiti svetskih moćnika, koji su u političkoj leksici nepogrešivih srpskih vođa uzdignuti na nivo svetske antisrpske zavere. Ako je nešto slično i postojalo kao namera, a verovatno jeste, ipak se ispoljilo mnogo kasnije, tek kada je jedna nerazumna i primitivna politika stvorila mogućnost da se i drugi uključuju iz svojih različitih interesa. Takva provincijalna i osiona politika, koje je proklamovala nejasne i nerealne političke ciljeve na nerealnim i ideološki nestabilno ili lažno objedinjenim snagama, ne samo da nije realizovala nijedno obećanje nego je, iz dana u dan, pokazivala nemoć da sačuva i nasleđeno stanje. Umesto „istorijskih snova“, u čije ostvarenje se krenulo zveckajući oružjem i preteći brojnom nadmoćnošću na Balkanu (!), ostvareni su tuđi snovi, a stotine hiljada Srba iz „najzapadnije srpske zemlje“ prevalilo je, traktorima, sumorni nacionalno-socijalni put iselenja u Srbiju. Ešeloni „eksperata“ ušiljili su pera da i ovu najnoviju seobu Srba mitološki obrade za neku buduću (zlo)upotrebu, nimalo opterećeni savešću zbog ličnog ili kolektivnog doprinosa drami vlastitog naroda, čiju sudbinu ne ispuštaju lako ni iz ruku, ni iz pera. Dok obeskućeni, poniženi i nesigurni čekaju elementarnu pomoć od raznih humanitarnih i birokratskih institucija, na sceni je političko prepucavanje o uzročnicima njihovih nevolja. Kao da se oni ne znaju. Ni stradanje, ni ljudska katastrofa nisu u stanju da utišaju političku halabuku koja stalnom proizvodnjom zavera i zabluda prosto ljudima briše sećanje i gura ih u nove nevolje.

Koga je to izdalo pamćenje pa se ne seća kako je početkom osamdesetih krenuo prigušeni nacionalistički govor da bi krajem te decenije došlo do bučne nacionalističke eksplozije, i sve to pod vodstvom političke i intelektualne elite Srbije? Prvo je kroz vodeće nacionalne intelektualne institucije, a potom i kroz partijsko-političke forume krenula žestoka kampanja o ugroženosti srpskog naroda u federalnoj državi i o njegovoj tragičnoj sudbini pobednika u ratovima i gubitnika u miru. U nacionalističku euforiju vešto se uključio jedan partijski aparatčik instrumentalizujući ogromnu nacionalističku i dogmatsku intelektualnu energiju za vlastitu političku konjukturu. On usmerava postojeće političke, intelektualne i privredne snage, nealternativno ističući interese srpskog naroda, ka izmeni ustava, ka zaustavljanju partijskih i državnih reformi, ka promeni

političke a, kasnije, i državne mape Jugoslavije. Ona manjina koja je na odnose među jugoslovenskim narodima, kao i na druge društvene probleme gledala drugačije i koja se nije slagala sa metodama vođe potisnuta je sa svih strana halabučnim, pogromaškim etiketiranjem dirigovanim iz jednog centra. Deo se povukao ili se preobrazio iz straha, dok su odvažniji pojedinci bili onemogućeni. Vičan partijskoj borbi i tehnologiji vladanja, lako je uklanjao sa scene sve one koji su ga ometali u držanju vlasti i ugrožavali mu pravo isključivog vođe svekolikog srpstva. Sa institucionalizacijom pluralizma dobija slabu i nemuštu opoziciju, organizovanu uglavnom iz redova onih koji su, ustoličivši ga preko Francuske 7, Knez Mihajlove (SANU) i Ušća, otpadali pošto im je preuzeo političke programe. Jedinu snagu koja je imala političku platformu i masovni potencijal da se suprotstavi politici državne i nacionalne destrukcije – reformističku opoziciju (Savez reformskih snaga) – razbili su razni partijski gubitnici koji su se u pokret uključili iz revanšističkih pobuda, ali i iz prikriivenog nacionalnog naboja.

Inaugurisana politika diktata i ultimatumu na srpskoj političkoj sceni uporno je nastavljana oslanjajući se na one Srbe širom Jugoslavije pohlepne na vlast i moć, mobilizujući, pritom, i naivne patriote koji su bili uvereni da je srpstvo zaista ugroženo. Odbijaju se svi predlozi kako federalne tako i međunarodne zajednice, da bi se, u bezizlazu, prihvatila najnepovoljnija rešenja, koja su za snove začetnika ove politike, razne spasitelje srpstva i očeve nacije, prava katastrofa. Nažalost i za srpski narod.

Zar je sve ovo moralo da se desi pa da mnoge usijane glave shvate da države i nacija nisu prćija intelektualne uobraženosti i političkih kompleksa, već rezultat jasno definisanih nacionalnih i državnih ciljeva i velika briga izuzetnih državničkih sposobnosti i političkog umeća?

(Knjževne novine, broj 913, 1995.)

PROŠLOST SE VRAĆA

Dinamika političkih zbivanja koju diktira američka administracija i ponovo oživeli manifestacioni Beograd preplavili su nas ovih dana golubovima mira koji nas u verbalnim jatima saleću sa televizijskih ekrana i novinskih stubaca. Svakog trenutka neko gromoglasno zavapi za mirom u Bosni i regionu, svakodnevno se uzurpatori prava deklarativno zalažu za pravo svakog čoveka da živi u miru i blagostanju. Gomile matoraca slave nedelju dečjih prava uz zblanutu dečicu kao dekor. Duskorašnji proizvođači rata se u međudržavnim posetama zalažu za prava izbeglica da se vrate u svoje domove iz kojih su ih, na tragični put, pokrenule njihove bolesne političke ambicije. Prateći to manifestaciono i verbalno šarenilo poznatih faca iz višedecenijskog kordona aktivista i aktivistkinja, obuzima nas zebnja da smo zalutali u prošlost ili da nam se ona polako, ali sigurno, vraća.

Ma koliko bangav, kad je pre pet godina stigao u naš politički život, pluralizam je razbucao monolitnost sk-partizma (najmanje je bio idejan) i napravio pometnju u masama karijerista. Spretniji među njima su se naprečac preodenuli, a trapaviji su se povukli u senku trudeći se da budu što neprimetniji. No kako se višestranačje na svim planovima kod

---

nas – političkim i državnim – pokazalo kao vašašite, u kojem su centralni događaji međunacionalne gladijatorske igre, počele su da oživljavaju i strukture pritajenih karijerista. Oni su iz kratke prakse pluralizma shvatili da su kod nas u pluralizmu stavovi jedno, a ponašanje drugo. I da ni jedno ni drugo ne obavezuje na doslednost. Sve od čega su se pre pet godina bili prepali – demokratija, partije, ljudske slobode i prava, tržište, konkurencija, moral, svest i drugi instituti otvorenog društva – zaobišlo je prostor Srbije, a njena demokratska tradicija, na koju se toliko pozivalo, kao i njena budućnost bačeni su pred noge (ili pod noge) jednom bračnom paru. Pa kako onda da odole i da se svi ne vrate u politički milje čija pravila igre oni ponajbolje znaju i da iz svojih senki ne izađu u totalni mrak na društvenoj sceni. Zašto ne i oni kojima je višedecenijska politika beskrupuloznog političkog, porodičnog i privatnog kadrovanja bila izvor društvenog uspeha i javne potvrde, bez obzira u kojoj su oblasti „delovali“? Zašto ne i oni, kada su se u ta kola dragovoljno upregli, a i danas se uprežu, koji su decenijama nosili imidž buntovništva, demokratske svesti i moralne savesti? Par Milošević–Marković, koji je politički stasavao u okruženju mračne kombinatorike i nameštaljki, kako čitamo u knjizi o njima, taj je metod doveo do savršenstva sklanjajući sve prepreke, najpre svoga mecenu (tako bar priča druga knjiga) a, zatim, i one koji su im bili prepreka na putu do apsolutne vlasti, u kojoj se ne zna samo ko je od njih dvoje glavni. To što danas oživljavaju poznatu mentalnu strukturu karijerista ne znači da su se odrekli demokratskog profila, nisu ga nikad ni imali, već da su „potrošili“ sve ono što je među njima slovalo kao demokratsko pa ponovo traže oslonac u proverenom kadrovskom podaništvu, na kojem u autoritarnom sistemu vlast i počiva. Oni koji su verovali u veličinu i snagu demokratskih ličnosti i institucija mogu biti zahvalni zato što su im skinuli mreže i razbili iluzije. Stavljajući ih u funkciju piona, svesno ili nesvesno, ogolili su im strasti, političke, nacionalne, vlastoljubive, ljudsku i socijalnu netoleranciju. Kada im je trebala drama na Kosovu, uključili su preko svojih nameštenika najvažnije nacionalne i kulturne institucije. Kada su donosili „najdemokratskiji ustav“, pomogao im je „otac nacije“. Kada su raskidali sa jugoslovenskim sredinama, prvi korak je napravio pesnik – disident na čelu Udruženja književnika Srbije. Kada su kretali u rat, filozofski prvaci su to pravdali zaštitom Srba van Srbije. A kada su krenuli u mir, pomagali su ih i polu-levičari,

---

kosmopolite, građani sveta, pa i oni koji su na netoleranciji nesrpskih pokreta i simbola izgradili početnu političku platformu.

Zaokret od ratnog nacionalizma do „mira bez alternative“ sve njih, zajedno sa bračnim parom, ne pogađa, dok posledice broje mase nevoljnika. Rezultat je katastrofa: državna, nacionalna, socijalna i moralna. Može se, i mora, govoriti o miru dok god je rat, ali niko od navedenih ne odgovara na pitanje postavljeno pre pet godina – je li rat uopšte bio nužan? Cenu koja je plaćena za njihove političke probe i međunarodnu „slavu“ obračunavaju gomile izginulih, onih koji su poverovali da „mi bar umemo da se tučemo“, kao i oni što danas skapavaju kraj puteva u lutajućim izbegličkim kolonama. Oni koji su svojevreteno podržali Miloševiću „politiku pravde za srpski narod“ sada, uz licemerno opravdavanje da su poverovali kako je on „onaj pravi“, i dalje mirno i bez griže savesti sede u političkim ili kulturnim institucijama i svesno i koristoljubivo podržavaju potemkinova sela jedne razorne i stradalačke politike, ne shvatajući da je ono što je njih pre pet godina zanelo mnogima raznelo i državu, i dom, i život. Kao što nisu razumeli ništa kad su ove nevoljnice koji danas stradaju zamajavali po raznim Kumrovcima, po partijskim poetskim recitalima, po stadionskim sletovima i u kolonama za „kuću cveća“. Uvek oni, na čelu kolone ili na podijumu. Kao da u ovoj sredini podmladka nema, da kažemo metaforično. A, bogme, i bukvalno. Oni, jedino oni su važni, jer ovo je sredina plodna za kultove, i političke i intelektualne, bez obzira kakva im je ljudska potka. Podignuti na razne olimpe, oni samo traže prostor za sebe – kad jedan izgube, lako se premeću u drugi. Pošto više nema SK para, JUL će ih dati i za teatar, i za knjige ili će dati funkciju. Svakodnevno se prelazi iz partije u partiju iz najbesramnijeg šićarluka i pohlepe, bez uvažavanja čak i političke platforme za koju se dobilo poslaničko mesto. Zatvaraju se na jedvite jade otvoreni kapidžici kontrole vlasti zarad kojih se pre tri-četiri godine krv prolivala na ulicama. Oni i ne razmišljaju o vlastitom posrnuću, jer pojedinci čiji se autoritet pokušava spasti, valjda zbog očuvanja nacionalne kulturne vrednosti, i dalje vide krivca samo u Titu i njegovoj despotiji. Jadnici, ne shvataju da se Tito nazire u njima, u njihovom ponašanju i stavu – nepogrešivom i bespogovornom!

Na pitanje zašto se demokratija na ovom tlu ne prima odgovor i nije tako težak: oni od kojih se očekuje da je inauguriraju treba mnogo da izgube

– pozicije, titule i autoritete stečene u komunističkom sistemu lako, često i bez pokrića, podaništvom ili eventualnim gundanjem sa bezbedne udaljenosti. Ovde se pod demokratijom prodavalo sve i svašta, bukvalno prodavalo, pa se od nje i nahvatalo straha. Već odavno se u masi čuje da je „ono pre“ bilo bolje, kao što se sa političke scene sluša o izboru dva zla: kod nas se nikad ne bira između dva dobra ili, makar, između dobra i zla. Ako za izbor imamo samo zlo, ako u deset miliona nema boljeg, onda sa nama kao narodom nešto nije u redu. Onda diktaturu proglasimo za demokratiju, moral, savest i nadu poklonimo dvojcu Marković–Milošević (zar ih Titu nismo bili poklonili doživotno) i stanimo mirno u red za JUL. Na kolone smo bar navikli.

(Knjževne novine, broj 916/ 917, 1995.) (The South Slav Journal,
Volume 16 No. 3-4 (61 – 62) Autumn – Winter 1995.)

MOĆ U SENCI

U svim pokušajima sistematizacije i analize burnih političkih prestrojavanja kod nas se negde zagubio, ili se namerno zaobilazi, jedan vrlo važan politički subjekt. On je samo uslovno određen kao politički subjekt, jer u formalnom zakonskom organizovanom obliku ne postoji, ali je po dometu i snazi uticaja na politička i druga zbivanja itekako prisutan i realan – jednako i u komunističkoj prošlosti i u višestranačkoj sadašnjosti. Svojevremeno je Krleža, pod stare dane, kad već odavno nije dolazio u Beograd, svakog posetioca s ove strane sačekivao pitanjem: „Šta ima novo u Beogradu, šta se dešava u beogradskoj čaršiji?“. Naravno da su velikog pisca zanimala samo dešavanja i strujanja u određenim krugovima iz kojih je, ne samo on nego svako ko je pažljivo pratio društvena zbivanja, izvlačio sliku političkog raspoloženja u Srbiji i pravac budućih političkih namera. Nije on ni otkrio ni krstio ovaj skriveni centar moći izgrađen od uticajnih intelektualnih ličnosti i krugova koji su bili u postojanim i tajnovitim spregama sa nosiocima političke moći i u republici i na federalnom nivou. On ga je samo upoznao i, kao uman čovek, shvatio njegovu veliku snagu a, kao intelektualac, nastojao da mu dokona namere. Doduše, shvatili su to i mnogi drugi,

---

pa su se, u pokušajima da ga razore ili da se preko njega afirmišu, razbili o njegove bedeme.

Tradicija zavereničkih sprega političke elite i intelektualaca znana iz srpske istorije, uglavnom usmerena na spoljašnje okruženje državne ambicije, u komunističkom sistemu se kroz beogradsku čaršiju institucionalizovala do te mere da pri njegovom kraju nastupa kao paradržavni politički subjekt koji preuzima inicijativu i pokriva političku elitu u situacijama probnog, „preuranjenog“ istrčavanja i usmeravanja procesa. Njegovo postojanje i „aktivnost“ mogu se pravdati nepostojanjem otvorenog demokratskog društva – i tu nema prigovora, ali moć i metod kojima se koristio i koristi nisu ni demokratski, ni bezbolni. Ono što u svojoj političkoj nemoći danas pokušavaju opozicione stranke – vlada u senci ili paralelni parlament – „čaršija“ je ostvarila odavno: paralelnu moć u senci. Od te moći zazirali su i pojedinci i razni krugovi, pa i sama vlast, iako je preko nje ostvarivala namere u oblastima u kojima je „čaršija“ čvrsto držala poluge. Sve komunističke garniture u Srbiji, pa i najliberalnije, oslanjale su se na ovaj establišment i pristajale na njegovu „arbitražu“ u kulturi, nauci, informisanju a, potom, shodno pravilima karijerizma, i u politici. Tako se formirao profil kadrova koji je stvarao privid da se sistem liberalizuje jer su sve više na funkcije dolazili intelektualci, odnosno predstavnici kod nas fetišizirane inteligencije, ali oni stasali po metodologiji dogmatičnosti i neprikošnovenosti. Tako je sistem zadržavao poznatu rigidnost jer su izvršioци bili onoliko „liberalni“ koliko su se stvarna moć i moć u senci usaglašavale.

Nalik partijskoj strukturi, i „čaršija“ je imala svoju vrhušku i svoju bazu. Prva, nosilac političkog dejstva i smernica, i druga, izvršilac ma-lograđansko-intrigantskog tipa, koja je instrumentalizovana od prve za psihološke pritiske, političke obračune, za izazivanje političkih potresa i odstreljivanje nepoželjnih ličnosti. Iz „baze“ je kasnije izrasla većina opozicionih lidera, kojima je pluralizam stigao kao spas od praznog oblizivanja oko komunističkih ili čaršijskih kazana. Kombinatorike ispletene u vrhuškama partije i „čaršije“ curile su u javnost preko „baze“, tako da se zuckanjem najavljivao neki skori javni, uglavnom politički lom, kao što su to bili Brionski plenum, obračun u Karađorđevu, sukobi u rukovodstvima, osma sednica i sl. „Čaršija“ je uvek nepogrešivo „procenjivala“ ishode i bila, u stvari, neka vrsta nezavisnog medija, čije su informacije imale kvalitet i

vrednost danas poznatog Duginog dnevnika. Kad smo već kod ovog poređenja, nameće se još jedna podudarnost: i čaršijski subjekt se javnosti predstavljao sa uzvišenim ciljevima, humanizmom, političkim slobodama, zalagao se za protok ideja i prožimanje kultura i vera, i tako u jednopartijskom zatvorenom sistemu ostavljao utisak opozicionog jezgra. Međutim, odlična socijalna etabliranost, kruto insistiranje na hijerarhiji i surova zatvorenost otkrivali su lažnu auru i razbijali iluziju opozicionosti. Na isti način se ne može verovati njima kao što iole pismeni čitalac ne veruje u iskrene namere autorke Duginog dnevnika do kojih ona, „literarno“ i „naučno“, stasava u trenutku bračne političke moći.

U sredini kratkog pamćenja i brzog zapretanja svega, kao što je ova naša, zaboravljena su i prelomna politička zgušnjavanja „čaršije“ u kriznim situacijama, pa i ono poslednje kad je, zbijena u nacionalističko jezgro, kao najmoćnija politička stranka, kobno presudila u političkom životu Srbije favorizujući jednu od dve najmoćnije vlastodržačke komunističke porodice u Srbiji. Događaji koji su usledili izveli su je na otvorenu političku scenu, gde se ponaša bahato i primitivno, nehumano i beskrupulozno sve do trenutka kada joj se rezultati vlastitog učinka i politike koju je odabrala počinju da obrušavaju u strahotama i porazima, a šamari joj pljušte i od onih za koje je verovala da će biti njeni dobri i zahvalni učenici. Milošević, koji je te „vrednosti“ majstorski iskoristio i zavarao sve, distancira se od nje. Iz nje je odbacivao jednu po jednu ličnost, gazeći joj velikane, stavljajući joj do znanja da je međusobna saradnja završena. Prvo, zato što je ojačao i želeo da se opere od zajedničke prljavštine a, potom, da se na vreme zaštiti od njene obnovljene političke moći – iz straha da joj ne bude žrtva. U takvom sudaru trenutno je on jači, ali to ne znači da pobeđuje, odnosno da je ona poražena – ne; samo se povukla i pritajila jer je mnoge „ličnosti“ potrošila. Već se naziru i naponi da se konsoliduje, za sada samo spasavanjem ugleda i dostojanstva institucije društvene inteligencije. Naglašavanje u pojedinačnim javnim istupima stvaralačkog rada bez politike nije samo čišćenje biografije nego i pokušaj vraćanja survanih ili uzdrmanih autoriteta i zadržavanja starih pozicija. A kad se sve zaboravi vremenom, i u skladu sa našom veštinom zaborava i praštanja, onda će iznova doći ko zna do koga ideološkog zaokreta.. Množina iz „čaršijskih“ redova, oni koji se nisu ekstremno isticali poslednjih godina, već osvaja pozicije

i udobno se smešta u pokretu koji podzemnim putem preuzima poluge vlasti.

Dakle, je li bilo neophodno ovoliko lomova da se prepozna da ono što se krilo pod sintagmom „beogradska čaršija“ nije bilo nikakvo opoziciono jezgro, niti politički otpor tipa „političkih podzemlja“ kao u nekim istočno-evropskim komunističkim zemljama, već nezdravo društveno tkivo izraslo na stalnoj fetišizaciji intelektualaca u neprosvećenoj sredini čiji je mentalitet sklon idolatriji i kultovima?

(Knjževne novine, broj 923, 1996.)

O INTELEKTUALNOM OPORTUNIZMU

Intelektualni život koji ne insistira na kritičkom sagledavanju stvarnosti, koji ne opominje, ne upozorava, ili ne inicira promene, jednom rečju koji ne sadrži i pobunjenički oblik svesti, ostaje ono što je kroz istoriju ljudskih društava i bio – samo ukras dvora. Prevaga egzistencijalnog, ne elementarnog, već udobnog, nad intelektualnim, rizičnim, ostavlja ljudski progres samo odvažnom umu koji će osvajanje novog kruga slobode na bilo kojem planu uvek pretpostaviti čak i elementarno egzistencijalnom. Što se nas tiče, odavno smo zaboravili šta je to intelektualna odvažnost, pa se višedecenijska navika da se egzistira izrodila u svojevrсну intelektualnu sinekuru. Ona je u poslednjoj deceniji društvenih, državnih i nacionalnih lomova pokazala ne samo ružno već i nakazno lice. Intelekt koji se u godinama društvenog meteža više bavi ličnim prestižom i materijalnim vrednostima nego suštinom društvenog poretka postaje oslonac postojećeg, takoreći jaka cigla u njegovom temelju bez obzira na opciju za koju se verbalno vezuje. Doduše, i većina građana je navikla da živi u senci drugih,

---

važnih, umnih i moćnih vođa svakojakih profila i boja, da im se politički i kulturno povinuje ne bi li ostvarila delić vlastite, odobrene egzistencije imitirajući nekakve više krugove. Tako je iluzija o postojanju avangarde i mase potpuno zaokružena. Taj elementarni način života i skoro dobrovoljna potčinjenost ne odabranom već nametnutom idolu nije novodecenijska odlika. Ona je proizvod mentaliteta, prenošena je generacijama iz davne nacionalne svesti. Ali je u ovom periodu ili trenutku dovedena do vrhunca.

Iako smo ustanovili pluralističko društvo i proklamovali ustavne građanske slobode, nismo odmakli od totalitarnog rukovođenja društvom, niti od naše sklonosti da se „vizantijskim“ lukavstvom, preko skuta moći, dokopamo uvažene egzistencije i prestiža za sebe i svoje potomstvo. Za svoj pad, društveno i nacionalno posnuće ne možemo kriviti mračne sile ili pojedince izvana, ni zavere i zaverenike koje smo poslednjih godina vidali svuda i u svemu, već vlastitu ruralnu, folklornu, provincijalnu svest sklonu idolotrajji, udvorištvu i nepotizmu. Kamo sreće da nam neki zaverenik spoja, a ne mi sami, tako bezočno i uspešno prošeta intelektualnu individuu kroz sve etabrirane, socijalističke, opziciono nacionalne, građanske, socijaldemokratske redove da bi je vratio na slugeranijske pozicije režimu, pritom intelektualno neokrnjenu i neuzdrmanu. Ovo je opšta skica za portret „buntovne“ svesti koja se zatrčala da izgradi postkomunističko društvo kao viši oblik organizovanja. Ali, umesto toga, vratila nas je ne samo tamo gde smo bili već tamo gde su druga komunistička društva bila bez nas. Prednost da smo bili „nešto između“ totalitarnih i liberalnih društava proćerdali su „borci“ koji su konformističkim političkim otporom – peticijama, odborima, pismima – ubedili i sebe i javnost da su oni nosioci progressa. Koliko su to bili najbolje govori činjenica da su od svih mogućnosti odabrali formulu konzervativnog nacionalizma ili novog komunizma. Izgleda da je ono bučno čitanje i prepričavanje Ničea, Bloha, Popera, Froma, Kundere, Karolja, Havela, Bukovskog i drugih bilo samo vešto građenje intelektualnog imidža, dok se duša opijala mirisom džibre i tupim udarcem koca. Paternalističko, ni od koga osporeno usmeravanje sloboda mišljenja i stvaralaštva osililo ih je da, sa nejasnim idejama i ciljevima, sa mnogo improvizacija i opštih mesta, sudbinu naroda gurnu niz političku bujicu. One koji su upozoravali na katastrofalnost takvog opredeljenja odstranjivali su metodom komunističke odmazde, bez obzira da li su bili komunisti ili ne. Događaji su

---

pokazali svu nesposobnost umišljenih šetajućih spomenika, čija je „pobunjenička svest“ proistekla iz neponovljive lakoće osvajanja pozicija, i ogolili moralno neodgovorno zavođenje naroda, i štetu koje su mu naneli, ravnu onoj za koju su optuživali druge. A ta šteta se ne može popraviti ni brzo ni lako. Ogromna pozitivna energija naroda željnog promena preokrenuta je u destruktivnu, rušilačku silu od čijih stravičnih posledica taj isti narod sada uzmiče do samoponiženja.

Za takvo stanje ne mogu se kriviti samo jedan bračni par i nekolicina vođa političkih partija uobličениh na nesigurnim ideološkim osnovama, već svi koji su se decenijama predstavljali kao buntovni intelektualci. Našoj sklonosti da proizvodimo velikane svih profila i boja, bez obzira što im dela zvrje nepročitana ili nepogledana, često i neraspakovana pod naslagom prašine, strana je provera njihove istinske vrednosti. Intelektualnim, ne ideološkim, konzervativizmom prihvata se i priznaje uglavnom ono što preporuči klanovska svest, koja zakulisnim igrama zadržava pravo na intelektualni prototip i onemogućuje neki drugi protok ideja. Nepomirljivi odlaze u svet, a oni koji su se otuda vratili u nadi da se ovde nešto promenilo potonuli su i sami u ustajalost i lokalni komformizam. Otužno je pratiti one koji su decenijama po inostranstvu kreirali demokratske alternative totalitarnom režimu u zemlji ili u egzilu nosili breme disidenstva kako čekaju da im Božović zakaže sednicu ili Karići daju neki minut na televiziji. Mnogi su dobili mnogo više bez ikakvog rizika.

Sve u svemu, naš se intelektualac ne ponaša kao nosilac kritičke, eventualno buntovničke svesti, već se stalno prilagođava društvenim okolnostima, pri čemu su mu otvrdnuli i svest i savest. Ali pokazuje pragmatičnu visprenost da unovči svoju titulu, da osvaja institucije, da preživi sve društvene lomove. On je dobar interpretator tuđe, pozajmljene svesti, što mu je, posle kroćenja i konzerviranja vlastite, jedino i ostalo. Decenijama su se intelektualci vajkali što sudbinu društva i njihovu ličnu određuju razni mehaničari i bravari. U vremenu kad je svaka oblast, a naročito politika, očišćena od radničke klase imali su svoju šansu, koju su iskoristili tako trapavo i neznačajki da su, valjda, i sami shvatili da je „bravar“ za njih gospodin doktor. Ukoliko želimo neke promene, moraćemo da sačekamo da se opet pojavi neki bravar ili abadžija, samosvojna i ličnost i svest, bez obzira na profesiju.

(Knjževne novine, broj 472 / 473, 1996.)

_____

|

Esej „LIBERALIZAM U SRBIJI U PERIODU OD 1969 DO 1972. GODINE“ koji je T. O. napisao kao slušalac AAOM-ovog programa „Izazovi savremene teorije i prakse demokratije“, u stvari su teze za obimniju studiju u kojoj je nameravao da obradi politički period u Srbiji koji je, i intelektualno i politički, doživeo kao njenu jedinu nameru i priliku da se priključi modernom svetu.

LIBERALIZAM U SRBIJI U PERIODU OD 1969. DO 1972. GODINE

BEOGRAD, DECEMBAR 1999.

Kada govorimo o liberalizmu i liberalima u Srbiji treba da imamo na umu činjenicu da su u pitanju samo liberalne tendencije u Savezu komunista, odnosno u njegovim telima, koje od osnivanja Komunističke partije Srbije prate pojave dogmatskog i reformističkog smera. Prema tome, srpski liberali i srpski liberalizam su reformistička tendencija u vremenu pune snage ne samo Saveza komunista nego i jednopartijskog sistema i partijske države na vrhuncu moći. Kolika je snaga partije koja diktira kretanje države i društva potvrđuje činjenica da se sve reformističke pojave, Đilasov partijski pluralizam, Hrvatsko proleće, srpski liberalizam, slovenačka cestna afera – sasecaju po efikasnom partijskom većinskom principu demokratskog

---

centralizma. Njihovi se nosioci uklanjaju iz partije, državnih tela, pa čak i sa profesionalnih pozicija. Da stvari nisu tako jednostavne kad je u pitanju moć Komunističke partije u Srbiji pokazuje i činjenica da se na XIV kongresu SKJ, kad se komunistički svet, uključujući i SSSR, ruši, sa srpskim komunistima realno moglo izići na kraj napuštanjem kongresa, kao što su to učinili slovenački komunisti. Koliko god kratkog daha po vremenu trajanja, progresivne tendencije su probijale dogmatske sadržaje i okvire srpske partije; one su veoma značajne u istorijskom smislu i sadržajne po obimu saznanja da se stvari moraju korenito menjati i u partiji i u državi. Da su bile većinska tendencija, kao što nažalost nisu, Srbija se danas ne bi valjala u političkom košmaru i neizvesnosti opstanka komunističkog surogata socijalističkog kineskog tipa u srcu Evrope.

Liberalne ideje nisu se rodile u periodu od 1969. do 1972. godine, periodu koji istorija beleži kao srpski liberalizam. Naprotiv, a i verovatno, pratile su komunističku partiju od njenog osnivanja. Međutim, nema mo zabeležen trend eksplicitnog ispoljavanja demokratsko-reformističkih ideja sve do dolaska partije na vlast, do komunističkog institucionalizovanja sistema. Država je nešto drugo od ideologije, organizam koji ima svoju ekonomsko-socijalnu zakonitost, čije se protivrečnosti ne razrešavaju krutim ideološkim mehanizmima, te se dešava da pojedinci u partiji, tražeći put rešenja društvenih i državnih problema, „iskoče“ iz komunističke šeme i sagledaju perspektivu društvenog razvoja sa smanjenim, ograničenim, ali kontrolisanim diktatom partije. Koliko umniji, to su više pribegavali „lukavstvu“ uma, pa partijski društveni ram mekšali na razne načine, i sami neoslobođeni od ideologije ali dovoljno opasni po partijski establišment i njegovu nekontrolisanu moć. Kada su zaustavljeni na prvom jasnijem iskoraku kao revizionisti, anarholiberali, klasni neprijatelji, maspokovci, obračun sa njima je bio prividno demokratski, a iz okvira te „demokratije“ partija nije u suštini izišla do kraja svog postojanja, te je i obračun bio surov, jer se uvek završavao ideološkim odstrelom i ekskomunikacijom „zabludelih“ drugova. Može se govoriti o razlikama u obračunu sa otpadnicima po periodima. U vreme početne oholosti revolucionarnih pobednika obračunavanje je bilo drastičnije nego kasnije kada su ekonomsko-društveni i socijalno-politički procesi ispoljavali spontanost koja je izmicala partijskoj kontroli a ona bila i na oku međunarodne zajednice od

koje se sve više finansijski zavisilo. Svakako da je žešći ideološki nasrtaj na pomisao liberalizacije bio u ranim pedesetim kada stupa na scenu ideja samoupravljanja, negoli šesdesetih i sedamdesetih kada je ta ideološka samoobmana doživljavala kritičku ocenu u najvišim partijskim forumima.

TITOIZAM

Titoizam vuče korene iz uspešno okončane Narodnooslobodilačke borbe i odlučnog suprotstavljanja Staljinu i njegovoj ekspanzionističkoj politici prema Jugoslaviji. I postao je naša realnost, koja će nekoliko decenija biti predmet naučnog istraživanja i ideološke glorifikacije. Seljaštvo će mu brzo oprostiti nasilnu kolektivizaciju od 1949. do 1953. godine, a protivnici iz građanskog rata koji su ostali u zemlji, uklopivši se u njegov sistem, preobrazili su se u privrženike titoizma. Na početku titoizam je nacionalno uravnotežen, čak i uveren da su svi narodi i nacionalne manjine našli u njemu vlastiti istorijski identitet. U ekonomskom smislu odlikuje ga dinamičan industrijski razvitak koji pomera seoske mase u gradove, odnosno u fabrike, u prosveti eksplozivno i besplatno školstvo, i sistem socijalnog osiguranja. Sve to, poduprto izdašnim kreditima iz inostranstva, menja lik agrarne zemlje u industrijsko-modernu. Kako nema kredita i finansijske pomoći koja će začepiti apetite partijske države, sa pojavom ekonomskih nevolja početkom šesdesetih pribeglo se otvaranju granica prema zapadnim zemljama i izvozu radne snage. Ideološkom mistifikacijom se i time stekao privid demokratskijeg i otvorenijeg tipa socijalizma u odnosu na zemlje realsocijalizma. Ipak, i pored svega navedenog, titoizam nije bio alternativa za zajedničku državu jer je sasecao svaki pokušaj liberalizacije i odnose među republikama zadržavao u krutim, dogmatskim i partijsko-konzervativnim stegama. Sa izvanrednim osećajem za ugrožavanje sopstvene neograničene vlasti, Tito, kao njegov tvorac, brzo je pronalazio određene političke snage u zemlji sa kojima je zaustavljao procese reformi i demokratizacije. I tako je titoizam tokom trajanja stalno obnavljan i ponovo učvršćivan, sve do dovođenja u pitanje i samog opstanka zemlje. Od Trećeg plenuma 1954.g. (obračun sa Đilasom) pa sve do svrgavanja liberalnog rukovodstva Srbije, put demokratije i reforme neprekidno

je presecan i zaustavljan, što će se početkom devedesetih godina osvetiti prvenstveno Srbiji, koja će zapasti u komunističko-nacionalističku dramu u kojoj narod i dalje tumara. Da se nisu dogodile seče i Hrvatskog proleća 1971. i prosvetljenog čelnog rukovodstva Srbije 1972. godine, najverovatnije se ne bi dogodilo krvoproliće devedesetih na prostoru bivše Jugoslavije. Sigurno je da se Srbija ne bi našla na vratolomnom putu stvaranja Velike Srbije i ona ne bi bila ovo što jeste danas – zemlja satanizovana od demokratskog sveta, već bi mu generički pripadala. Titoizam je jedan od faktora koji je prouzrokovao teške istorijske posledice po celu zemlju i uzročio njen raspad, jer proterivanjem demokratsko-reformističkih snaga u Srbiji, i u drugim republikama, nalazi oslonac u konzervativnim političkim snagama koje koče promene. Konzervativne političke snage i nacionalistička intelektualna elita u Srbiji našle su se zajedno u najgoroj varijanti zapostavljanja nad sudbinom Srbije zbog konfederativne koncepcije Ustava 1974. godine, smatrajući ga zavereničkim delom saveznog vrha i rukovodstava drugih republika protiv državnih interesa Srbije. Novouspostavljena konzervativno-nacionalistička sprega, vešto koristeći slabosti sistema, stvara u Srbiji gubitničku atmosferu i raspiruje antititoizam i antikardeljizam, ne shvatajući ih kao marksističko-lenjinističku varijantu komunizma koja je mogla da se prevaziđe isključivo otvorenom borbom za stvaranje slobodne ekonomije i demokratije, a uz saglasnost sa ostalim republičko-pokrajinskim subjektima o daljem zajedništvu, na čemu su insistirali liberali u periodu od 1969. do 1972. godine.

Prema tome, titoizam je epoha u kojoj je vladao ideološki monopol kao sredstvo preko kojeg je Tito obezbeđivao apsolutnu vlast nad ljudima i uspešno se obračunavao sa neistomišljenicima. Njegova osnovna karakteristika je ta što je državnu formu prilagođavao ideološkim zakonima. U stvari, titoizam je antidemokratski proces u kome jačaju konzervativne političke snage posledice čijeg delovanja će biti najpogubnije u Srbiji. Titoizam je stalni konflikt između dogmatskih partijskih struktura i reformističko-demokratskih struja u partiji, pri čemu su ove druge u svakoj narednoj etapi bile znatno slabije. Iako su konzervativno-nacionalističke snage u Srbiji, kako smo rekli, raspirivale antititoizam, on je ipak bio njihovo generičko svojstvo. Zašto? Zato što jedan deo političkog mišljenja u Srbiji, pa ma kako bio radikaln, nikada ne napušta mitsko osećanje nacionalne

istorije i nacionalnog bića. Uverenje da je Srbija dala najveći ulog u stvaranju Jugoslavije i da joj zbog toga pripada dominantna uloga u njoj nije bilo strano ni komunističkom konzervativnom krilu a, u sprezi sa nacionalistima, ono se razvilo do strategije za podčinjavanje Jugoslavije uz očekivanje da će se to najlakše ostvariti podržavajući Tita u njegovoj apsolutnoj vlasti i u ideologizaciji cele zemlje. Prosvećena liberalna manjina u tom odnosu snaga nije imala nikakvu šansu.

KORENI KOMUNISTIČKOG LIBERALIZMA (reformističko-demokratskih ideja)

Sukob jugoslovenskih komunista sa Kominformom pozitivno se odrazio na teorijsko-naučnu misao u zemlji. Sve je više rastao kritički odnos prema staljinističkoj praksi SSSR i praksi njegovih satelita. Kritika je uočavala da je birokratija osnovna prepreka u razvoju komunizma. Tu kritiku treba shvatiti sa stanovišta tog vremena i sa stanovišta komunističke utopije, koja će proizvesti užasne posledice u zemljama koje su je prihvatile kao nužni istorijski put razvitka ljudskog društva.

Najdosledniji i prvi kritičar komunističke utopije i njenih posledica kod nas je Milovan Đilas. I on je počao od klasnih pozicija (marksističkih), ali otvorenije i kritičkije od drugih do tada. Njegovi članci objavljeni u drugoj polovini 1953. godine najbolje pokazuju šta je bio predmet njegove kritičarske opservacije. On je u njima podvrgao kritici i preispitivanju karakter marksističke ideologije, što ga dovodi i do kritike jugoslovenskog socijalizma, sa namerom da ga potpuno odvoji od lenjinističko-staljinističke prakse.¹ Originalnost njegove kritike je u tome što nije tražio praksu kroz teoriju, nego obrnuto, teoriju u praksi. Došao je tako do saznanja da se demokratski socijalizam može ostvariti prevazilaženjem ideoloških shema, pa i ove marksističko-lenjinističke utopije koja je već u SSSR-u

---

1 Tekstovi M. Đilasa iz Borbe objavljeni 1953. i 1954. godine su: „Novi oblici“ , „Važnost oblika“, „Za sve“, „Bez zaključka“, „Ima li cilja“, „Nove sadržine“, „Ideal“, „Opšte i posebno“, „Konkretno“, „Odgovor“, „Subjektivne snage“, „Objektivne snage“, „Savez ili partija“, „Revolucija“. Tekst „Anatomija jednog morala“ objavljena je u časopisu Nova misao čiji je sadržaj ubrzao obračun sa M. Đilasom.

bila prouzrokovala ogromne ljudske žrtve. On nije dolazio u sukob sa Titom dok je ostajao na opštim mestima u kritici, već kada je oštroj kritici podvrgao praksu i monopolističku funkciju komunističke partije. Odnosno, kad je postavio pitanje konkretne istorijske civilizacijske racionalizacije partije i njene tranzicije u politički pluralizam tad je postao meta odstranjenja iz CK SKJ. To se dogodilo na famoznom Trećem plenumu CK SKJ, januara 1954. godine. Tito je u uvodnoj reči podvukao štetnost Đilasovih članaka za jedinstvo SKJ i zemlje, čime je stvorio mogućnost pogromaškog nasrtanja članova CK SKJ na ličnost i misao M. Đilasa. Glavnu teorijsku optužnicu podneo je Edvard Kardelj, koji se, u privatnim debatama, oko puta izgradnje socijalizma uglavnom slagao sa Đilasom.

Treći plenum predstavlja prvi sukob u SKJ, i to u samom vrhu, posle sukoba sa kominformovcima u partiji. A, što je još važnije, to je prvi sukob u okviru partije između dve struje – demokratsko-reformističke i dogmatske. To će biti uvod u kasniji sukob između demokratsko-reformističkih i dogmatskih partijskih snaga 1972. godine.

Odstranjivanje Milovana Đilasa iz političkog života, njegovo uklanjanje sa visokih partijskih i državnih funkcija nije posebno uzburkalo ni partijsku, ni širu javnost, što je, verovatno, bilo iznenađenje i za njega samog. Treći plenum je pobjeda titoizma i zaustavljanje procesa demokratizacije i odstupanje od liberalnih odluka VI kongresa. To je period učvršćivanja titoizma i njegove sveobuhvatne uloge u razvitku društva, što je pokazalo da ga je većina, i u partiji i u narodu, prihvatila i otvorila mu put ka apsolutnoj vlasti. Đilasove liberalne ideje o društvu nisu mogle da se probiju kroz već uspostavljeni ideološko-dogmatski monolit. Skoro da je bio usamljen u liberalnim idejama, osim u jednom delu prosvetene beogradske omladine²,

---

2 I pored partijske kampanje i političko-policijske kontrole nad idejama Milovana Đilasa, ipak su one delovale na mlade beogradske komuniste. Dokaz za ovu tezu je organizovanje jednog dela beogradskih mladih aktivista u takozvanu Đilasovsku političku organizaciju. To se dogodilo neposredno posle održavanja Trećeg plenuma 1954. godine. Delovanje te organizacije je postojalo sve do prve polovine 1955. godine, do pred sam dolazak sovjetskog rukovodstva na čelu sa Hruščovom i Bulganjinom. Čelnici organizacije su pozatvarani, i na taj način je ugušena organizacija. Delovala je na principu ćelijskog organizovanja u dubokoj ilegali. Platforma organizacije počivala je na člancima M. Đilasa objavljenim u Borbi 1953.g. Sadržaji članaka su razrađivani i služili su kao osnova za propagandno delovanje i

nešto malo sledbenika u Zagrebu i jedva nekolicine u Ljubljani. Svi ostali su osudili njegov „revizionizam“. Valja istaći da je Đilasova kritika jugoslovenske prakse socijalizma ukazala na opasnost od titoizma koji će, ako se ne obuzda, odvesti zemlju u stagnaciju. Zbog toga je Đilas insistirao na reformi društva, kao što su to pokušali i čelnici srpske partije krajem šesdesetih i početkom sedamdesetih godina. Njegova kritika je, da kažemo, odloženo ipak postigla izvestan uspeh jer je Tito morao da zbog demokratiskog sveta na Zapadu, od koga je sve više zavisio, donese na VII kongresu program partije koji je po koncepciji izgradnje socijalizma bio liberalan za to vreme.

Radi istine treba istaći u ovom radu da je Đilas bio teško anatemisan ne samo od režima već i od beogradske inteligencije, koja se prema njegovoj političkoj, a posebno stvaralačkoj sudbini odnosila ravnodušno dugi niz decenija.

KONAČNO SLAMANJE REFORMATORSKO-DEMOKRATSKIH IDEJA U SRBIJI ILI SLUČAJ SRPSKIH LIBERALA

Zbog značaja fenomena srpskog liberalizma u SK Srbije u periodu od 1969. do 1972. godine treba poimenično navesti njegove protagoniste: Marko Nikezić, Latinka Perović, Mijalko Todorović, Milentije Popović, Mirko Tepavac, Mirko Čanadanović i sledbenici.

Opasnost od titoizma i njegove neprikosnovene uloge u sudbini države i društva nanovo je sagledana od prosvেćenih delova partije, a naročito od dva u pomenutom periodu moćna rukovodstva, hrvatskog i srpskog. Dok je hrvatsko rukovodstvo težilo reformisanju društva na nacionalnoj osnovi, dotle je srpsko rukovodstvo zagovaralo reformu društva na osnovi tržišne ekonomije i radikalne demokratizacije. Ovi različiti pristupi dva rukovodstva izazivali su određene nesporazume među njima, koje su Tito i

---

promovisanje Đilasovih ideja. Dejstvo organizacije je bilo ograničeno, iako je bila na putu da se poveže sa istomišljenicima u Ljubljani i Zagrebu, što je sprečeno hapšenjem čelnika. Iako, po sprovedenom istražnom postupku, uhapšeni nikada nisu izvedeni na sud, verovatno da se ne bi saznalo da Đilasove ideje imaju odjeka kod mladih komunista.

Kardelj vešto koristili. Srpsko rukovodstvo je prihvatilo predstojeće ustavne reforme i konfederativnu koncepciju državnog uređenja, što znači da nije opravdana tvrdnja hrvatskog rukovodstva da srpsko rukovodstvo vodi protiv njih kampanju zbog nacionalizma. U knjizi „Hrvatsko proleće“ Tripalo priznaje da je njihovo podozrenje prema srpskom rukovodstvu bilo neopravdano. Evo šta o tome on naknadno govori: „Poslije smenjivanja srpskog političkog rukovodstva (M. Nikezić, L. Perović i dr.) postavljalo se pitanje zbog čega se nije ranije upornije radilo na sporazumevanju u srpskom i hrvatskom rukovodstvu.....Svakako da rukovodstvo SKH snosi, takođe, odgovornost što do toga i do nužnog razjašnjenja nije došlo“³. Podozrenje hrvatskog rukovodstva prema srpskom imalo je iracionalnu, ali i realnu osnovu. Prva je bila aprioristički strah od velikosrpskog hegemonizma, iako je politička platforma srpskog rukovodstva bila protiv nametanja bilo kome bilo čijih interesa, već da se Srbija ravna sa ostalim republikama, da se moderno razvija i okreće tržišnoj ekonomiji. Takav demokratski stav srpskih liberala vodio je rušenju Titovog socijalizma. U Titovom strahu od toga sakrila se i realna osnova hrvatskog podozrenja. Kao vešt manipulator i nadnacionalni arbitar Jugoslavije, on je u razgovorima sa hrvatskim rukovodstvom namerno stvarao atmosferu straha od srpskog nacionalizma i predstavljao kao onaj koji, kobajagi, oprezno održava ravnotežu između dve najveće nacije. Uz to, i ostale republike, posebno Slovenija preko Kardelja, podgrevaju istu priču iz straha da ne dođe do sporazumevanja između Hrvatske i Srbije. Zanimljivo je, a to može biti tema posebnog istraživanja, zašto su se oba rukovodstva, i srpsko i hrvatsko, iako prosvećena, demokratsko-reformerska, moderna i odvažna, lako i pokajnički povukla pred Titom i njegovim dogmatskim sledbenicima? Verovatno zbog forumske prirode izbora partijskih rukovodstava, što je Titu olakšavalo obračun sa neistomišljenicima.

Politika srpskih liberala se posebno izražavala u pozitivnoj selekciji kadrova na svim političkim i društvenim nivoima. Vodilo se računa da na

---

3 Miko Tripalo: „Hrvatsko proleće 1“, str.170. Globus, Zagreb, 1990. Pošto su politika i istoriografija toga doba hrvatsko rukovodstvo optuživali isključivo za maspok, previdela se demokratsko-reformatorska suština njihove politike. Oni jesu polazili od nacionalnog pitanja, jer su ga smatrali neraskidivim od klasnog, pa čak i aktuelnim u tom periodu razvitka među republičkih i pokrajinskih odnosa, ali u zajedničkoj državi.

rukovodeća mesta u privredi dolaze ljudi kompetentni u stručnom pogledu koji mogu da se snalaze u procesima savremenih ekonomskih kretanja. U njihovom periodu stvarana su velika preduzeća, veliki reeksporteri i trgovačke firme. Treba istaći da se u to vreme zagovarala ekonomska teorija specifične cene proizvodnje⁴, što nije bio slučaj u drugim republikama. Slovenija je bila pod jakim Kardeljevim uticajem, a druge republike su, takođe, zagovarale samoupravljanje kao adekvatnu teoriju socijalizma. Ni srpsko rukovodstvo nije negiralo samoupravljanje, ali ga je tretiralo kao jedan od metoda za razrešavanje društvenih protivurečnosti, a ne kao sveoslobađajuću teorijsku viziju. U osnovi politike srpske liberalne grupacije vladao je duh stvaranja uslova za tržišnu ekonomiju, koja će svojom razvojnom logikom potisnuti etatističko-birokratske i ideološke pretpostavke i omogućiti povezivanje ljudi bez etatističkih i ideoloških faktora. Otuda je podsticana ekonomska teorija o ukрупnjavanju preduzeća i udruživanja građana na slobodnoj privrednoj osnovi, što će dogmate kasnije osuditi i pripisati liberalima kao greh.

Pozitivno kadrovanje obuhvatilo je i druge društvene oblasti: štampu, društveno-političke organizacije, javnu upravu, državne organe, institucije kulture, obrazovanje, itd. Nastajanje nove epohe mišljenja osećalo se u svim bitnim društvenim segmentima u Srbiji. Titoizam je bio narušen iznutra, setimo se samo nekih umetničkih događaja: „Kad su cvetale tikve“, „Memoari Pere Bogalja“, nov pesnički izraz u Književnim novinama („Šume i šikare“), pojava romantičarsko-marksističke misli (časopisi Praxis, Filozofija), liberalne polemike po književnim časopisima i u Književnim novinama. Univerziteti časa Gledišta bio je prepun polemika o raznim društvenim temama. Određena liberalizacija nastupila je u beogradskoj štampi, pa i u onoj u unutrašnjosti. Dnevni list Politika je prednjačila, i

---

4 U prilogu ovakvoj tezi možemo navesti primer knjige „Oslobođenje rada“ Mijalka Todorovića, koja se objavljuje polovinom šesdesetih godina, kada se proklamuje privredna i društvena reforma. Ona je uvršćena u osnovnu literaturu na političkim studijima u Beogradu. Osnovna koncepcija knjige je koncepcija specifične cene proizvodnje i njenih oblika kao fenomena bez kojih se ne može odvijati slobodna i tržišna ekonomija. Knjiga je uzdrmla dogmatsku ekonomsku misao, koja se zasnivala na dijalektičko-materijalističkoj logici negacije robne proizvodnje. Zanimljivo je da je beogradska praksisovska grupa na ovom planu bila podudarana sa zagovornicima dijalektičko-materijalističke negacije robne proizvodnje.

zbog toga će u trenutku obračuna sa liberalima biti tretirana kao njihov bastion. Iako u to vreme nije postojala nezavisna štampa, uređivačka politika je vođena u redakcijama pod liberalnom kontrolom političkih centara. Ispoljavala se neka vrsta idejnog pluralizma u tekstovima, od svakodnevnih komunalnih pitanja pa do najviših intelektualnih tema i teorijskih problema. Sve je to uticalo da se počne uspostavljati proces postupnog oslobađanja od kontrolisane svesti sa klasnih partijskih pozicija. Tačno je ono što im se kasnije zameralo: liberali nisu kontrolisali štampu, nisu se osvrtni na koncepciju Ježa, Književnih novina, na izdavačku delatnost, svakako ne u meri u kojoj bi to dogmatske partijske snage radile. Srpskom kulturom je protutnjao takozvani crni talas, kako ga je partijska kritika kasnije nazivala (filmovi D. Makajeva, P. Đorđevića, L. Stojanovića, nagrada M. Bečkoviću, reakcija Z. Glušćevića na intervenciju Sovjeta u ČSSR i dr.). Srpsko rukovodstvo je prvo partijsko rukovodstvo koje je na prostoru zajedničke države započelo proces liberalizacije života.

Liberalizacija političkog i društvenog života specifično se ispoljava i u načinu političke edukacije partijskog članstva i ostalih aktivista. Od dolaska na vlast komunisti su uvek negovali obrazovanje svojih kadrova, koje se odvijalo pod strogom partijskom kontrolom. I u vreme srpskog liberalnog rukovodstva ova edukacija je išla preko gradskih i opštinskih partijskih ideoloških centara, ali se više insistiralo na stručnoj sposobnosti predavača i kvalitetu programskih sadržaja nego na moralnopolitičkoj podobnosti predavača i ideološkoj krutosti političkog programa. Centar za političko obrazovanje Gradskog komiteta SK Beograd bio je na RU „Đuro Salaj“, u kome se, i u radu ideološkog organizatora iz Gradskog komiteta i većine nastavnika, najviše manifestovao liberalni trend. Moglo bi se reći da je ono što se intelektualno i idejno-politički zbivalo u političkoj školi na „Đuri Salaju“ bila politička slika Srbije tog trenutka. U školi su se prelamale dve ideološke linije – reformatorska i dogmatska. Dovoljno je navesti imena, i danas prisutna na javnoj sceni, koja potvrđuju suprotnosti između te dve ideološke struje. Vladimir Goati, Slobodan Inić, Milan Podunavac, autor ovog eseja i drugi podržavali su stavove srpskog liberalnog rukovodstva i nadali se modernoj Srbiji, a Mirjana Marković, Miloš Aleksić, Blažo Perović, Momčilo Drašković i drugi pripadali su (i ostali, kao što vidimo, i danas) tvrdog komunističkoj liniji. Zanimljivo je istaći brojnost polaznika, njihovu

ogromnu zainteresovanost i radoznalost za određene teme (principi kadrovske politike, partijski karijerizam, ideološko otpadništvo i mističnost unutarpartijskih obračuna i sl.). Ne treba ni naglašavati da je sa odlaskom srpskih liberala nastupio period moralnopolitičke podobnosti, što je mnoge predavače odstranilo iz političke škole.

Poznajući dobro titoizam kao sistem vlasti i unutrašnju strukturu i organizaciju partije, reformisti su očekivali Titov napad, ali su se nadali da opštedruštveni trend u Srbiji ide u njihovu korist. To rukovodstvo u početku je bilo veoma jedinstveno i verovalo je da Tito ovog puta neće naći pukotinu za njegovo razbijanje. Međutim, Tito je našao dogmate u srpskoj partiji koji će ga podržati u akciji protiv liberalne grupacije i svoj napad najavio Pismom Predsednika SKJ i Izvršnog biroa Predsedništva SKJ od 18.9.1972.g. U Pismu se insistira na principu jedinstva, akcione sposobnosti i efikasnog delovanja članstva protiv svih slabosti u Savezu komunističara. Pismo je prepuno ovestalnih ideoloških fraza: borba za socijalističko samoupravljanje i politiku ravnopravnosti, bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti i poziv članstvu da se mobiliše u borbi protiv antisocijalističkih i antisamoupravnih političkih snaga. U njemu su nabrojane „slabosti“ SKJ:

- „Prisustvo i uticaj interesa i shvatanja oprečnih interesima radničke klase i socijalističkog samoupravljanja;
- uticaj birokratskog mentaliteta, sitnosopstveničke stihije i malograđanske psihologije, što se izražava u zamenjivanju principijelne politike politikanstvom i u prodiranju političkih intriga, koje su često inspirisane od strane neprijateljskih elemenata iz zemlje i inostranstva;
- uticaj birokratskog mentaliteta, sitnosopstveničke stihije, tolerisanje pogleda i političkih ponašanja koji su suprotni ideologiji i politici SKJ;
- neujednačeni kriteriji i različit stepen intenzivnosti u akcionom ostvarivanju političkih stavova SKJ u različitim društvenim sredinama;
- pojave idejno-političke i akcione razjedinjenosti sve do pokušaja obnavljanja i jačanja, u starim ili novim oblicima, grupašenja, frakcionaskog delovanja i borbe za pozicije vlasti“⁵.

---

5 Dokumenti SKJ: Pismo predsednika SKJ i Izvršnog biroa Predsedništva SKJ.

Pismo je najava definitivnog obračuna sa srpskim liberalnim rukovodstvom, koji je i obavljen između 9. i 16. oktobra 1972. godine, kada se odvijao razgovor Predsednika SKJ Josipa Broza Tita sa rukovodećim društveno-političkim aktivom SR Srbije. U ovom razgovoru liberali nisu ispoljili poseban otpor jer su bili svesni da su od samog dolaska bili predviđeni za odstrel od strane Josipa Broza Tita i njegovih konzervativnih sledbenika. O tom svedoči i Marko Nikezić: „Ja sam mislio da ću morati da odem već 1967., posle raznih natezanja oko spoljne politike. Onda sam se našao u unutrašnjoj politici i, hteo ne hteo, bio sam prinuđen da o nekim stvarima govorim kako ih vidim. Tu su nastali sporovi. Čitavo vreme smo znali da naša i Titova koncepcija nisu iste. Ali smo verovali da se u praksi može naći rešenje. Predsednik je mislio da suviše sipamo vodu u njegovo vino. On je davao sasvim drukčiji prioritet sigurnosti vlasti partije. Verovatno je u meni, kao i u drugim ljudima koji su dolazili sa izvesnim novim predlozima, video čoveka uskih gledišta koji ne shvata suštinu vlasti. Ceo naš četvorogodišnji rad odvijao se u vreme koje je bilo na jednoj antidemokratskoj liniji. Konzervativno jezgro partije počelo je da se učvršćuje posle studentske pobune, verovatno u uverenju da su stvari upuštene i da treba držati konce. To postepeno sazreva, prave se razni manervi, da bi se na kraju došlo do zaključka da stvari treba „apsolutno srediti“, bilo da se manifestuju u obliku nacionalnog ili, još gore, u demokratskom obliku. Mi vidimo da se sa Titom sve više razilazimo. Oprezno pokušavamo da branimo program ljubljanskog kongresa, koga više niko ne brani, pa ni njegov tvorac Kardelj.

A kada su se Srbi pocepali, bilo mi je jasno da treba da odem. Sve mi je došlo normalno“⁶.

* * *

---

⁶ Slavoljub Đukić: „Slom srpskih liberala“, Filip Višnjić, Beograd, 1999. str. 314, 315

Srpsko rukovodstvo je vodilo liberalnu politiku u Srbiji, a i u odnosima sa drugim republikama, pružajući na taj način otpor titoizmu, odnosno Titovoj apsolutnoj vlasti. U čemu je suština njihovog liberalizma?

- U težnjama za reformama u partiji i društvu;
- u rušenju Titovog socijalizma u kojem je on apsolutistički vladao preko partije;
- u potiskivanju staljinista i dogmata sa isturenih partijskih, društvenih i privrednih pozicija;
- u toleranciji prema vanpartijskim neistomišljenicima.

Kao najvažnije je bilo to što su prihvatili reformu federacije, polazeći od načela da ono što odgovara drugim republikama, odgovara i Srbiji. Protiv reforme federacije je bio Draža Marković, ali će se kasnije preokrenuti i postati Titov glavni oslonac u obračunu sa liberalima. Tito je ne samo shvatio već je imao i strah od demokratizovanja društva kao osnovne opasnosti po njegovu ličnu vlast, te je pronašao dogmatske snage da na 21.-oj sednici u Karađorđevu 1971. sruši hrvatsko rukovodstvo, a 1972., usred Beograda, ruši i srpsko liberalno rukovodstvo. Srpski liberali nisu bili nacionalisti i smatrali su, za razliku od nekih republičkih rukovodstava, da je brana nacionalizmu na tlu Jugoslavije slobodna tržišna ekonomija. Međutim, oni nisu ni stigli da uobliče svoju demokratsku koncepciju.

LITERATURA

Milovan Đilas: „Druženje s Titom“, London, Published by : Aleksa Đilas

Miko Tripalo: „Hrvatsko proleće“, Zagreb, Globus 1989.

Slavoljub Đukić: „Slom srpskih liberala“, Filip Višnjić, Beograd, 1999.

VI kongres KPJ, Kultura, Beograd, 1952.

Program SKJ, Kultura, Beograd, 1958.

IX kongres SKJ, Komunist, Beograd, 1968.

VIII kongres SKJ, Kultura, Beograd, 1964.

Dokumenti SKJ, Izdavački centar Komunist, Beograd, 1972.

Dražo Marković: „Život i politika“, I i II knjiga, Rad, Beograd, 1988.

Aleksandar Nenadović: „Koča Popović“ Globus, Zagreb, 1988.

Aleksandar Nenadović – Mirko Tepavac, Radio B92, 1997.

Godišnjaci Politike za period 1969 – 1972.

Godišnjaci Borbe za period 1969 – 1972.

Mijalko Todorović : „Oslobođenje rada“, Kultura, Beograd, 1965.

**MIŠLJENJE LATINKE PEROVIĆ O
RADU TOMISLAVA OGNJANOVIĆA**

**„LIBERALIZAM U SRBIJI U PERIODU
OD 1969. DO 1972. GODINE“**

O Jugoslaviji, odnosno o pokušajima njene reforme, napisano je mnogo knjiga u inostranstvu, kao i u bivšim jugoslovenskim republikama. Većina autora početak sedamdesetih godina uzima kao granicu koju režim nije mogao da pređe. Tada su zaustavljane reforme, i krenulo je rigidno čuvanje sistema. Zanimljivo je da srpski autori obično preskaču ovaj period. Zato je dobro što je Ognjanović, svojim radom, na njega skrenuo pažnju.

Ognjanović tačno zapaža da su se u SK-u stalno sukobljavale dve struje: dogmatska i liberalna. Druga je ratovala iznutra, i bila je tolerisana do mere koja nije ugrožavala jedinstvo partije kao garanta sistema.

Titova lična vlast je bila nespojiva sa pluralizacijom društva. Ali i ona je bila, uprkos razlika 1948. godine, podržana iz ondašnjeg Sovjetskog Saveza. Osim toga, nije bila dublje ukorenjena: demokratska tradicija je bila slaba.

Ognjanović tačno uočava da je obračun sa liberalnom orijentacijom nailazio na široku podršku. To nije bio slučaj sa Rankovićem, koji je simbolizovao konzervativnu, odnosno nacionalističku struju.

Tema zaslužuje dalja istraživanja, i poželjno bi bilo da ih Ognjanović nastavi.

DR LATINKA PEROVIĆ

„..... Mučila me, međutim, misao: da li se išta može ostvariti putem broja telefona i imena koje je dato? Nema nikakvog papira, potpisa, pečata, nečeg što bi nekog obavezivalo. Samo neki Magdi, neki Majk i tamo neki stranac. Od toga nema ništa, sve češće sam pomišljao. Znam da se kod nas za traženje posla pokrene cela mašinerija prijateljstava, veza i preporuka, pa opet ništa nije sigurno. A ovde, ni Magdi ni Majk ne pokazuju bilo kakvu radoznalost: ko si, šta si, šta znaš da radiš, smeju li te pustiti u hotel, jesi li siguran i sl. Sve sam se manje nadao dok sam se sutradan uveče primicao hotelu i sastanku sa nepoznatim Majkom. Pokazao sam cedulju haus-kiperu i rekao o čemu se radi..... Iznenadenje je zaista toliko da nisam mogao da verujem. Posao, i to odmah. Bez čekanja, bez moljavanja, bez poklona, papira..... Sa Semom sam radio u početku dok nisam upoznao posao i prostorije, a posle svak za sebe, svoj deo, sam. Mora da sam mu te noći mnogo dosadivao stalno ga zapitkujući nešto. Sem se nije trudio, on je istinski bio predusretljiv i pokazivao mi sve: kako se radi i šta, gde se pere, a gde samo briše, šta se glanca, a šta ne, koji je sprej za šta i.... sve što je trebalo.“

T. Ognjenović: (LONDONSKI KLINER Komunist, 12.XII 1986.)

NAPISI IZ ŠTAMPE

IZABRAN PRIVREMENI GRADSKI ODBOR

Predsednik Tomislav Ognjanović: Svi članovi gradskog odbora biće delegati osnivačke skupštine SRSJ za Srbiju koja će se održati do kraja meseca

---

Na sinoćnoj skupštini više od 600 beogradskih reformista izabrali su privremeni Gradski odbor Saveza reformskih snaga Jugoslavije. U ovom odboru izabrano je 50-tak članova SRSJ Beograda među kojima su i Mirko Kovač, Rajko Danilović, Bora Todorović, Vojkan Borisavljević; Ljuba Tadić, Vladimir Erceg, Ljubomir Mađar, Bogdan Bogdanović, Branislav Milošević, Petar Živadinović, Branko Baletić, Vojin Dimitrijević, Ivan Đurić, Tomislav Ognjanović, Radošin Rajović, Neca Jovanović.....

Doneta je odluka da svi članovi privremenog Gradskog odbora budu i delegati osnivačke skupštine SRSJ za Srbiju, koja će se održati do kraja ovog meseca.

Interesantno je da su u Odbor izabrani i mnogobrojni novinari iz svih beogradskih novinsko izdavačkih kuća.

Tomislav Ognjanović predsednik privremenog gradskog Odbora SRSJ – Beograda je na Skupštini istakao da se SRSJ pridružio veliki broj Beograđana podstaknuti dubokom potrebom da doprinesu rešavanju sudbinskih pitanja Jugoslavije danas. Uskoro će biti održana i osnivačka Skupština na nivou republike kako bi se Savez i zvanično registrovao u Srbiji. Podsetivši na promociju SRSJ u Beogradu 18. septembra u Sali Doma omladine, Ognjanović je rekao da su svi prisutni članovi novi i simpatizeri Saveza doživeli ovu promociju kao veličanstvenu manifestaciju jugoslovenstva i demokratije, koji ni najgrublji napadi i najprimitivnije provokacije ekstremnih nacionalista nisu mogli da ugroze.

Pokušaj da se skup spreči

Skupština SRSJ za Beograd je bila zakazana za sinoć u 18 časova u sali „Borbe“. Sala je iznajmljena (plaćena sedam hiljada dinara) i aktivističkim dobrovoljnim radom pripremljena i dekorisana za ovaj skup. Dva sata pre početka skupštine, direktor „Borbe“ obavestio je, međutim, zakupce da su radnici Štamparije zapretili da će obustaviti štampanje „Borbe“ i isključiti struju ukoliko se ovaj skup održi pod krovom ove novinske kuće.

Istovremeno, učesnicima skupštine radnici obezbeđenja nisu dopustili da ulaze u „Borbu“. U takvoj situaciji, navrat-nanos, pronađena je druga sala u Pedagoškoj akademiji, koja je sinoć pružila gostoprimstvo beogradskim „reformistima“.

„Antireformske i nacionalističke snage, koje su zbog poznatog incidenta u Domu omladine na promociji SRSJ, kada su se poslužile nasiljem, doživele osudu cele demokratske javnosti, sada očigledno menjaju taktiku“, kaže se, tim povodom, u sinoć usvojenom saopštenju SRSJ za Beograd.

Jačanje SRSJ, i veliki interes za učlanjivanje u Beogradu i Srbiji, doveli su, kaže se dalje u saopštenju, do eskalacije pokušaja da se SRSJ onemogući.

„Sada pokušavaju da spreče čak i naše skupove. Kako li će se tek naši protivnici ponašati u predizbornoj kampanji?“, pitaju (se) učesnici ove skupštine.

(Nedeljna Borba, subota–nedelja, 6–7. oktobar 1990.)

TOMISLAV OGNJENović, PREDSEDNIK INICIJATIVNOG ODBORA
SAVEZA REFORMSKIH SNAGA ZA BEOGRAD

MARKOVIĆ „OSVAJA“ SRBIJU

Vladajuća je partija spoj komunističkog i nacionalističkog sada preinačenog u socijalističko. — Ima ljudi koji nam se ilegalno prijavljuju u stranku, jer se boje pritiska oficijelne vlasti, boje se da će izgubiti posao.

„Danas postoje dvije Srbije. Prva je oficijelna, pri čemu mislim na boljševičko-nacionalističku strukturu vlasti izgrađenu nakon famozne 8. sjednice. Druga je demokratska, evropski profilirana Srbija koja je tri godine sprečavana, zapretavana, a sad se budi zahvaljujući demokratskim strankama što su se formirale u zadnje vrijeme. Demokratsku, suvremenu Srbiju predstavlja i Savez reformskih snaga“, kazuje nam na početku razgovora Tomislav Ognjanović, predsjednik Inicijativnog odbora, kako vole da kažu, „Markovićeve stranke“. U tom odboru su još Vladimir Krstulović, Slaviša

Numić, prof. dr Radošin Rajović, Ivan Šop, Seljadin Đezairi, Branka Kaljević, Milenko Vučetić... Golemu podršku toj stranci u Beogradu daju i dr Rajko Danilović, prof. dr Ivan Đurić i ostali članovi Liberalnog saveza.

Inicijativni odbor je formiran nedavno. Sad ćemo se proširiti na sve beogradske općine i mjesne zajednice, jer golem interes ljudi za stranku koja nas na civiliziran, demokratski način vodi u Evropu slobodne tržišne i političke utakmice zasnovane na odnosima privatnog vlasništva i privatne inicijative. Međutim, imamo i jedan broj ljudi koji nam se ilegalno prijavljuju u stranku. Kažu nam, molimo vas lijepo glasat ćemo za vas, uz vas smo, ali se bojimo za radna mjesta, bojimo se pritisaka oficijelne strukture vlasti u Beogradu i Srbiji. Vidite, prošle subote smo imali sastanak inicijativnih odbora na razini Srbije i ljudi iz provincije su nam rekli da kriju „Borbu“, u Zaječaru i Negotinu primjerice, da kriju novine sa sjeverozapada i nisu dovoljno informirani. Mi smo sakupili pakete novina i dali, kaže Ognjanović.

Pozadina napada na Markovića

Vas službene srbijanske strukture, kao i Markovića, neprestano napadaju. U čemu je pozadina tih napadaja?

Osnovni razlog što nas napada Miloševićeva garnitura u tome je što reformama društveno-ekonomskih i političkih odnosa ta garnitura dolazi u poziciju da gubi monopol vlasti koju grade na dominaciji društvenog vlasništva i na njoj izgrađenoj društvenoj moći. To je spoj komunističkog i nacionalističkog sad preinačenog u Socijalističku partiju Srbije. Sam naziv stranke nije loš, ali ih identificira metoda političkog djelovanja a to je kampanjski politički rad tipičan za ortodoksne komunističke režime. Pogledajte glavni odbor Socijalističke partije Srbije. U njemu su se našli zajedno nekadašnji kritičari svega postojećeg, kao što je akademik Mihajlo Marković i zagovornici vulgarne marksističke misli kao što su dr Radoš Smiljković, Miloš Aleksić i drugi koji su svojedobno etiketirali liberalno krilo u SK Srbije s početka sedamdesetih godina. Dakle, na čelu te stranke su ljudi čija je teorijska vokacija zasnovana na pretpostavkama tvrde real-socijalističke pozicije.

Vi pripadate sasvim drugom ideološko-političkom bloku u Srbiji.

Kakve su vaše šanse?

Srbija se ne može promatrati sa stajališta vladajuće strukture ili ekstremnih nacionalista. Demokratske tradicije Srbije su duge i njima pripada budućnost. Čak i u poslijeratnom razdoblju postoji kontinuitet od Đilasa preko liberala Nikezića, Čanadanovića, Perovićeve, Danilovića, Pavlovića, Tepavca, Popovića do Stranke reformskih snaga i demokratskih političkih stranaka najnovijeg datuma. Vladajuća struktura nastoji da taj proces omete, da ga sputa, a zna se da se demokratski procesi ne mogu ničim ograničiti, zabraniti, zaustaviti. U vrijeme najveće snage antibirokratske revolucije, jedan je Milenko Vučetić napisao knjigu „Vlasi“ i raskrinkao tu podvalu, jedan je dr Rajko Danilović u brojnim intervjuima anticipirao ovo vrijeme i razotkrivao manipulacije s Vlasijem ... Podpredsjednik SIV-a Aleksandar Mitrović je srbijanski kadar, član rukovodstva SRS. On nam na našem sastanku kaže da Srbija najmanje dva mjeseca kasni za reformskim procesima. Reakcija vladajuće garniture u Srbiji dolazi otuda što ekonomska reforma otkriva stotine poduzeća, ne samo u Srbiji, koja su burad bez dna. Reformski zahvati ruše ključne pozicije vladajuće strukture u Srbiji. Markovićeve reforme im oduzima dominaciju, a na moderni ekonomski, socijalni i politički način, na demokratski način vodi u Evropu. To je i osnova za demokratski preobražaj i Srbije i svih drugih republika i pokrajina.

Vladajuću strukturu u Srbiji prožima strah od promene vlasničkih odnosa, jer to, uz nadajmo se slobodne višestranačke izbore, dovodi do promjene strukture vlasti. Ta struktura želi reforme, ali da se sa svojim metodama vladanja održi na vlasti, što nije moguće.

Potrošenost antibirokratske revolucije

Koja je to metoda održanja na vlasti sadašnje garniture u Srbiji ?

To je neodrživ i potrošen metod antibirokratske revolucije, a upravo iz razloga o kojima smo prije govorili. U Srbiji se dešavaju demokratski procesi, opozicija stalno raste, konsolidira se i svjesna je kamo bi Srbiju odvelo zadržavanje sadašnje strukture vlasti. Toga su svjesni i obični ljudi koji se ne bave istraživanjem tih procesa. Uzalud Milošević i kompanija monopolom nad „Politikom“ i TV Beograd vode besomučnu kampanju protiv reformskih programa. Jer, obični ljudi u reformi vide šansu spašavanja

jednog slomljenog ekonomskog i političkog sistema i izgradnju novog. Zato je vladajuća struktura u Srbiji, u stvari, na staklenim nogama. Ona stalnim političkim scenama, izazivanjem problema od Kosova do Knina, nastoji prikriti svoj lik, svoje staklene noge.

Uz to proizvodi i neprijatelje?

Građani Srbije su oduvijek kroz povijest željeli da s drugim narodima žive normalno, zajednički u Jugoslaviji. To su pokazali u sudbonosnim trenucima ove zemlje. Srbi kao narod ne teže hegemoniji. Nikakvoj posebnoj ulozi, jer je to nemoguće. No vladajuća garnitura Srbije stalno proizvodi neprijatelje, a to je svojstveno boljševičkoj politici. Svoju nakaradnu politiku i nikakve rezultate stalno objašnjava proizvodnjom neprijatelja, unutra i izvana. To je svađalačka politika koja svađama opravdava ili prikriva svoje neuspehe.

Dakle, i šansa Srbije je u povratku demokraciji ?

Svakako. Demokratske snage u Srbiji moraju ići u pregovore s demokratskim snagama u drugim sredinama. Mi sad imamo na demokratski način izabrane predstavnike vlasti u Hrvatskoj i Sloveniji i s njima demokratski izabrani predstavnici Srbije moraju razgovarati, kao i sa svim demokratski izabranim vlastima u zemlji računajući i Kosovo. Što se prije uspostavi demokratski dijalog s Albancima na Kosovu, to će se taj problem, što ga tamo imamo, prije riješiti. Vladajuća garnitura Srbije Kosovo pokušava riješiti administracijom i njenim metodama, što govori da je nemaštovita i dogmatska. Ubrzo će kroz demokratske procese u Srbiji, njene demokratske snage svim narodima u Jugoslaviji pružiti bratsku ruku i otvoriti demokratski dijalog. Zbog toga je gospodin Stipe Mesić političar evropskog formata koji sve jugoslovenske probleme vidi rješive samo kroz demokratski dijalog. Jugoslavija kao plod novog demokratskog dijaloga njenih članica ima šansu i jedino tako može opstati.

(Večernji list, petak, 7. IX 1990.)

NAPUŠTAM REFORMISTE JER JE NJIHOV JEDINI CILJ RUŠENJE SRPSKOG RUKOVODSTVA

Bio sam u zabludi, a sada, kada sam shvatio stvarne namere ove stranke, izvinjavam se srpskom narodu, kaže Tomislav Ognjanović

Tomislav Ognjanović, član Predsedništva Glavnog odbora Saveza reformskih snaga Jugoslavije – za Srbiju, jedan od osnivača beogradske podružnice juče je dao ostavku i odlučio da prekine saradnju sa ovom „strankom opasnih namera“.

- Ostavku dajem javno, jer ne želim da polemishem sa ljudima, čiji je jedini cilj da ruše sadašnje srpsko rukovodstvo – kaže Ognjanović i dodaje:
- Odlučio sam da istupim iz ovog pokreta, za koji sam smatrao da se bori za reformu Jugoslavije i očuvanje zemlje. Bio sam u zabludi kao čovek i zato se ovom prilikom izvinjavam srpskom narodu.
- Pojavili su se ljudi, politički gubitnici sa 8. sednice CK SK Srbije kao što su Živadinović, Branislav Milošević, Miljenko Zrelec, koji preko SRSJ za Srbiju žele da se revanšistički obračunaju sa sadašnjim rukovodstvom. Mene takva politika ne zanima. Suprotstavljao sam se koliko sam mogao. Više puta sam bio na sastancima užeg rukovodstva stranke u zgradi SIV-a gde se umesto o mogućnostima izlaska iz krize govorilo o namerama da se razbije sadašnja vlast u Srbiji – ističe Ognjanović.

Šta je bilo presudno da se odlučite na ostavku neposredno uoči izbora?

Kadrovanje dr Vojina Dimitrijevića, predsednika SRSJ za Srbiju! Pazite, taj čovek i nekoliko ljudi oko njega na bestijalan način među ljude i skidaju sa funkcionerskih lista bez ikakvog obrazloženja. Putem te privatizacije, na čelo ove stranke u čije sam humane ciljeve verovao, dolaze gubitnici, kao što sam rekao, sa 8. sednice. Ja ne želim da radim po ničijem partijskom diktatu. To nisam učinio ni 1954. godine kada sam

podržao demokratsko-reformistički kurs Milovana Đilasa. Da sam hteo da se prilagodim, ostao bih u ovoj stranci i zauzeo visoko mesto, možda i plaćeno funkcionersko mesto – naglašava Tomislav Ognjanović u izjavi za „Politiku“.

(Politika, četvrtak 15. novemba)

„REFORMISTE“ NE ZANIMA NI JUGOSLAVIJA NI REFORMA. NJIH INTERESUJE VLAST I NIŠTA VIŠE.

„REFORMISTI“

Tomislav Ognjanović: „Trebalo je da pazi da upravo ne uzima tu ekipu“

„Reformisti“ su izgubili, reklo bi se, veliki javni poen: napustio ih je jedan član sa nivoa Srbije i Beograda i, rekao zašto.

Tomislav Ognjanović je saopštio javnosti da Savez reformskih snaga Jugoslavije jedno priča a drugo radi. „Svaku političku organizaciju čini njen metod“ (Ognjanović). Čovek je rođeni pobunjenik. Daleke 1954. imao je osamnaest godina i dopale su mu se Đilasove ideje: osnovao je ilegalnu organizaciju „đilasovsku“. „Đilasovska organizacija“, tako se i zvala. Bilo ih je stotinak članova, srednjoškolaca i studenata. On je nekoliko meseci proveo u istražnom zatvoru, pri čemu je prošao jeftino, ali je zadobio trajni beleg. Ni danas nema stalni posao, živi dajući časove iz matematike, iako je po profesiji kritičar.

Nekada je pisao kritike u „Književnim novinama“ i Radio-Beogradu, kao i za engleske časopise. U Engleskoj je radio po hotelima; od toga novca je, posle, živio u Beogradu. Niti voli, niti priznaje status „žrtve“. „Ima ljudi koji vole da budu žrtve, koji time koketuju. Ne priznajem! Ako se ne slažem sa nečim, ili nekim, onda i ne treba da budemo zajedno“.

Kako ste prišli SRSJ Ante Markovića, i zašto?

Verujte, sa najboljim namerama. Spadam u ljude koji imaju veliku iluziju. Ta iluzija se zove Jugoslavija. Na to sam „pao“. Voleo sam tu reč, i zemlju, celoga života. Devedeset i devet posto članstva u Beogradu, ja to dobro znam, došlo je sa tim motivom. Jugoslavija i reforma, zvuči privlačno, i jeste privlačno, kad ne bilo onoga iznutra.

Šta ima „iznutra“?

Iznutra, njih ne zanima ni Jugoslavija ni reforma. Njih interesuje vlast, ništa više. Reč je o boljševizmu, i titoizmu. Svaku političku organizaciju čini, i razotkriva, njen metod. „Reformisti“ imaju, u suštini, samo jedan metod. Kadriranje, beskrajno kadriranje. Ne zanima ih čak ni članstvo, osim, eventualno, zbog glasova. Tu ima ljudi koji su svojevremeno sekli tekstove po novinama i diktirali „misli“. To su bivši cenzori. Kako cenzori mogu da budu reformisti?

Naziv je jak: Savez reformskih snaga Jugoslavije ?

Taj naslov je glomazan. On je bombast i spremljen da privuče. Besmisleno je govoriti o jednom reformskom pokretu, kad je celo društvo u reformi. Tu sveopštu reformu nametnulo je, pre svega, vreme. To, njihovo, jeste jedna varka, obmana i zamka. Kad su Slovenija i Hrvatska bile u pitanju, govorili su da čekaju zakon na saveznom nivou. U Srbiji nisu čekali zakon na saveznom nivou.

Jeste li često dolazili u kontakt sa gospodinom Markovićem?

Jesam. Bilo je, u početku, nekoliko sastanaka s njim. Marković je imao posebne sastanke sa ovima iz Liberalnog foruma. (Ivan Đurić, Pera Živadinović, Branislav Milošević, Vojin Dimitrijević...) Ni oni iz Liberalnog foruma nisu nikakvi reformisti.

Dakle „podobnost“ za Reformske snage znači, izgleda, imati „kritički odnos prema Srbiji“?

Jeste. Glavno je napadati politiku Srbije, srpsko rukovodstvo i Slobodana Miloševića. To je glavna reforma reformista. Granična je Osmo sednica. Sa Osmom sednicom se počinje i završava. Nije teško videti da glavne napade izvode oni koji su Osmom sednicom izgubili vlast. Nije teško videti da im je cilj rušiti sve ono što je došlo posle Osme sednice i vratiti se na vlast. Oni i ne kriju da im najviše smeta Milošević.

Da se razumemo: ja se ne klanjam ni Miloševiću, ni bilo kome. To ne dolazi u obzir. Ali je činjenica da je reformu u Srbiji započeo Milošević. Što bih ja bio sa Perom Živadinovićem, kad je on za revanšizam, a ja nisam? Ja sam govorio Peri Živadinoviću i Brani Miloševiću da zaborave da su bili izvršni sekretari, da tu ne govore o Osmoj sednici, da o njoj, ako hoće, mogu da prave naučne analize. Ali, oni su ljudi birokratizovane svesti. Kako ljudi

takve svesti mogu da sprovedu reformu? Pera Živadinović i Brana Milošević nisu pokazali nimalo elastičnosti, oni su preneli svoje „partijske ličnosti“ i u ove reformske snage, što pokazuje i njihovo izraženo nastojanje da zauzmu ključne pozicije u Izbornom štabu. Izborni štab je stvorio Petar Živadinović ne konsultujući nikog iz organizacije u celoj republici.

Kako su na sva ta ponašanja reagovali ostali članovi?

Stalno su govorili da oni nisu protiv Slobodana Miloševića i srpskog rukovodstva, nego, govorili su samo: „Mi hoćemo da radimo za Jugoslaviju!“ To će, najzad, sasvim da razbije te reformske snage. Pre svega, članstva je malo. Po nekim gradovima u Srbiji imaju samo po tri, dva ili jednog člana. Drugačije ne može ni da bude kad ti vodeći ljudi ne prezaju ni od čega u želji za funkcijama. Oni su okrutni. Oni toga ne mogu da se oslobode. Ti ljudi su politički neproductivni.

Kako to da gospodin Marković okuplja one koji su se istakli protiv politike Srbije: „alternativu“ sa Kosova i Metohije, vojvođanske autonomaše—separatiste i poražene posle Osme sednice ?

To se čulo tamo među članstvom... Recimo, mi smo organizacija za Srbiju, a sa Vojvodinom nismo imali nikakve kontakte. Znači, radi se po principima po kojima se radilo pre donošenja novog Ustava Srbije, pre nego što je Srbija postala jedinstvena država. Kad sam ja rekao da meni to smeta, sve su opravdavali time da su oni u Vojvodini organizovaniji. Dakle, nije teško zaključiti da reformisti žele da vrate odnose u Srbiji na period pre donošenja Ustava Srbije.

Kako se ponaša Liberalni forum koji je prišao „reformistima“?

Ponaša se kao grupa koja treba da preuzme vlast u Srbiji. Oni svi sebe smatraju za progresivne liberalne.

Verujete li u njihovo jugoslovenstvo, i verujete li još u svoje?

Ubeđen sam da njih to uopšte ne zanima. Rekao sam, samo vlast. Ne verujem više ni u svoje jugoslovenstvo. Bio sam u slepoj ulici. To je, praktično, jedna apstrakcija. Svuda je narastao separatizam, u svim delovima zemlje. Nikako da objasne zašto se nisu organizovali u Sloveniji i Hrvatskoj pre tamošnjih izbora?

Da li su zaista imali tehničkih problema?

To je priča za malu decu. Pa niko se još nije bio prijavio na saveznom nivou. Sve stranke se prijavljuju po republikama. Prema tome, oni su mogli da se prijave i u Sloveniji i u Hrvatskoj, pre tamnošnjih izbora, na republičkom nivou. Bilo je to dovoljno.

Kažu da nemaju dosta članstva i da bi imali više da nije straha?

Prvo, članstvo prikazuju brojnijim nego što ga imaju. Članstva imaju vrlo malo. Kakav strah? Pa ja sam imao na raspolaganju prostorije moje mesne zajednice kad god hoću. Niko mi nije pravio nikakve smetnje. Niko mi nije prebacio ni jednu reč. Stalna kafe-kuvarica nam je kuvala kafu. Bio sam na čelu beogradske organizacije i član Predsedništva republičkog odbora. Da je ovde hteo neko nešto da nam radi, prvo bi na mene udario. Niko ništa.

Da li vam je žao što ste bili sa „reformistima“?

Niti mi je žao, niti se kajem. Da nisam bio, ne bih znao o čemu se radi. Ja sam tamo otišao sa najboljim namerama, tražeći svoj identitet iz ranijih godina. Ali, od toga, tamo, nije moglo da bude ništa.

Može li taj pokret u Srbiji da se održi?

Ne može. Mora doći do raskola.

Na izborima u Bosni „reformisti“ su teško poraženi?

Odličan pokazatelj kako će da prođu u Srbiji. A Bosna im je bila najvažnija tačka. Srbija za osvajanje, Bosna kao podrška. U Beogradu imaju svega oko hiljadu članova.

Verujete li, inače u reformu Ante Markovića?

Da sam verovao, ja bih ostao. Treba analitički posmatrati: koliko celo društvo ide u reformu, i koliko je tu čiji učinak.

Marković je govorio i o formiranju vlade u Srbiji?

Uzalud. Napravio je slab spoj. Napravio je spoj sa ličnostima koje su pročitane. Politički gledano: čist taktički promašaj. Trebalo je da pazi da upravo ne uzme tu ekipu. Ovako, sve je uzalud.

(NIN, 23. novembar 1990.)

KRITIKE I KOMENTARI

VASILJE KALEZIĆ:

„ĐILAS MILJENIK I OTPADNIK KOMUNIZMA“

Krajem avgusta, u izdanju autorsko-izgavačke grupe „Zodne“, iza koje stoje privatni izdavač Zoran Nenezić, i sam pisac, i autor knjige o kojoj je reč, objavljena je knjiga Vasilija Kalezića „Đilas miljenik i otpadnik komunizma“ kao drugo, ponovljeno izdanje. Prvo je bilo objavljeno 1986. g. u dvadesetak primeraka, takođe u privatnom izdanju, sa nešto drugačijim naslovom: „Đilas – kontraverze pisca i ideologa“. Podatak da je Kalezić svoju knjigu završio marta 1983. i pune tri godine (do februara 1986.) nije uspeo da je objavi, i pored potpisanih ugovora sa dve izdavačke kuće, ni kod jednog od državnih izdavača ukazuje na to da je u pitanju posve neobična knjiga. Tačnije, knjiga koja izlazi iz utemeljenog tridesetpetogodišnjeg konteksta sagledavanja i tumačenja ličnosti i delovanja njenog glavnog junaka, ili se u takvo tumačenje ne uklapa. Naime, od januara 1954.g., kada je Đilas uklonjen iz partijskog i državnog vrha zemlje, pa sve do danas u jugoslovenskoj javnosti on je bio prisutan samo kao predmet žestokih napada – od kvalifikacije da je revizionista i reneгат komunizma do njegovog svođenja na „slugu imperijalizma i antikomunizma“, i kao dežurni krivac za sve dogmatske i ideološke opstrukcije posleratnog, socijalističkog institucionalizovanja kulture, nauke i obrazovanja. Zato je pojava Kalezićeve knjige, pa makar i u privatnom izdanju, za našu sredinu događaj od ogromne važnosti, i to iz dva razloga. Prvo, što su olabavili odnosi unutar sistema, doduše ne voljom samog sistema, već kao posledica njegove krutosti i nemogućnosti da ideologijom i dalje pokriva osnovne društvene tokove – među njima i demokratske. Drugo, takođe važno, što se ličnost Milovana Đilasa – revolucionara, pisca i mislioca, koja je decenijama bila predmet najžešćeg ideološkog pogromaštva i optužbi za izdaju pokreta, države i naroda – predstavljala u nešto drugačijem svetlu. Čitalac ne može a da ne upoređuje ono što knjiga nudi i ono što je godinama nudila zvanična propaganda. Razlike su u mnogo čemu bitne. Iz epiloga, dodatog posle više od dve godine od završetka knjige, o mukotrpnim i uzaludnim nastojanjima da se ona pojavi redovnim putem i prvenstveno u Jugoslaviji, za šta je autor imao i valjane razloge, vidi se da je rukopis obišao birokratski

krug zahteva za štampanje. Nigde i ni od koga nije odbijen, ali je knjiga, istovremeno, volšebno, poput one u filmovima A.. Vajde, nestajala iz izdavačkih planova, izostajala sa feljtonskih stranica revijalnih listova, a sam autor bio lišen minimalne poslovne ili kolegijalne (Kalezić je i sam urednik u jednoj izdavačkoj kući) obzirnosti poslovnih i uređivačkih birokratskih struktura raznih redakcija. Mada se mnogi u tim redakcijama, autor ih poimence navodi, deklariraju kao dosledni borci za slobodu mišljenja i javnog izražavanja, kao zaštitnici stvaralaštva i kao „moralne savesti društva“. Dakle, i pored uveravanja sa zvaničnih mesta da u jugoslovenskom društvu nema tabu tema, i dva potpisana ugovora, i pored, za štampanje najbitnijeg uslova, dve izuzetno povoljne i stručne recenzije, autoru ove knjige je na kraju preostalo da, uporan, završi kod privatnog izdavača, i to tek pet godina nakon završetka knjige.

Tako se Kalezić pišući o Đilasu sudario sa nešto omekšalim, ali još veoma moćnim mehanizmom ideološko-birokratskih zabrana, ograničenja i kontrola, sa mehanizmom čije je funkcionisanje izvrsno uočio i analizirao opisujući sudar Milovana Đilasa s njim na Trećem plenumu.

Sa uverenjem da je „baš ovakva knjiga potrebna – bila, biće a i jeste“, Kalezić se prihvatio teškog i delikatnog posla. Teškog, jer „miljeništvo“ i „otpadništvo“ Đilasovo obuhvata vremenski period duži od pola veka, a stvaralački opus desetine tomova što na političko-teorijskom, što na literarnom planu. Delikatnog prvenstveno zato što se do suštine ličnosti Milovana Đilasa moralo dolaziti razgrtanjem gomile ideološkog brloga kleveta i izmišljotina i što do podataka o njemu i njegovom delu – posebno onom nastalom posle njegovog pada sa vlasti – istraživač ne može doći uobičajenim korišćenjem bibliotečkih i bibliografskih jedinica, jer one i ne postoje, već se mora oslanjati na izdanja u inostranstvu, uglavnom na stranom jeziku, ili računati na predusretljivost samoga Đilasa da odobri korišćenje originalnih rukopisa (što je istraživača moglo izložiti sumnji zvaničnika da pajtaši sa izolovanim „jeretikom“).

Budući književni istoričar i kritičar, Kalezić pristupa Đilasu kao književniku i piscu, svestan njegove biografije istaknutog ideologa komunističkog pokreta i vrlo velike političke uloge u Jugoslaviji sve do razlaza sa partijom, ali uveren da je ono pragmatično ideološko-političko zakrilo osnovno u njemu – književnu vokaciju. Na tom uverenju autor ostaje

tokom cele knjige, stalno prateći ličnost i aktivnost svog „objekta“ istraživanja na dva odvojena plana: literarnom i ideološkom. Iako lično opredeljen i profesionalno opremljen samo za jedan, literarni, on sve vreme procenjuje i ocenjuje i drugi, ideološki, kako pragmatični tako i teorijski. Iz ovakvog pristupa razvije i svojevrstu tezu o sukobu literate i ideologa, o sputanosti pisca doktrinarnošću ideologa, o kontraverznosti i nedoslednosti političko-teorijskog zbog potisnutog, a povremeno buđenog, literarnog. Insistirajući na ovoj razdvojenosti Đilasove stvaralačke ličnosti, Kalezić tvori i njegova dva različita portreta. Prvi je portret žestokog, kontraverznog, nedoslednog, dogmatično-vernčkog i dogmatično-jeretičkog ideologa kod koga „nije jasno šta hoće“ i kakvo društvo kao savršeno želi. Drugi, bitno drugačiji, je portret literate, talentovanog pripovedača sa darom za opise situacija i likova, za doseganje do suštine ljudskog bića, jednom rečju umetnika „velike i izoštrene opservacije, snažnih doživljaja i prokletog saznanja o tome 'šta je čovjek a mora biti čovjek'“. Dijapazon tema, žanrova i literarnih mogućnosti, od pesničkih, romanesknih, pripovedačkih, književno-teorijskih i estetskih, podupiru Kalezićevu tezu o literarnoj suštini Đilasovog duha. Za to nalazi i dva „čvrsta“ argumenta u njegovim teorijsko-političkim tekstovima i ponašanju: visoki dometi umetničke proze u publicisti a, onda, „strasnost“, „nestalnost“, i „inat“, i „preterivanje u pozi i otkriću“ ideja „ni snažnih, niti originalnih“.

Ideolog i mislilac je, kroz sve etape i oblike svog delovanja – u pragmatično-teorijskom radu do revolucije i u revoluciji, u agitpropu nove vlasti, i u teorijskom „antikomunističkom“ i „antimarksističkom“ delovanju posle ekskomunikacije sa jugoslovenske društvene scene – pokazivao kontraverznost vlastitog psihosklopa u čijoj je prirodi bilo „da se ne slaže sam sa sobom“. Posledica tog karaktera je njegova politička sudbina, fatum da robija, prvo u borbi za komunizam a, kasnije, u borbi protiv komunizma! Kalezić u istraživački postupak uključuje i jedan nenaučan, ali za njega, čini se, vrlo bitan izvor: vlastite emotivne doživljaje čiji je savremenik bio. On je naročito važan pri oceni Đilasovog teorijskog, odnosno „antikomunističkog“ delovanja i, uz onaj o kontraverznosti unutar Đilasovog bića, čini osnovu Kalezićeve ocene i procene njegovog teorijskog dela posle 1954. godine. U centar, i kao meru svega, Kalezić stavlja Treći plenum SKJ, odnosno, po njemu, Đilasovo „slabo“ i „kolebljivo“ držanje. Sve što

kasnije Đilas radi i o čemu razmišlja, kao i ideje koje izlaže, određeno je tim držanjem na Plenumu i željom da se koriguje i opravda. U tom kontekstu, Kalezić čita Đilasovu „Novu klasu“ i „Nesavršeno društvo“, kao i njegove kasnije knjige i publicističke tekstove o komunizmu, društvu, idejama, ali se mnogo više nego što je to uobičajeno za jednog istraživača literarnih sadržaja bavi tokom i analizom pomenutog plenuma nego sadržajem „Nove klase“ i drugih Đilasovih teorijskih tekstova. I dok taj plenum analizira objektivno, pa čak i hrabro, iako uz ostatke davnog emotivnog naboja razočaranja što je veliki Đido izneverio svoju knjigu „Nova klasa“, Kalezić vidi u njoj, trideset godina od njenog nastajanja i potvrde njenih osnovnih teza o komunističkoj praksi, kao političku osvetu gubitnika. On u njoj, a i u ostalim tekstovima teorijske prirode, traga za „jednom pohvalnom rečju o komunizmu“, umesto da kao objektivni istraživač utvrđuje stepen stvaralačke istine bitne za čoveka, za društvo, za emancipaciju i humanizaciju ljudskog života, ljudske zajednice i odnosa u njoj. Šta reći dalje o činjenici da se, i posle trideset godina od pojave ove knjige i Kalezićevog uverenja da živi u demokratskoj zajednici, on u fusnosti pravda što kao istraživač mora „ponešto navesti iz nje i pomalo je prepričati“? Ako to i prihvatimo kao dovitljivost autora, i dalje se njegova ocena ne samo ove knjige već ukupnog Đilasovog političkog promišljanja u suštini ne razlikuje mnogo od ocene zvanične, partijske države.

Kad smo već pomenuli dovitljivost autora, kažimo i to da je on u metodologiji istraživačkog postupka našao načina da deo istine o Đilasu i u vezi sa njim predstavi čitaocu, uspeo da razbije neke intrige koje su se oko njega plele zahvaljujući političkim uslovima, nemogućnosti da Đilas javno istupa i njegovoj izolaciji, pa čak i da mu, mada na indirektan način, omogućući prvo pojavljivanje u toj javnosti posle trideset i pet godina. Naime, Kalezić je dokumentarnim postupkom, uključivši u svoju knjigu i Đilasove komentare pojedinih događaja, situacija i mišljenja, i lično – izuzetno dramatično – svedočenje njegove supruge Štefice, doprineo da se pogromaška ideološka predstava o „miljeniku“ i „otpadniku“ ako ne sasvim razbije, ono dobro rasklima. Savremeni jugoslovenski čitalac, iako i danas dovoljno opterećen ideologijom, mada ne u meri kao pre trideset godina kada se mišljenje partijskog vrha primalo za apsolutnu istinu, ima i radoznalosti i pameti da pročita dokumenta priložena knjizi.

U tumačenju literarnih Đilasovih dela autor pokazuje više stručnosti, razumevanja a, povremeno, i naklonosti. Odredivši mu kao primarno polazište literarnu vokaciju, on samo ocenjuje stepen umetničkog dometa njegovih dela po žanrovima, stavljajući im i neke zamerke (izmešanost literarnog i publicističkog jezika, arhaičnost jezika, doduše povremenu, pa čak pomešanost literarnih i publicističkih sadržaja kao posledica ideološkog rada!). No, osnovne literarne vrednosti mu ocenjuje vrlo visoko, a memoarsku trilogiju („Besudna zemlja“, „Ideal i profesija“ i „Revolucionarni rat“) i pripovedački opus u kraćim formama (romane nije čitao) svrstava, u žanrovima kojima pripadaju, u vrh jugoslovenske proze. Prevod, odnosno prepev, prvi integralan na srpsko-hrvatskom jeziku, Miltonovog „Izgubljenog raja“ smatra izuzetno kvalitetnim i „ravnim podvigu“, naglašavajući, pri tome, i visoke ocene stručnjaka iz te oblasti koje je konsultovao. Inače, Kalezić se često poziva na konsultacije sa stručnjacima, što ne smeta kad se radi o oblastima u kojima je stručno ideološko-teorijski nekompetentan, ali je iznenađujuće kada je u pitanju oblast u kojoj je, kako i sam u uvodu kaže, stručnjak. Iz tih konsultacija, čini nam se, proističu i neke pogrešne ocene, kao na primer ona o poricanju kvaliteta monografiji „Njegoš“. Pogrešna, nesamostalna ocena, kako zbog konsultacije njeđošologa, tako zbog greške u pristupu: monografija se procenjuje u kontekstu značenja i odjeka tog značenja, naročito u književnim krugovima, po datumu nešto starije Đilasove knjige „Legenda o Njeđošu“. Naglašavamo, u kontekstu odjeka tog značenja, jer autor ovog teksta smatra da su se domaći književni krugovi tom knjigom uvek više bavili samim povodom njenog nastajanja i autoritetom određenog ideološkog trenutka nego njenim sadržajem. Jer, da je bilo drugačije, onda bi i kvaliteti ove omanje studije – a ima ih više - drugačije bili valorizovani, bez obzira na dijamatovsko metodološko stanovište, koje joj je osnova. Postoji još jedan razlog za ovu skoro apriorističku procenu obe knjige o Njeđošu koji je, inače, prisutan u svesti našeg intelektualca. To je bukovalizacija pojmova „politika“ i „političar“ i njihovo svodenje na simplifikovano značenje: politička pragma i dogma. Iz tog ugla gđevano, delimično potiče i Kalezićevo upinjanje da kod Đilasa odvoji političko, ideološko i teorijsko od literarnog, odnosno „čisto“ od „nečistog“. Dakle, splet napred navedenih razloga doveo je Kalezića ne do prestrogog, već do potpuno pogrešnog valorizovanja, ponovo aršinima kojima se meri

kontraveznost Đilasove ličnosti i iskupljenjem njegovih političkih grijehova. Teško je izricati kategoričke ocene o knjizi koja je nedostupna jugoslovenskoj čitalačkoj javnosti, odnosno poznata tek nekolicini, ali ćemo je izreći ovog puta jer smo je, kao i Kalezić, čitali, ali na različit način. Monografija „Njegoš“ je najbolje što je potpisnik ovog teksta pročitao o Njegošu, iako ne tvrdi da je pročitao sve što je napisano o njemu. Poređenje koje se neodoljivo nameće između te monografije i ove Kalezićeve knjige neka bude i osnovni argument naše ocene. U oba slučaja u centru istraživanja je kompleksna ličnost: pisac (pesnik) – vladalac (političar) – mislilac. Ali, u slučaju Njegoša iz pomenute Đilasove monografije, objašnjavana kroz dramsko delovanje jedinstva tog trojstva, a u slučaju Đilasa u ovoj knjizi kroz neobjašnjivo razbijanje tog jedinstva i insistiranje na nekonekventnosti jedinstvenog uma! Ali, Kalezić je svoje ocene odmeravao i proveravao i posle objavljivanja knjige, što je evidentno iz njegove nedavne izjave povodom nje, u kojoj je ocenu o Đilasovoj monografiji o Njegošu korigovao do uslika da je to najbolje što je napisano o Njegošu!

Ovu eksplikaciju nekih Kalezićevećevih teza i zaključaka stoga i završavamo uverenjem da će ih on i dalje odmeravati svođenjem istraživačkih parametara samo na one koji preciziraju bitnost ličnosti i dela. Sa autorom „Miljenika i otpadnika komunizma“ može se polemisati mnogo šire i detaljnije oko njegovog tumačenja ličnosti i dela Milovana Đilasa, ali bi to prešlo okvir jedne recenzije. A to nije ni neophodno, ni bitno u ovom trenutku, tim pre što i sam autor u pomenutom epilogu ukazuje na mogućnost da bi ista knjiga, kad bi je ponovo pisao, izgledala drugačije. Šta bi menjao, ostaje da nagađamo, ali pretpostavljamo i dosta od ovoga što smo mu zamerili. Ono što je, čini nam se, mnogo bitnije je Kalezićev trud i upornost da probije zid intelektualnog ćutanja koji je više od trideset godina zaklanjao delo M. Đilasa u Jugoslaviji, ako se izuzme „pažnja“ pomenuta na početku ovog teksta koja mu je posvećivana. Moramo priznati da Kalezićev istraživački „objekt“ nije ni jednostavan ni malen, već, naprotiv, obimno delo koje u komplementarnom smislu sadrži probleme jedne epohe. Đilasova uloga u njihovom rešavanju rezultira akcijama i sadržajima od političko-filozofskih do umetničkih. Pritisnut njihovom osobenošću i obimom, Kalezić pokušava da izađe s time na kraj pribegavši njihovom formalnom razdvajanju na književno-estetska i političko-teorijska, gubeći tako suštinu njegovog dela,

duh i karakter epohe čiji je aktivni učesnik Đilas bio. Prosto, po onome što jeste, Đilas pisac je neodvojiv od Đilasa ideologa, i obratno. Razlog što to samo povremeno dopire do Kalezićevog saznanja leži u činjenici što se on, saglasno duhu prostora u kome je, najviše oslanja na formalistički dijama-tovski način mišljenja po kome se svaka osobenost duhovnog izraza – ideološka, naučna, filozofska, umetnička – procenjuje kao izuzetak. Istini za volju, u našoj društvenoj nauci prisutne su, uglavnom, dve tendecije: dija-lektičko-materijalistička, naročito u oficijelnoj marksističkoj metodologi-ji, i druga, praksisovska, koja teži ka organizovanijem kritičkom mišljenju. U književnoj sferi sukob ove dve tendecije je izrazit, tako da su stvaraoi opterećeni idejnom konfuzijom i konzervativnim gledanjem na stvaralač-ki čin i na njegove pojavne oblike. U ovom slučaju ta se posledica oseća u stalnom Kalezićevom nastojanju da odvoji ideologa Đilasa od pisca Đilasa i u pokušaju da dokaže da pisac ispravno traga za suštinom ljudskog bića, a da ideolog ima pogrešan odnos prema čovekovom političkom svetu. Otuda i njegovo nerazumevanje Đilasovog razlaza sa komunizmom jer, kao za-robljenik komunističke utopije, politiku razume kao kodeks pravila parti-je i partijske prakse. Đilasovo delo se uzdiglo iznad ideološke metafizike, a Kalezićeva misao je obremenjena njome, te mu je teško da razume misao i delo koje se usmerilo u suštinsku demistifikaciju teorije koja nudi samo nadu. Izgleda da se nijedna politička ideja nije toliko osvetila svojim sled-benicima kao komunistička, kako fanatičnošću svojih sledbenika, tako i njihovim histeričnim proganjanjem „otpadnika“ iz svojih redova.

Đilas i njegovo delo, i Revolucija i literatura u njoj, ogledalo je istori-je jednog pokreta i njegovog usahnuća, napretka jednog sveta ideja, ali i njegovog stagniranja. Jednostavno: Đilas je utisnut u istoriju jugosloven-skih naroda i njihovu kulturu i nijedna ga ideologija ne može izbrisati. Dru-ga je stvar moral jedne istorije i jedne kulture za koje nema, i ne može biti, nikakvog opravdanja što poništavaju činjenično a, još manje, što osta-ju neme pred stvorenim. Potreba da se to uradi, da konačno neko o tom delu, čijim je obimom i raznovrsnošću zaprepašćen, obavesti našu javnost dokazuje visok nivo Kalezićeve intelektualne etike i umanjuje značaj svih nenamernih i namernih metodoloških grešaka koje je napravio. Njegov čin itekako nameće zaključak da nešto nije u redu sa našim intelektualcima, ili „poštenom intelegencijom“ kako im se obraća komunistički pokret, ako

se više od tri decenije prećutkuje jedan stvaralac i njegovo delo a se oni ne zalažu za njegovo elementarno pravo da bude štampan i, prema vrednosti, ocenjivan. Kao što se ovo ne može razumeti, još manje se može oprostiti što su tog stvaraoca prečesto potezali za pokriće svih mogućih prljavština i radi dokazivanja vlastite ideološke ispravnosti. Jer, ako je razumljivo da zbog opresivne politike – da li samo zbog toga ? – neke stvari „nisu znali“ i „nisu smeli“, treba im reći da nešto zaista nisu morali da učine.

Oktobar, 1988.g.

(The Suth Slav Journal Volume 12 No. 1–2
43.44 SPRING–SUMMER 1989.)

KRAH I POSLEDICE

Posle izleta u savetničke kabinete i u pragmatičnu politiku, Svetozar Stojanović se vratio svojoj osnovnoj vokaciji – filozofsko-sociološkoj teoriji – i u knjizi „Propast komunizma i razbijanje Jugoslavije“ svoje dugogodišnje bavljenje marksizmom, komunizmom i socijalizmom zaokružio otkrivanjem uzroka propasti komunističkog društvenog koncepta, uglavnom na primeru zlosrećne jugoslovenske zajednice.

Ideološki koncept komunizma se urušio zato što je zasnovan na utopiji, a Jugoslavija zato što je bila kompartijska država. Utopija, institucionalizovana u društveni sistem ljudskom nadom, održavana je kroz rigidne, totalitarne društvene i državne sisteme i uz pomoć autoritarnih vođa, koji su na njeno trajanje ostavili lične pečate: staljinizam, titoizam ili uvek neki etatizam sa personalnim likom, za razliku od socijalizma – društva klasne jednakosti, o kojem su sanjale mase, ili onog sa ljudskim likom, koji su za govarali najpoznatiji teoretičari marksizma, i Stojanović među njima. Na utopijskom temelju obnovljena jugoslovenska država se, kad joj je izmaknut temelj, sručila i sama, uz nesebični doprinos secesionističkih republika i neskriveni trijumfalizam Zapada zbog kolapsa komunizma. Takvim moćnim uzrocima srpski narod, Srbije i Crne Gore, nije uspeo da se odupre, iako je u jugoslovensku zajednicu ugradio i svoje države i pobede na

bojnom polju, a u komunizam toliko vere da je od nje preostalo i za ovaj pluralistički period u koji je preneo i jednopartijski sistem vlasti i autoritar-nog vođu, a i samo nešto malo izmenjene oblike svojine. Ove osnovne teze Stojanović elaborira kroz evoluciju, najviše vlastitog, kritičkog mišljenja o komunizmu, a odbacivanjem „moralizatorskog pristupa“, kao i „objektiviziranjem“ uzroka i posledica ponašanja svih etnosa bivše Jugoslavije, na osnovu čega utvrđuje da se srpski narod ponovo našao u gubitničkoj poziciji. Takvu gubitničku poziciju on vidi u tome što je srpski narod uložio mnogo u zajedničku državu, što je imao ratna i genocidna stradanja u prošlosti, što je stvorio uslove za emancipaciju drugih naroda, a bio potiskivan u opresivnom sistemu i, konačno, što su mu uskraćena prava koja su ostvarili drugi narodi prilikom razbijanja Jugoslavije. Pored komparativne analize događaja i ponašanja, kako u zemljama real-komunizma tako i u jugoslovenskoj državi, koje prati kao naučni svedok i analitičar, autor svojoj argumentaciji prilaže činjenice i podatke iz svog jednogodišnjeg boravka u pragmatičnoj politici.

Ceo teorijski poduhvat, vođen na dva plana – provera ideje kroz društveni sistem i realnost određene državne zajednice – Stojanović zaključuje tako što za život sposobno dobro društvo sagledava u socijal-eko-demo-kratiji a budućnost državnih subjekata na prostorima bivše Jugoslavije u postepenoj privrednoj i ostaloj funkcionalnoj reintegraciji, bez bilo kakve primisli o ponovnom državno-političkom ujedinjenju. Iako se prihvatio tema o kojima se kod nas još uvek govori i razmišlja sa velikim ideološkim i emotivnim nabojem (pa je tome podložno i vrednovanje ove studije), mora se priznati da Stojanović sa brilijantnom veštinom „objektivizira“ činjenice u korist svojih zaključaka tako da čitaoca uspeva skoro da uveri u odsustvo svake subjektivnosti. Ipak, ne toliko brilijantno a da ne zapadne u zamke vlastite logike, ponegde i u osnovnim tezama, ali mnogo više u analizi pojedinačnih događaja koja je više njegov lični refleks na društvo i državu, na pojedinačne i kolektivne intelektualne učinke. Ako je u bivšu Jugoslaviju ugrađena samo kompartijska iluzija, a ne i volja svih njenih naroda, zašto je ova treća ponovo osnovana samo partijskom voljom vladajućih partija jednog, srpskog naroda, i zašto je ona tako nesigurna? Za Tita se izriče ocena da je bio sjajan vlastodržac (što nije sporno) a loš državnik, iako mu se priznaje državnička samostalnost kroz otpor staljinizmu,

nezavisna i uspešna spoljna politika i Pokret nesvrstanih, i to sve u ime države čije razbijanje traje već petnaest godina a završnica tog razbijanja odvija u krvi. Ako se naučno tvrdi da se vodeća ličnost u komunističkim utopijama preobražava u ličnost autoritarnosti i opresivnosti, onda subjektivna tvrdnja da je jedna druga ličnost trebalo da bude garant demokratskog preobražaja (D. Ćosić) prosto nema snagu argumenta. I, na kraju, pored visokog vrednovanja kritičkog doprinosa kruga oko časopisa Praxis, ostaje nejasno zašto se jedna teorijski dosta kompaktna grupa našla u različitim, pa čak i vrlo suprotstavljenim političkim opcijama a, zajedno sa celom opozicijom prošlog sistema, sačekala krah komunizma i razbijanje Jugoslavije bez programa i jasnog smera društvenog i državnog preobražaja.

Nameće se samo jedan zaključak: zato što je ta grupa potekla iz utrobe tog istog sistema i zato što njeni članovi ne mogu da odole nagonu da ideje o dobrom društvu dedukuju ne samo iz neke definicije socijalizma već iz bilo koje definicije, pa makar ona bila i sintagma socijal-eko-demokratija. Utisak prepoznatljivog ne može da prikrije ni virtuoznost teorijskog razmišljanja, ni fina literalizacija izlaganja, a ni teorijski radikalizam koji se, poput onog kojim Stojanović razrešava mit o Sizifu, može survati na autora.

(Knjževne novine, broj 909, jun 1995.)

ZABLUDE MEMOARSKE LITERATURE

(Dimitrije Đorđević : „Ožiljci i opomene“, BIGZ 1995. Beograd.)

O žrtvama jedne generacije koja se opredelila za otpor okupatoru pod vođstvom Komunističke partije pisano je mnogo, bojim se i suviše. Ništa nije rečeno o žrtvama podnetim na drugoj strani, koja je takođe sagorevala u otporu. Ovim žrtvama posvećene su stranice ovih ožiljaka, kaže Dimitrije Đorđević u dvotomnoj knjizi memoarske proze koju je ove godine objavio BIGZ. Njegovu tvrdnju valja malo korigovati: pisano je, postoji ogromna emigrantska literatura, ali to nije objavljeno kod nas, i retko je dopiralo do čitalaca u Jugoslaviji. Memoari su sklopljeni iz dokumentiranih, neposrednih svedočenja mladog učesnika građanskog rata na nacionalnoj strani, logoraša okupatorske vojske na Banjici i u Mathauzenu, robijaša Zabele, kazamata pobedničke revolucionarne vlasti. U njima su, takođe, i pojašnjenja tog vremena sa distance od pedeset godina i uz iskustvo priznatog sedamdesetgodišnjeg naučnika (istoričara) i pedagoga. Autorsko izlaganje, praćeno u ove dve ravni, suprotstavljeno je baš kao i dva životna doba: poletna i beskompromisna mladost (na obe sukobljene strane građanskog rata) i smireno, komformističko, pozno životno doba.

Njegovo dokumentarno beleženje više je od potresnog svedočanstva o poletu i debaklu idealizma nacionalno-patriotski opredeljene omladine u uslovima Drugog svetskog rata, okupacije zemlje, u građanskom ratu i sukobu sa nosiocima druge ideološke (komunističke) revolucionarne strane. To nije, i ne mora biti, nepristrasno svedočenje o teškom vremenu građanskog rata, ali je zato veoma potresno zbog obima strasti i žrtvovanja koji se na ovim prostorima ulaže u svako političko opredeljenje. Nije to priča sa mnogo detalja o događajima o kojima smo malo znali, kako se ponekad govori (jer su mnogobrojni učesnici sa različitih strana, i oni koji su bili vojno angažovani i njihovi simpatizeri), već o našoj, srpskoj mistifikaciji koja se zove mit i mitologizacija. I naciju i državu, i rat i mir, i pobedu i poraz, i ideju – sve pretvaramo u mit i u „svetlu tradiciju“. Samo tradiciju života, onog jednostavnog, mirnog, bez istorijskih podviga i prečestih žrtvovanja i žrtava – nemamo. Nikako da život bez epskih okvira, običan i prost, postane glavni cilj. Neposredne autorove beleške istinu o političkim strastima

surovo potvrđuju uporednim slikama njegovih robijanja i stradanja u policijskim torturama neprijateljske, okupacijske, i domaće, komunističke, vlasti. Ali, zato je okončanje memoarskih zapisa na kraju četrdesetih godina i autorovo intelektualno traženje utehe u mitskoj prošlosti i „istoriji da u njoj nađem budućnost“ dobro znana evolucija mladalačkog buntovništva u konzervativizam poznog doba. Naknadno, posle pedeset godina, dopunjavanje i preispitivanje vlastite hronike autor temelji, prvo, na razlici realizma, odnosno nerealizma, osnovnih polazišta snaga u sukobu – četnički „egzustencijalni realizam“ i komunistički „revolucionarni realizam“ (što su zaključci njegovog kolege), drugo, na različitosti vođa – nepopustljivi Mihajlović i elastični Tito – i, treće, na presudnom dolasku Crvene armije. Iz svega toga izvlači uzrok poraza ravnogorskog pokreta i povlačenja njegovih snaga zajedno sa „nemačkim neprijateljem, koji ga je u toku rata uništavao“.

Sa stanovišta žanra, Đorđevićovo delo zasluži pohvale: jasnoća i neposrednost kazivanja, poštovanje faktografije, primerna objektivnost i dr. Ali, gledano u celini, nosi i mnogo nedostataka, zbog kojih i prigovaramo naučniku Đorđeviću kada se vlastitim zapisima vraća posle pedeset godina kao mudar čovek i potvrđeni naučnik. Koliko god je dokumentarno svedočenje kompleksno po zbiru tragičnosti, toliko je naknadna analitičnost svedena na fatalističku pedagogiju: obaveza mladosti je da menja svet u kome živi. U tom stavu, međutim, nema ni naučnog ni iskustvenog upozorenja: menjati, ali ne naslepo i ne po svaku cenu. Nema ni objašnjenja zašto su žrtve sa obe strane, kako su poslednje godine i događanja pokazali, bile uzaludne. On se samo zadovoljava osećanjem istorijske pravde, koja je, po njegovom uverenju, pobedniku, posle pet decenija, donela poraz, ne shvatajući da su obe strane (a tako i srpski narod) poražene zbog ideološke isključivosti. To što se ceo jedan narod, a ne samo njegova mladost, podelio u građanskom ratu i našao u međusobnoj klanici nije rezultat ideoloških zabluda mladosti, već dejstvo mnogo opasnijih, ideoloških manipulacija takvih koji se u borbi za vlast ne bave brojanjem žrtava onih koji im prilaze iz idealizma.

Nacionalna tragedija, o čijoj razmeri, evo, i posle pedeset godina nemamo jasna saznanja, iako smo već uleteli u nova i opet ideološka stradanja i pogibije, pokušava da se, kroz razne memoarske tekstove, prikaže

zavisno od ideološke pripadnosti memoariste kao revolucionarno-oslobodilački ili pak kao nacionalno-demokratski oslobodilački čin. Činjenicu da je to najsurovija, strašna balkanska tuča za vlast, puna strasti, koja je narod uvukla u međusobnu klanicu, svi mistifikuju stremljenjem ka nakakvim višim idealima. Kada se sagleda njihov sukob, koji traje više od pet decenija, a vidimo kako se nastavlja i danas, jasno je da se ne radi ni o revoluciji, niti o nacionalnom patriotizmu, već o našoj tipičnoj hajdučiji koja se lakše laća oružja nego razgovora i dogovora. Nikakav se „egzistencijalni“ i „revolucionarni“ realizam nisu sukobili, već je to naša ubilačka priroda i prosta otimačina za vlast, koje su se komunisti domogli uz pomoć Crvene armije. I da se nije tada, kao i sada, umešao svet, ko zna koliko bi sve to trajalo. O kakvom je „realizmu“ reč kad je u pitanju međusobno istrebljivanje jasno je ako shvatimo da će se ono uvek ponavljati sve dok na ovom prostoru postoji mogućnost ideoloških i intelektualnih manipulacija, dok traje za-
glupljivanje naroda lažnim tradicijama i njegovim velikim istorijskim pre-
gnućima, njegovom bogomdanošću da baš on pokreće točak istorije. Tako
ćemo imati „memoarsko“ dopunjavanje svake dve-tri decenije.

A narod, zanet svojom mesijanskom ulogom, ne primećuje da ožiljke memoarista, i sa jedne i sa druge strane, nosi na vlastitoj koži. Kada bi to primetio, valjda bi i mogao lakše uvideti paradoksalne preobražaje takozvane nacionalne elite od „egzistencijalnog“ do „revolucionarnog“ realizma (i obratno) zarad karijerizma, komformizma i sigurnog dobijanja oktobarskih, sedmojuljskih, avnojevskih ili obilićevskih priznanja. U pohlepi za njima, taman koliko i u opresivnosti prošlog sistema, leži zakasnelost spoznaje stradanja na bilo kojoj strani. I prekor sa početka ovog teksta pada uveliko na dušu autorovih saboraca (čijih je imena puna ova knjiga) koji su, u udobnosti samopotvrđivanja, često i nezasluženog, zaboravili mladalačke ideale, a svojim ponašanjem i radom davali legitimitet komunističkom sistemu. Pa i danas ovom sociološko-političkom surogatu.

(Knjževne novine, broj 921 / 922, Beograd. 1 – 15. I 1996.)

ZABLUDE O ZABLUDAMA MEMOARSKE LITERATURE

(komentar Dimitrija Đorđevića na članak Tomislava Ognjenovića „Zablude memoarske literature“)

U Književnim novinama od 1. januara ove godine pod naslovom „Zablude memoarske literature“ objavljen je prikaz g. Tomislava Ognjanovića mojih uspomena koje je, pod naslovom „Ožiljci i opomene“, objavio BIGZ. Pročitao sam ga tek ovih dana usled neizbežnog zakašnjenja uzročenog geografskom razdaljinom. Nisam mislio da odgovorim jer smatram da g. Ognjanović ima puno demokratsko pravo na svoje mišljenje, sa kojim se ne moram složiti. Međutim, odlučio sam da to ipak učinim iz više razloga. Najpre, zbog ugleda koji Knjževne novine uživaju u našoj javnosti. Potom, zbog duga koji osećam prema svojim preminulim i preživelim drugovima, zbog kojih sam uspomene pisao. Konačno, radi se o nekoliko osnovnih pitanja ne samo memoarske literature nego i naše prošlosti uopšte. Stoga molim poštovano uredništvo Književnih novina da objavi ovaj dopis ako nije suviše zakasnio.

Čitajući dopis g. Ognjanovića bilo mi je jasno da obojica razmišljamo na raznim talasnim dužinama koje su prirodna posledica generacijskog raskoraka među nama. To sam uočio već na samom početku njegovog dopisa u kome je upotrebio danas moderni izraz „pojašnjenje“ koji ne postoji u mome, verovatno arhaičnom, rečniku srpskog jezika. On je u mojim uspomena našao „obim strasti i žrtvovanja koji se na ovim prostorima ulažu u svako političko opredelenje“ i „priču o našoj srpskoj mistifikaciji koja se zove mit i mitologizacija“. Ako moj kritičar nije shvatio, posle istorijskog iskustva proteklih pedeset godina, da se u ovom, po njemu, stremljenju ka nekim višim idealima „radilo o daljoj sudbini srpskog naroda“, onda on sa olimpijske visine ujedno osuđuje i onu omladinu koja je za nešto više od „vulgarne borbe za vlast“ sagorela svoju mladost. Uostalom, da budem otvoren, u ovoj balkanskoj nesreći nisu učestvovala samo dve strane koje g. Ognjanović navodi, već i treća, koju je izostavio.

U prelomnim trenucima istorije našeg naroda nije bilo lako presuditi onima koji su to učinili, ali se protivim da se optuže oni koji su učešće smatrali svojom etičkom dužnošću. Bojim se da tu razliku moj kritičar ne

razume. Ako to nisam uspeo da prikažem u dve knjige, teško bih to sažeo u ovih nekoliko reči. Ne treba mnogo pameti pa tvrditi da „život bez ep-skih okvira, običan, prost (život) postane glavni cilj“. Nije moja generacija bila spaljivana u Mauthauzenu ili streljana na Banjici od Nemaca i njihovih doušnika zato što je to mazohistički želela, već zato što je na to bila prinuđena nečim što može biti strano razočaranim (da ne kažem ravnodušnim) generacijama današnjice, koje je tokom pola veka zavodio jedan totalitarni režim i čije su naslage izbile u užasima današnjeg rata na jugoslovenskom prostoru. Tumačiti motive koji su naveli tadašnje generacije da učestvuju u otporu okupatoru time da se „ne radi o revoluciji ili o nacionalnom patriotizmu“ jeste odbacivanje, potezom pera, svega onoga što je rukovalo tadašnju mladost koja je, prema g. Ognjanoviću, bila manipulisana „lažnim tradicijama, njegovim (srpskim) istorijskim pregnućima i bogomdanošću da baš on (srpski narod) pokreće točak istorije“. Ako je to slučaj sa današnjicom u kojoj se ovaj „točak“ koristi radi vlasti, mi se u ono vreme nismo borili za „vlast“, već za opstanak i budućnost srpskog naroda. Uostalom, ne slažem se ni sa ocenom da „ukoliko se nije umešao svet, ko zna koliko bi to sve (tada i sada) trajalo“. Svet se itekeko umešao, i o tome mešanju juče i danas možemo još poduže da pričamo. Kao i o tome koliko će sve to još trajati.

G. Ognjanović ne može da shvati razloge koji su me naveli da se odredim za istoriju i da o njoj govorim. Za mladog čoveka koji je posle skoro deset godina potucanja po šumama i zatvorima bio isključen iz društva to nije bila „evolucija i komformizam poznog životnog doba“, već sredstvo intelektualnog, mentalnog i životnog opstanka u društvu iz koga je tada bio isključen. Moj povratak u svet nije prihvatanje mitologije već proučavanje naše istorije, o čemu se g. Ognjanović mogao uveriti ako je imao prilike da pročita neke od mojih radova.

G. Ognjanović mi posle nekoliko pohvala, na kojima mu zahvaljujem, prigovara „fatalističku pedagogiju da je obaveza omladine da menja svet u kome živi“. Četvrt veka sam učio svoje studente da je na njihovoj generaciji dužnost i pravo da menjaju svet. Jer da nije svežine i poleta mladosti ovaj svet bi postao ustajala baruština utonula u sivilo i jednoličnost. Bio sam i ostao zahvalan sudbini što sam doživeo „istorijsku pravdu“, slom komunizma u Sovjetskom Savezu i Istočnoj Evropi. Mogu se složiti sa

mojim kritičarem da su „obe strane (a tako i srpski narod) poražene zbog ideološke isključivosti“. Ali, mi ne živimo u iluziji, već u stvarnom svetu. Taj stvarni svet je takođe skupo platio podele u toku pedeset godina straha od nuklearnog uništenja. Nijedno rešenje nije idealno, i najpre pobeda, potom poraz komunizma, skupo su plaćeni. Do srpskog naroda je da to jednom konačno shvati

Slazem se sa G. Ognjanovićem da su uspomene po pravilu nadvojene strašću i žrtvovanjem. Istoričaru je davno poznato da memoari nisu isto što i istorija. U jednom od mnogih razgovora koje sam imao sa dopisnicima naših dnevnih listova oktobra prošle godine, u vreme promocije mojih knjiga u Beogradu, Kraljevu, Valjevu i Novom Sadu, rekao sam da je sve-dok istorije ujedno koristan i opasan. Koristan, jer nam pruža trenutak i atmosferu događaja u kome je učestvovao. Opasan, jer smo smrtni ljudi koji iznose lične utiske i žele da pravdaju svoje postupke. Stoga su i naše uspomene pristrasna emocionalna predstava događaja koje smo preživeli. Zato su konačnoj istoriji potrebni vremensko odstojanje, dokumenti i iskazi drugih učesnika. Sve ovo donekle važi i za mog kritičara, koji mojim uspomenama prilazi pod uticajem vremena u kome on sam živi i nasleđa kojim je isto tako opterećen. Oni se izražavaju u proučavanju prošlih događaja, u kojima nije učestvovao, i današnjice koju lično doživljava. Po njemu, ocena današnjeg rata (sa kojom se slažem) služi za procenu naše ratne prošlosti (sa kojom se ne slažem). Prošlost je pod uslovima nemačke okupacije i građanskog rata zahtevala drugačije odgovore. G. Ognjanović pretače prošlost u sadašnjost i stavlja znak jednakosti između dva posebna poglavlja naše istorije.

Da završim. Pisanju uspomena na izmaku danas spokojnog života u dalekoj Kaliforniji pristupio sam ne zbog sebe, već da sperem ljagu koja je naneta generaciji koju je odneo ratni vihor. Koje nema. Ali isto tako znam da jedna žrtvovana mladost, koja je, kao što sam napisao, „jurišala na vetrenjače“, zaslužuje da joj se to prizna. Ona je u sebi nosila više vere, požrtvovanja, ljubavi prema svojoj zemlji no što to mogu da pretpostave neki od onih koji je danas ocenjuju. Njena žrtva, ako se u svemu tome može naći nekakav smisao, leži u poruci današnjici i motivu koji ju je nadahnuo. To nije mitomanija, već poruka tragične jučerašnjice u težnji ka demokrat-skoj sutrašnjici. Možda i pouka da istoriju ne treba ponavljati, ali da se na

njoj treba učiti. Stoga, neka mi se, u ime dobrih starih drugova, dozvoli vera u budućnost ovog naroda uprkos tragediji koju preživljava danas. Delom svojom, delom krivicom drugih, jer ako se ne založimo za istorijsku pravdu, ostaje nam jedino beznađe.

Prihvatam ličnu kritiku, ali odlučno odbacujem klevetu da su moji saborci („čijih je imena puna ova knjiga“) „zaboravili mladalačke ideale i svojim ponašanjem i radom davali legitimitet komunističkom sistemu“. Njihova kasnija životna postignuća dokaz su njihove lične sposobnosti i nisu doprinos komunizmu, već našem srpskom društvu. Stoga ne treba olako suditi i osuditi one koji nisu svoju mladost žrtvovali mitologiji, već veri u svoj narod. Zbog njih i pišem ovaj prigovor. Ujedno bih, kao stari profesor, savetovao mladom kolegi mudrost i staloženost, sa željom za napredak u njegovom naučnom radu. Takođe bih napomenuo da nemam nameru da se upuštam u dalju diskusiju.

DIMITRIJE ĐORĐEVIĆ

Santa Barbara, Kalifornija

(Knjževne novine, broj 926, 15. III 1996.)

ZABLUDE O ISTORIJSKOJ PRAVDI

U prošlom broju Književnih novina objavljeno je pismo gospodina Dimitrija Đorđevića iz Kalifornije povodom prikaza koji sam o njegovoj knjizi „Ožiljci i opomene“ objavio u Književnim novinama (br. 921/922 od 1. do 15.1. 96.). Njegova potreba da reaguje i da vrednost svog dela, onako kako ih on vidi, brani od moje ocene, njegovo je autorsko pravo.

Iako uvažava moje „demokratsko pravo na svoje mišljenje“, g. Đorđević bi hteo da ga neutrališe iz tri razloga: „zbog ugleda koji Književne novine uživaju u našoj javnosti; zbog duga koji oseća prema svojim preminulim i preživelim drugovima i zbog nekoliko osnovnih pitanja ne samo memoarske literature nego i naše prošlosti uopšte“. Ovi razlozi povodom dela koje je objavljivanjem prepušteno sudu čitalaca zvuče krajnje neobično i sebično. Da je prikaz objavljen u nekim manje poznatim, recimo, lokalnim novinama, da li bi se autor uopšte javio? Zatim, nije jasno čiji ugled štiti – Književnih novina ili svoj? Zar misli da je njihovo uredništvo nedoraslo tom zadatku? Ili, možda, da njegovo ime i delo podrazumevaju samo pohvalnu ocenu? Od koga ih štiti, ili se štiti? Od samo jednog mišljenja čijem autoru priznaje „puno demokratsko pravo na svoje mišljenje“?! Drugo, poštujem dug gospodina Đorđevića prema njegovim drugovima, tu obavezu je ispunio knjigom. Međutim, čitaoci, pa i ja među njima, ne ocenjuju njegovu knjigu na osnovu piščevih emocija prema drugima, već (uz dužno poštovanje svih žrtava) prvenstveno na osnovu kvaliteta istine druge strane (koja nam stiže sa zakašnjenjem) a, zatim, i na osnovu načina i forme saopštavanja te istine. Sa tog stanovišta rekao sam šta sam imao, i pri tome ostajem, mada mi je iz pisma jasno da je autor razočaran što je izostao „welcome“ s desne strane. I treće, rado ću saslušati svako Đorđevićevo razmišljanje o „osnovnim pitanjima ne samo memoarske literature nego i naše prošlosti“ ako budem u prilici, ali ne kao dopunu i odbranu knjige – mislim da je na petstotinak stranica za to bilo dovoljno mesta.

Nisam ocenjavao ono što je g. Đorđević postigao na profesorskom planu, niti ono što je govorio na promocijama svoje knjige, već ono što je u njoj napisano. Kao čitalac, suočio sam se, uz suočavanje sa patnjama i stradanjima i te druge strane – što sam u prikazu naglasio – i sa

ideološkim dogmatizmom koji je, u sudaru sa onim drugima, prouzrokovao žrtve koje, nažalost, nisu doživele ni „istorijsku“ ni komunističku pravdu. To što one nisu videle pobjedu petokrake ili krune, manje je važno, ali je strašno to što su se međusobno istrebljivale u ime sistema o kojem se srećni narodi demokratski dogovaraju. G. Đorđević kaže da potcenjujem patriotske motive, etiku i ideale njegovih drugova, iako nigde ne govorim o motivima otpora okupatoru, već o motivima međusobne tuče. Koliko znam, patriotizam i mržnja prema okupatoru postojali su i kod jednih i kod drugih, ali su u međusobnu tuču gurnuti ideološkim obmanama. G. Đorđević je napisao knjigu da „spere ljagu sa generacije koju je odneo ratni vihor“. Zar toj generaciji pored „nacionalnih realista“ nisu pripadali i „revolucionarni realisti“? Nije mi stalo do prebacivanja ljage sa leve na desnu stranu, i obratno, već do sagledavanja uzroka koji dovode do međusobnog krvoprolića i građanskog rata. To su ideologije kojima se na ovim prostorima uvek manipuliralo u ime vlasti.

Čudna je sklonost naših ljudi da i kad dugo žive u zapadnim demokratijama zadrže našu lokalnu predstavu o demokratiji: demokratija je ono što ja mislim. Demokratija ili postoji ili ne postoji za sve građane. Verujem da se g. Đorđević prilagodio tome u Americi, ali u obraćanju ovamo ne odoleva endemskom shvatanju tog pojma. Čini mi se da neke slobode do kojih smo ipak stigli g.. Đorđević razume kao slobodu samo jednog mišljenja, odnosno jedne istine, čiju je „istorijsku pravdu“ čekao pedeset godina. Ne više komunizam po vašoj meri, već patriotizam po našoj? Tačno je da „razmišljamo na raznim talasnim dužinama“ jer ja ne razmišljam ni po čijoj meri, svakako ne ni po čijim dogmatskim aršinima. Pošto sam knjigu ocenio mimo njegovih očekivanja, g. Đorđević se potrudio da me svrsta i okarakteriše, a uz „blagonaklone“ didaktičke pouke. Razlike među nama su u tome šta ja na probleme gledam idejno, a g. Đorđević, i posle pedeset godina, ideološki. To su dva različita načina razmišljanja – samostalno i nesamostalno – kao i dva načina života. Iako sam, kao i mnogi u mojem okruženju, bio kritičan prema komunizmu, nisam se obradovao njegovom slomu, već evoluciji i pobjedi progresivnih, istinskih demokratskih snaga u komunističkim zemljama. Strasne želje za njegovim slomom dovele su ponovo do klanice kod nas, u bivšoj Jugoslaviji, za razliku od mirnih demokratskih preobražaja kakve su napravili razumni ljudi u Čehoslovačkoj,

Poljskoj i drugim zemljama. Patriotizam se ne stepenuje po socijalnoj, intelektualnoj ili drugoj strukturi građana, i ne meri ideologijama. I on se, kao ljudsko svojstvo, transformisao i oplemenio za ovih pedeset godina. Ne može se danas u Srbiji odgajati mlad čovek na guslarskoj etici jer je (već i ovde!) njegova komunikacija kompjutersko-elektronska. Stotine ili desetine hiljada mladih nije napustilo zemlju iz manjka patriotizma, već zbog arhaičnosti ideološko-političkih podela u kojima ne žele da učestvuju.

To, nažalost, g. Đorđević ne shvata jer je opijen radošću zbog ispunjenja pedesetgodišnje želje. S time je trebalo da ga upoznaju njegovi ovdašnji drugovi, bivši saborci, koji, kao i on, brinu brigu srpskog naroda. Umesto da ih brani od mojih „kleveta“, bolje da ih priupita o sudbini podmlatka kome je strana njihova „patriotska etika“. Doduše, kad sam ih pomenuo u prvom tekstu, ja sam imao na umu neku drugu etiku. Siguran sam da i g. Đorđević zna da sistemi ne počivaju na puškama i tenkovima, već na ljudima i njihovoj podršci. U ovoj zemlji je bilo samo nekoliko pravih disidenata, oni su bili onemogućeni, kretanje im ograničeno, javna reč zabranjena. Svi ostali, pa i g. Đorđević, uživali su sva prava i, sa komunističkim pasošima i ličnim statusima koje su u komunizmu stekli, komotno su se kretali po svetu. Jesu li znali za one koji u njemu nisu imali ni pravo na rad i na elementarnu egzistenciju na osnovu rada? I neće ga imati do ko zna kada zahvaljujući, između ostalog, mnogim borcima za istorijsku pravdu.

(Knjževne novine, broj 927 /928 1.IV – 15.IV 1996.)

PUCANJ U JUGOSLAVIJU

Dok se prinudom međunarodne zajednice područje bivše Jugoslavije nesigurno i nevoljno smiruje od političkih, nacionalnih i ratnih potresa, umnožavaju se knjige čiji autori pokušavaju da objasne događaje na ovom prostoru. I domaći i strani analitičari u centar razmatranja uglavnom stavljaju „višenacionalnu i višekonfesionalnu ideološku državnu tvorevinu“ i iz njene strukture, sa manje ili više objektivnosti a sa mnogo apriorističke naklonosti za neke od nacija ili konfesija, izvlače uzroke i njenog sloma i krvavog obračuna naroda u njoj. Krajnji zaključak skoro je isti kod svih: nemogućnost života u jednoj državnoj zajednici, a razlozi su mnogi – sklonosti pojedinih naroda ka imperijalizmu, genocidnosti, konfesionalnom fundamentalizmu, kao i kompleks državnosti i državotvornosti, i sl.

Navedene pojave jesu bile postojani čirevi na tkivu i prve i druge Jugoslavije, ali niko od autora ne objašnjava kako su se oni odjednom preobratali u maligno oboljenje koje će u mukama umoriti Jugoslaviju. Sami naslovi: „Propast komunizma i razbijanje Jugoslavije“ (S. Stojanović), „Uspom i pad Jugoslavije“ (R. West), „Balkanska odiseja“ (D. Owen), „Razbijanje Jugoslavije“ (B. Jović) – naglašavaju da su autori požurili da ugrabe aktuelnost teme. Ali su, verovatno misleći da im je lično učešće u zbivanjima, funkcionersko ili diplomatsko, ili intelektualna i akademska kompetentnost dovoljno polazište, ostvarili prilično površna i jednosmerna tumačenja. Skoro da je takva mogao da dâ svaki inteligentniji, događajima, štampom i televizijom izmučeni Jugosloven. Nešto jasniju sliku pružila je serija TV BBC „Umiranje Jugoslavije“, što zbog izvanrednog dokumentarnog materijala, što i zbog dobre obaveštenosti novinara, izveštača sa ovih područja, koji su pripremili ovaj film.

Međutim, niko od pomenutih ne daje odgovor na pitanje šta je ili ko je ovu zemlju i njene narode poveo na put u bespuće? Odgovor jasan, precizan i merodavan daje u današnjoj Srbiji veoma prokažena i anatemisana ličnost koja je svojevremeno morala da bude uklonjena sa srpske političke scene kako bi krvavo jugoslovensko kolo moglo da krene – Ivan Stambolić. Posle osam godina uljudnog ćutanja, u okruženju optužbi, blaćenja i nesreća koje su pratile i njega i zajednicu na čijem je partijskom ili državnom

vrhu bio dugo, oglasio se kao autentični i kompetentni svedok političkih događaja koji su prethodili surovom jugoslovenskoj memorandumsko-osmosedničkoj noći i krvavom državnom rasturu. Ceo ovaj tragični hod, naročito istorijsko i moralno posrnuće Srbije i srpskog naroda, on hrabro definiše kao „put u bespuće“. Možda izgleda preterano da se definisanje nacionalnog i državnog sunovrata Srbije, koga su danas svesni i mnogi koji su ga individualno i masovno zdušno pripomogli, označi kao hrabrost. Ali ocena proističe iz činjenice da Stambolić o uzrocima kraha jugoslovenske države, o stanju političkog, nacionalnog, intelektualnog i moralnog duha Srbije, o nekim nacionalnim i personalnim mitovima, predrasudama i zabudama govori vrlo otvoreno, kritički razložno, jasno precizirajući poreklo pojava i personalizirajući njihove nosioce, idejne tvorce i izvršioce. Naime, govori onako kako se u Srbiji odavno ne govori, pošteno i odgovorno. Bez pijemontske patetike, nacionalne zaljubljenosti, lažnog jugoslovenstva i kosmopolitizma. Ne manjka njemu patriotizma i poštovanja srpskog naroda i njegove istorije, samo u njegovoj svesti oni nisu izvitopereni u opasna uverenja o istorijskoj nepravdi, velikosrpskom državnom projektu i o svetskim mračnim namerama i zaverama protiv srpskog naroda. Gde bi, u Jugoslaviji ili kao samostalna država, danas bila Srbija da je svojevremeno podržala politički državnički razum Ivana Stambolića, ostaje samo da se nagađa, ali je sigurno da se ne bi valjala u ovom političkom i moralnom kalu. Iako je kroz istoriju uvek bila rascepljena između dve političko-državne opcije, bilo dinastičke, bilo ideološke, nikada Srbija pre „godina raspleta“ nije napravila tako katastrofalan izbor za sebe i svoju istoriju, blam za narod, doduše u ovim događajima ne baš tako nevin, i za nevine potomke. Politika formulisana na tom konceptu je prelomnica sa koje se Srbija sunovratila, a uzroci su, po Stamboliću, mnogo stariji i dublji: nacionalistički velikodržavni srpski projekat koji je, u ovom jurišu, naišao na predusretljivost vlastodržački pohlepne dogmatsko-partijske vrhuške i njenog čelnika Slobodana Miloševića. Nacionalizam izložen u rogotatnom dokumentu SANU, Memorandumu, i jedna oblaporna dogmatska politika, prepoznajući se međusobno, napravile su spregu koja je razorila ne samo Savez komunista i Jugoslaviju nego i Srbiju. Kao partijski i državni funkcioner, Stambolić je znalac političkih i ustavnih odluka kojima su bili regulisani odnosi unutar jugoslovenske zajednice i daleko je od namere da tvrdi da

su oni bili idealni, ali je siguran da su bili u korist svih federalnih jedinica, većeg jedinstva i zdravijih odnosa među narodima, koji su se, tokom pet decenija, razmislili diljem domovine ne mareći mnogo što su izvan svojih enklava, kako bi se to danas reklo. Štaviše, on, za razliku od većine svojih političkih i intelektualnih sunarodnika, drugačije vidi i ozloglašeni ustav iz 1974. godine. Po njemu, on je Jugoslaviji, u političkom smislu, „nudio viši stepen jedinstva i zdravije odnose među narodima nego svi raniji ustavi, razume se pod pretpostavkom da se ni u Jugoslaviji ni u republikama ustav ne sprovodi u korist višestruke etatizacije i zatvaranja. Međutim, ... sporazumna Jugoslavija kao zajednica nije bila održiva sa dogovornom ekonomijom“. Trebalo je, dakle, sačuvati zajednicu menjajući ekonomski sistem. Njegovu tezu u potpunosti podržavamo u prvom delu, ali je korigujemo u nastavku: menjajući ne samo ekonomski, već i društveni sistem koji je bio zasnovan isključivo na jednopartijskom monopolu i na jednom, društvenom obliku svojine. Sam Stambolić će u jednom trenu dotaći suštinu društvene svojine precizirajući većinsko (političko) razumevanje tog pojma kroz metaforu „alajbegove slame“, ali bez naglašavanja da je ona upravo izvor i osnova neograničene moći i, u ono vreme prikrivana a danas otvorena, pljačka naroda od struktura koje su u ime vlasti rukovodile privredom, a kojima se danas pridružila i politička garnitura na vlasti. Zato je i lakše bilo uništiti državnu zajednicu a sačuvati društveni sistem na osnovu samo jedne, ili preovlađujuće svojine kako bi se zadržala osnova političke moći. Rušioc i Jugoslavije su sve uradili u interesu očuvanja vlasti, a ne u interesu naroda, koji se guši u surogatskim ruševinama izdvojenim iz zajedničke države, u najrigidnijim i najtotalitarnijim ostacima komunističkog društvenog sistema i u lažnom političkom pluralizmu.

Kao čovek od političkog i državnčkog razuma, Stambolić je bio zagovornik stava da je sve manjkavosti ustavnih rešenja, pa i onih koje su se ticalo državnosti Srbije i njenih odnosa sa pokrajinama, trebalo rešavati mirno i u dogovoru sa ostalim federalnim subjektima. Pa on je sam pokrenuo rešavanje osetljivih pitanja za Srbiju – njenu ravnopravnost sa drugim republikama i odnose sa pokrajinama – ali onako kako je mislio da se moralo i jedino moglo: uz uvažavanje principa ravnopravnosti i dogovaranja. Ono što je najvažnije u njegovom političkom mišljenju i u ovom publicističkom osvrtu na odnose i sudbinu bivše Jugoslavije je njegov politički

i državnički, nadasve patriotski credo zbog koga je, uostalom, kao smetnja drugim namerama, i odstranjen sa političke scene. Credo sadržan u doslednom uvažavanju principa nastanka jugoslovenske socijalističke zajednice, principa dobrovoljnosti i ravnopravnosti njenih naroda. Ovo je ključna razlika između njega i nacionalističkih srpskih političara i takozvanih mislećih Srba, koji su, i sebe i vlastiti narod, zatali ubedenjem da je Srbija stub Jugoslavije, uz orvelovsku ambiciju da ona ipak bude ravnopravnija od drugih i da diktira uslove. Politika razuma, laganog hoda i nezazivanja je drugo političko svojstvo koje Stambolića razlikuje od većine sunarodnika. Svest o tome da velika nacija, sa dužom državnom tradicijom i ponosnom istorijom, može izazivati zaziranje kod manjih i u državnom smislu tek oformljenih naroda (što je opravdano političko opažanje, evo, i u današnjoj srbo-crnogorskoj federaciji) zahtevali su, po njemu, mudre, polagane i odmerene poteze za ispravljanje državnog statusa Srbije. U rešavanju svih, posebno osetljivih međunacionalnih i međurepubličkih odnosa, protivnik je naglih političkih poteza i brzina, naročito one „olako obećane“. U odnosu na nacionalnu srpsku svest, Stambolić ima još nekih „jeretičkih“ svojstava, recimo: uvažava državničke i političke sposobnosti Tita i Kardelja, dve ličnosti koje su i u najjugoslovenskijoj Srbiji smatrane za glavne srbofobe i podrivače srpskih interesa. Ali, na ovom tlu političkih paradoksa, od takvog Stambolića, demokratskog u komunističkim uslovima, zaziru ne samo srpski nacionalisti već i političke vrhuške u drugim jugoslovenskim republikama. Iz dva razloga: lakše im je bilo sa grubim, dogmatskim srpskim političarima i, drugo, na individualnost u srpskoj političkoj strukturi nisu računali. Sloba im se činio ideološki postojaniji i jugoslovenskiji. Loša procena im se vratila kao bumerang. To samo pokazuje kako se u ono vreme povlačio znak jednakosti među političarima i kako se nije znala uočiti individualnost u ideološkom horu. Teško se i moglo uočiti i zbog partijske, odnosno političke zatvorenosti, koja je javno imala samo verbalnu demonstraciju. Tu zatvorenost nije pokušao da razbije ni Ivan Stambolić. I njegova politika je bila omeđena partijskom metodologijom, pa time i njegova politika. Zatvoreno kadrovanje i promocija političara po personalnoj bliskosti osvetila se i njemu samom žestoko. No svejedno, prvi je progovorio otvoreno i jasno se odredio prema ideološkom pomirenju, ustvrdio da ne postoje bezgrešni, pokazao nesklonost

ka kultu, govorio o razbijačkom duhu Memoranduma SANU i, evo sada, sa rizikom da se zameri srpskoj istoriji, otvoreno tvrdi kako je za raspad Jugoslavije i izazivanje rata krivo srpsko političko rukovodstvo i nacionalisti zabarikadirani u srpske nacionalne institucije. Njgov stav je da je „operativni uvod u sve što se desilo kako se desilo, pa i za rat, bila ... Osmo sednica.... Međunacionalne ratove u Jugoslaviji su proizveli nacionalisti-šovinisti svih nacija kada su preuzeli vlast u svoje ruke“. Stambolić, kao ubeđeni komunist, ali ne i tvrdokorni, sve odnose u Jugoslaviji i Srbiji tumači kroz odnose u Savezu komunista, ali s punim pravom jer je u partiji bila stvarna politička moć. On polazi od činjenice, koja je pažljivom političkom posmatraču bila jasna, da su se konstantno rvale dve partijske struje – dogmatska i reformsko-demokratska, kojoj je i sam pripadao. Prva, čvrstorukaška i etatiistička, druga, reformska, zasnovana na Kardeljevoj koncepciji samoupravnog socijalizma. Stambolić znalački razlaže odnose i gibanja u premoći neke od njih, i u jugoslovenskom i u srpskom savezu komunista. Zagovornici reformske koncepcije smatrali su da se evolucijom mogu rešavati društveni problemi jugoslovenske zajednice, saglasnošću svih federalnih subjekata, za razliku od dogmata koji su tvrdokorno branili starovremenske ideološke postulate beskonfliktnog i netržišnog komunizma. Dogmati su dočekivali na nož sve promene koje su predlagali reformisti, da bi ih, kasnije, sa poslužavnika nacionalista, gutali jednu po jednu, pa potom „... jednu po jednu republiku, čitavu Jugoslaviju, da bi na kraju sami bili progutani“. Stambolić ne tvrdi da ne bi došlo do razlaza jugoslovenskih republika, ali tvrdi da taj razlaz svakako ne bi bio u ratnom vihoru. Demokratsko-avnojevskoj, razumnoj i tolerantnoj struji u srpskom Savezu komunista suprotstavila se ona druga koja je poništavala ravnopravnost iz uverenja da je Srbija glavni stožer i jugoslovenske zajednice i komunističkog društva. U sudaru na Osmoj sednici pobedila je koncepcija koja je forsirala „silu, masu i brzinu“. Nacionalisti su, da bi izvršili rekonstrukciju Jugoslavije u korist Srbije, požurili da preteknu politička rešenja, koja su bila u fazi finalizacije, i stvarali, u sprezi sa partijskim dogmatama i čelnikom željnim apsolutne slave i moći, atmosferu usijanja Memorandumom, kosovskim kolonama, Osmom sednicom i organizovanim „događanjem naroda“. Memorandum SANU, kao „nekrolog Jugoslaviji“, i „Osma

sednica – pucanj u nju“ su za krvavi čin njenog razbijanja podigli na noge nacionaliste i šoviniste u svim sredinama.

U ovom elokventnom tumačenju bespuća državne i nacionalne politike Srbije Stambolić ne pati od „naknadne pameti“ od koje je „obolela“ srpska politička i intelektualna elita, čiji pripadnici poriču da su bili ono što su bili i da su radili ono što su radili, i kao komunisti i kao inelektualci. On ne svedoči ni kao žrtva, ni kao osvetnik, već kao razuman političar i državnik koji tvrdi da je moglo i trebalo drugačije biti. Međutim, govori i kao pripadnik partijske strukture, koja se gušila u vlastitoj zatvorenosti i kadrovskoj izolovanosti i, s obzirom na moć, podsticala ešalone karijerista od kojih je svaki čekao svoj trenutak moći. Kad se takve moći dočepao, Milošević je pokazao svoje pravo lice i inaugurisao ono što je u partiji već živelo – antibirokratsku revoluciju. Dalje, nekontrolisano raspolaganje društvenom svojinom, zavodljivo za ljudski mozak, podsticalo je pohlepu i razaralo psihe do te mere da je brisalo osnovne etičke, humanističke i patriotske skrupule. I ljude svodilo na jurišnike koji će menjati karakter, moral i ideologije zarad olakog sticanja društvene moći i bogastva. Danas je gore, na sceni su mafijaški i kriminalni porivi. Stamboliću, kao i ljudima bliskim njegovim gledištima, ne može biti uteha što će neki novi, ili baš onaj isti „patrijarh“ srpskog nacionalizma, posle srpskog dalekog sunca, srpskih vremena smrti, otpadnika, grešnika i vremena vlasti, napraviti još jednu literarnu konstrukciju – VREME SRPSKOG PORAZA.

(The South Slav Journal Volume 17 No. 3–4 (65–66) Autumn–Winter 1996.
pod naslovom „A Journey to Disaster“)

„NE PREKO DRINE, NE DO DRINE“

(Dr Lazar Prokić: „Zapisi iz tuđine“, Nova Iskra, 1995.)

U trenutku privida demokratizacije i nacionalnog zamaha učinilo se da se gvozdena zavesa duhovnog dogmatizma podiže iznad stvaralaštva koje je nastajalo na drugim ideološkim, filozofskim i teorijskim premisama, izvan sistemskih institucija kulture i nauke a, naročito, izvan geopolitičkih okvira bivše nam domovine, u emigraciji. Ukrstila su se izdavačka koplja oko nekih već odavno potvrđenih, ali ideološkom jednopartijskom sistemu nepodobnih stvaralaca, objavilo nekoliko beletrističko-memoarskih (ili obrnuto) knjiga kao svedočanstvo gubitničke strane u NOR-u, u građanskom ili revolucionarnom ratu, zavisno kako ga ko krsti. I tu se sa duhovnom i izdavačkom pravdom stalo, bar ako se imaju u vidu najpoznatije i najuticajnije izdavačke kuće. Verovatno da u kulturnom nasleđu srpske emigracije gomilanom tokom pedesetak godina ima svega i svačega, ali bi mu trebalo, makar zbog činjenice da je sastavni deo opšte kulturne baštine srpskog naroda, posvetiti više pažnje. Iako je poslednjih decenija ogroman broj kulturnih poslenika „predano“ radio na plemenitom cilju upoznavanja sunarodnika po svetu sa duhovnim dometima u otadžbini (uglavnom o emigrantskom trošku), izostala su uzvratna nastojanja. Ponešto iz ogromnog emigrantskog stvaralačkog opusa i dalje stiže preko institucija koje na kulturnom planu nisu baš spretne, a prilično su i ideološki uokvirene. No, bez obzira na to koliko kvalitetno i koliko nevesto otadžbinsku obavezu za sada ispunjavaju samo Srpska pravoslavna crkva, novoosnovana beogradska redakcija „Nova iskra“ i poneka neafirmisana izdavačka kuća, njihova izdanja, pa i ova knjiga o kojoj će u ovom tekstu biti govora, retko se mogu naći u knjižarama u koje prosečno radoznao čitalac najčešće svraća. I dalje, retorički uvijenim lukavstvom o naporima da se drži duhovni korak sa svetom, naši, još uvek autocenzurisani, izdavački mozgovi zaboravljaju da nam je bliska prošlost neosvetljena sa mnogih aspekata, da su i kolege u emigraciji mnogo pisale o tome, ponešto i kao čistu literaturu.

Dvotomni zbornik „Zapisi iz tuđine“ je izbor tekstova iz poslednje tri decenije (od 1963. do 1990.) samo jednog autora, emigranta, publiciste Lazara Prokića i, po preporuci izdavača „Nove iskre“, „podsetnik na borbu

srpske emigracije u tri zadnje decenije vladavine komunizma u Jugoslaviji". Ako je u „Zapisima iz tuđine“ izabrao više od osamdeset naslova samo jednog autora, onda se, sledom matematičkih brojki, može predstaviti obim i značaj biblioteke nastale iz stvaralaštva u emigraciji.

Pariski doktor pravnih nauka, predratni publicista, šef propagande u Nedićevoj vladi, petnaestogodišnji robijaš komunističkog jugoslovenskog režima, ilegalni politički emigrant u SR Nemačkoj, dugogodišnji saradnik „Dethe Velle“ i emigrantskih srpskih i hrvatskih glasila, Lazar Prokić u osamdesetak izabranih zapisa u tuđini, kroz mnogo tema, teorijskih, političkih, istoriografskih i literarnih, temeljno prikazuje stanje duha i organizovanost jugoslovenske antikomunističke političke emigracije, u koju on stiže sa zakašnjenjem od petnaest godina zbog robijanja u Jugoslaviji. On pokazuje kako jasno izraženo nacionalno političko opredelenje, potvrđeno i političkom biografijom, ne mora da ograniči duh intelektualca i oslabi njegovo objektivno prosuđivanje, pogotovu ne da ga usmeri na nacionalnu pristrasnost, već, naprotiv, na razboritost u ime nacionalnog interesa. U Prokićevo spoznanje „duhovne ubogosti“ srpske političke emigracije šesdesetih godina, kao i u intelektualnu spremnost i agilnost hrvatske, uverio se svako ko je sa jugokomunističkih prostora, čak i kasnijih godina, boraveći na Zapadu dolazio u dodir sa njima. Kod autora to nije motiv za nacionalno nadmetanje ili mržnju, već povod da se preduzimljivo podigne intelektualno-politički nivo sunarodnika u egzilu. Većina tekstova u ovom zborniku je rezultat njegovih napora u tom smislu i uverenja da je „krajnje vreme podneti srpskom čitaocu na uvid i argumentovane korekture nekih njegovih istorijskih predrasuda i ukorenjenih pojmova... ustaljenih istoriografskih, hagiografskih ili guslarskih kalupa“. U delatnosti prosvetitelja ili osvetitelja, za koju se opredelio sa jasnim političkim, intelektualnim i etičkim načelima, napisao je više stotina publicističkih tekstova, koji su, makar u ovom zborniku, zanimljivi kako zbog autorove političke filozofije tako i zbog novog osvetljavanja mnogih „konačnih istina“ i uloga ličnosti u zbivanjima sa jugoslovenskog prostora. Njegovo političko stanovište je nacionalna srpska država utemeljena na demokratskoj tradiciji i visokim etičkim načelima srpskog nacionalnog bića proisteklim iz državno-pravne svesti nacije. Stvaranje jugoslovenske zajednice smatra zabludom, ne naroda koji su u nju ušli, već nacionalnih elita koje su ih predvodile i

koje su, zarad ostvarenja nekih svojih težnji, prenebregle istorijske težnje naroda i njihove istorijske razlike. Zanimljive su njegove interpretacije srpsko-hrvatskih odnosa, o čemu svedoče i otvorenost i srpskih i hrvatskih emigrantskih glasila za njegove tekstove i napadi koji su ga pratili sa velikohrvatske i velikosrpske strane zbog stavova koje on, u najkraćem, formuliše ovako: „Srbija – ne preko Drine, Hrvatska – ne do Drine“, uz sugestiju srpsko – hrvatskog dijaloga o mirnom razlazu jugoslovenske državne zajednice.

U teorijskim tekstovima u kojima obrazlaže političke i državopravne stavove Prokić je veoma jasan, metodičan, dobro argumentovan i, bez obzira na to da li se sa njegovim gledištima slažete ili ne, krajnje objektivn. Taj kvalitet gubi u tekstovima književne publicistike, kojom se takođe bavio u svojoj prosvetiteljskoj nameri. Mada ima erudicije i sposobnosti za književno kritičko prosuđivanje, ne odoleva antikomunizmu u sebi, pa se više drži ideološkog nego estetskog aršina. Antikomunizam mu je i inače lajtmotiv u svim tekstovima, što u teorijskim ima smisla jer komunizmu suprotstavlja vlastitu političku ideju, ali u literarnim, zbog ispoljavanja zagriženosti, ogrubljuje i zamagljuje vlastite literarne, esejističke sposobnosti. Ovo se mora podvući upravo zbog Prokićevog jasno izraženog stava da politička mržnja rađa zablude i predrasude, koje intelektualac i demokrat mora razbijati, baš onako kako on to radi u nekim napisima namenjenih osveščivanju svog srpskog emigrantskog čitaoca.

Intelektualac treba i mora, a to važi i za Prokića, da razmišlja o državnom i društvenom organizovanju svog naroda, pa čak i da preferira pojedine oblike tog ustrojstva, ali isto tako mora i da se oslobodi prejudiciranja i odlučivanja u ime naroda o obimu i obliku domovine bez ustavnih, demokratskih uslova za izražavanje narodne volje i, naravno, njene demokratske provere. Kad ostvarimo to ustrojstvo, tek tada će i kod nas biti poštovano pravilo „da je u slobodnom svetu dopušteno slobodno misliti. Čak i pogrešno misliti“.

(Književne novine, broj 935/936, septembar 1996.)

NAPOR ZA RAZUMEVANJE STVARNOSTI

(Adam Mihnjik: „Misliti savremenu demokratiju“
Radio B92, Beograd, 1995.)

Adam Mihnjik je mislilac disident, intelektualac začetnik i nosilac političkog otpora totalitarnom komunističkom režimu iz perioda nastanka i aktivnosti pokreta Solidarnost. Solidarnost je objedinila radnički bunt pod vođstvom Leha Valense i od ranije ispoljavani politički otpor koji podstiču i usmeravaju intelektualci, među njima i Mihnjik. Iz spoja intelektualnog jezgra i radničkog bunta izrasla je revolucionarna politička snaga koja je lomila i slomila, bez krvi i rata, opresivni komunistički režim.

Iako levičar, Mihnjik nije strogi sledbenik marksističke filozofije, odnosno doktrine kritike svega postojećeg. Naprotiv, on misli da je marksizam, kao dogmatski misaoni ogranak evropske socijalne filozofije 18. i 19. veka, doprineo stvaranju totalitarističke socijalno-političke utopije koja je u praksi prouzrokovala mnoge gulage, kolime, gole otoke i razna kolektivna i pojedinačna stradanja. Od rane mladosti, od sedamnaeste godine, usmeren na politički otpor totalitarnoj vlasti, razvio se u autohtonog mislioca čija su promišljanja zasnovana i na uvažavanju realnosti koje se spoznaju samo iz borbe, tako da je njegova politička filozofija lišena konstrukcija koje proističu samo iz knjiškog teorijskog mišljenja. Rana spoznaja ideoloških, nacionalnih, rasnih, pa i klasnih mržnji i lično aktivno učešće u borbi protiv njih usmerili su njegovo delanje i promišljanje u pravcu najdubljih humanističkih ciljeva i traženja optimalnijih socijalnih i političkih sistema. Iako su ideje za koje se zalagao i pokret kojem je pripadao savladali totalitarni režim, Mihnjik se nije zatrčao da zauzme političku funkciju i da učestvuje u postkomunističkom trijumfalizmu, već se, uglavnom, zadržao na poziciji nezavisnog intelektualca i dosledne opozicije, nastavio da kritički prati i promišlja političke i socijalne pojave u postkomunističkim društvima, i da „misli savremenu demokratiju“.

U knjizi eseja, pisama i intervjuva, koje je prevela i odabrala Biserka Rajačić za izdavača Radio B92, Mihnjik se iskazuje kao jasan i celovit demokratski politički mislilac čije su ideje usmerene prema humanističkom demokratskom društvu. Realizaciju tog društva, po njegovom mišljenju,

ne sme rukovoditi bilo kakva podzemna, teroristička ili revanšistička revolucionarna akcija, jer svaki oblik osvetništva ne samo da žrtvu pretvara u mučitelja već, što je važnije, udaljava osnovni cilj. Umesto revolucionarne akcije, on se opredeljuje za demokratsku alternativu koja, kako upozorava, nije ni prosto ni lako rešenje, a koja prednosti ispoljava posle dugog vremena. Ali, bez toga, borba za demokratiju završava u haosu, koji je idealan okvir za nastanak nove diktature bilo kojeg ideološkog koncepta. Mihnjik misli da realna opasnost proističe iz surove logike revolucije, koja prvo jede svoje dželate a, kasnije, i svoju decu. Na ovaj način promišljena strategija političkog otpora, mada Mihnjik podvlači značaj poljske tradicije u kojoj su svi veliki sporovi u državi okončavani sporazumima, otvorio je Poljskoj (Okruglim stolom 1989.) miran prelazak iz diktature u demokratsko uređenje. Naravno, daleko je od idealizovanja situacije u postkomunističkoj Poljskoj; naprotiv, on uočava mnoga devijantna i dogmatska shvatanja demokratije, ali smatra da je stvorena dovoljna demokratska osnova i da će demokratsko-reformistički duh prevagnuti.

Mihnjik se posebno bavi problemima sa kojima se susreću društva na izlasku iz komunizma. Smatra da većina njih proističe iz nedostatka svesti da je potrebno prihvatiti napor izgradnje demokratskog društva, pa otuda i opadanje optimizma iz 1989. i nostalgično vajkanje za onim „starim“. A to staro je iluzija o takozvanom socijalnom i ekonomskom zbrinjavanju. Decenijama uobličavana ideološka svest teško prihvata promene, plaši se neizvesnosti i kolebljive socijalne perspektive, naročito slobode koja podrazumeva da se čovek sam o sebi stara. Čini joj se bolji privid socijalne sigurnosti koju je komunizam nudio i žali za opštom zaštitom komunističke države. Uz to, nacionalne homogenizacije i populizmi su preplavili zemlje bivšeg komunizma, a sa njima i opasnosti od balkanizacije jugoslovenskog tipa, pa i od novih diktatura, koje su ponegde i zaživele. Jugoslaviju navodi kao tragični primer nesnalaženja i nespremnosti da se prihvate i usmeravaju demokratski procesi, pa su se društvenih kormila dohvatile autoritarne nacionalističke i šovinističke snage koje su narode uvele u međusobne obračune. Istinska zaštita od novih oblika totalitarne opasnosti je, misli on, načelo pluralizma i tolerancije, a ključ za budućnost demokratskog sistema je u sferi preobražaja svojinskog sistema. Za prvo su dovoljna i najobičnija saznanja o sprezi straha i mržnje koji rezultira zaslepljenošću

i nasiljem i dužnost „prepoznavanja ideja i reči koje vode ubijanju ljudi“ a, za drugo, preobražaj svojine, jer „još niko nije video stabilnu demokratiju povezanu s podržavljenom privredom“.

I, na kraju, ali ne i nevažno, preporučujemo čitanje Adama Mihnjika i njegove intelektualne napore da razume stvarnost, kao i njegov primer doslednosti i usklađenosti principa i delovanja, posebno u sredini u kojoj su oni najčešće u raskoraku.

(Knjževne novine, broj 924/925, 1996.)

POLITIKA APSURDA

(*Slavoljub Đukić: „On, ona i mi“, Radio B92, Beograd, 1997.*)

Notica na poledini knjige Slavoljuba Đukića „On, Ona i mi“, koja se nedavno pojavila u izdanju Radio B92, informiše da se autor u poznim godinama posvetio publicističkom osvetljavanju „zvezdanih“ perioda i ličnosti iz političke sudbine Srbije, čiji je svedok bio i kao novinar i kao građanin. Teme, bilo da su obrađene kroz političke biografije ili političke hronike, određuju i njegovo stanovište da su pečat toj sudbini udarale ličnosti koje su, pre svega, poverovale da su one, a ne institucije države i društva koje treba da poštuju i izgrađuju, stubovi i države i društva. Srpski liberali, neprikosnoveni otac nacije, nacionalni vožd i najmoćniji bračni par srpske istorije gradili su svoje političke i državničke ambicije na istom izvoru, na komunističkom dogmatizmu i, u skladu sa razvojnim tokom te svesti, odlučivali da sudbinu države i naroda usmere po vlastitim vizijama. Koliko su im vizije bile jasne svedoči porazna istorija Srbije u nekoliko poslednjih decenija. Sumorni zaključak koji čitalac izvodi iz beleške na poledini knjige čitanjem knjige gradira do poražavajućeg saznanja da ovom državom i ovim narodom u poslednjoj deceniji rukovode oni koji su od upravljačkih znanja i političkih disciplina savladali samo disciplinu sankanje naroda.

Naizgled provokativna tendencija u naslovu „On, Ona i mi“, kad se pojašne uloge i statusi, sasvim iščili i pretvara se u ogoljenu stvarnost u kojoj postoje On i Ona kao apsolutna moć i mi svi zajedno (i oni koji su svojom

voljom omogućili njihov dolazak i oni koje je njihov dolazak naježio), kao društveni, odnosno podanički poligon na kojem On i Ona demonstriraju sve darovitosti koje su otkrili u sebi u poznom životnom dobu. Čitalac, u velikoj meri kroz sadržaj, prati dobro poznata zbivanja i činjenice, iz prostog razloga što su one jedna realnost ove zemlje. Ali pažljiva hronologija, kombinovana sa psihološko-sociološkim portretisanjem ličnosti i grupa i uz suptilno iznošenje pikanterija sa „dvora“, čiji izvor i autentičnost za čitaoca ostaju tajna, daju knjizi studioznost o kojoj njena glavna junakinja može samo da sanja, iako joj se dela tretiraju kao izdavački poduhvati.

Komunistu su uvek i svuda bili majstori držanja vlasti. Putem raznih mistifikacija i demagogije su je čuvali u uskom krugu najodanijih, ne ideji nego karijeri, a ova knjiga, između ostalog, pokazuje kako je metodologija zatvorenog kadrovanja razorila njih same. Štiteći se od umišljenog spoljnog neprijatelja toliko su suzili kadrovski krug da su proizveli neprijatelja unutar svog kruga. I to onog sa početka, dogmatsko-staljinističkog. Za razliku od kraja komunizma u drugim evropskim sredinama, srpski komunizam okončava u najvulgarnijoj varijanti. Posle briljantnih nosilaca i boraca za ideju komunizma a, kasnije, iz spoznaje žestokih kritičara njenog dogmatizma i monopolizma, kao što su Đilas, Koča, Nikezić i dr., srpski komunizam završava sa garniturom ideološki i mentalno oformljenom na radničkom univerzitetu „Đuro Salaj“ sklonom tvrdim dijamatovskim kategorijama i pokušajima reinkarnacije lenjinističkog socijalizma, čiju transcendentalnu formulu jedino mogu da uobličie Ona i On, a mi da se divimo, uvek svesni kome zahvalnost dugujemo. Njihovo svesno proizvođenje hasa i voluntarizma u vršenju vlasti neodoljivo podseća na daleke tridesete u Sovjetskom Savezu kada je, kako piše Avtohonov, sociolog Sorokin upozoravao Buharina na Staljinovo preuzimanje vlasti preko administracije. U Srbiji nije ni osamdesetih bilo nikog da to spreči. I partijski establišment i takozvana disidentska opozicija prestrojivali su se po vlastitim sitnošićardžijskim interesima. Disidenti, skloni i sami komunističkom metodu bez obzira koliko su dugo i da li su uopšte bili komunisti, nažalost nisu zasnovali demokratsku viziju društva ni pripremili strukture koje bi spremno dočekale krah utopije i izvele demokratske promene. Zato je pad Berlinskog zida kod nas samo zaljuljao sistem, a srušio državu. I sa jedne i sa druge strane, mnogi „umovi“ su se zaleteli da pripomognu vodi, da

sačine program, naprave ustav, zakuvaju rat, i osveščivali se tek kada su, kao potrošeni, bivali beskrupulozno odbacivani. Ta praksa trošenja ličnosti još uvek traje, i prosto je neverovatno koliko su veliki ešeloni pohlepni na vlast uz koju se olako stiču i materijalna bogastva.

Predstavljajući taj marionetski ringišpil oko moćnog bračnog para, autor ogoljava svu njegovu mizeriju. S jedne strane, kompleksi i ambicije u dugom periodu života nesocijalizovanih i inferiornih ličnosti, uz to još sa mučnim porodičnim ožiljcima i, s druge, grupa poltrona skupljena od ljudskih protuva što vlastoljubive i materijalne pohlepe realizuju na kompleksima vlastodržačkog para. Vlast na ovim prostorima nikada nije pratio visok stepen otmenosti, ali do ove knjige i njenih svedočenja nismo ni pomišljali da ona može biti na tako niskom i prostom, takoreći na burazerskom nivou. Svi njeni učesnici, na čelu sa Njim i Njom, razni Jovići, Markovići, Panići, Vučelići, i drugi koji su se izmenjali za ovih deset godina, deluju kao akteri pozorišta apsurdna, ali sa vašarskim dijalozima. Doživotni režimlja Dušan Mitević, koji volšebno isplivava na površinu iz svih ideoloških i državnih konfuzija, ovog puta sa visokom i neobjašnjivom funkcijom glavnog dvorskog savetnika, u ovom vlastodržačkom krugu doima se kao intelektualac.

Međutim, koliko god Đukićeva knjiga ukazuje na uzroke i uslove koji su omogućili ovo totalitarno stanje i ma koliko obuhvatala obim gaženja istorije, etike i nacionalnog dostojanstva, njen autor se ipak više zaneo razmišljanjem ko je od supružnika pokretač ove bračne osovine. On ili Ona? Svejedno, oni funkciošu kao tandem osionosti i samovolje i arbitri ukupnog života. Njihovo bračno nadigravanje zanimljivo je za bulevarsku štampu, a njihovo nametanje kao jedinih političkih, naučnih i etičkih autoriteta ne sme se gledati sa divljenjem, čak ni nesvesno. Vrednoća jeste vrlina, ali ne i onda kad se u nju upregnu celi državni i privredni aparati, a njen rezultat ni nauka, ni literatura, već sladunjava pisanija maštana sa zavišću u senci stvarne političke, naučne i literarne kreativnosti. To što se, snagom vlasti, kruniše počasnim akademskim titulama i proglašava za izdavačke poduhvate nema čak ni utilitarnu školsku vrednost. Kako čujemo ovih dana, akademci traže predavanja, mentorstvo i ispite iz konkretne nauke u kojoj se Ona dosad potvrdila samo u doktorantskom radu odbranjenom negde u provinciji. Mogla bi se dugo postavljati pitanja o

rezultatima na bilo kom planu, ali odgovore najbolje daje stvarnost sama. Kada se Ona, tako spretna, vredena i umna, iz pozadine konačno pojavila na javnoj sceni uz zaglušujuću propagandu, desilo se ono što u svom sociološko-literarnom kiču nije predvidela – ubrzalo se osveščivanje masa. Zahvaljujući tome, Đukić je napisao knjigu koja se ne čita kao druga dvorska štiva, recimo o Čarlsu i Dajani, nego kao prilog za istoriju političkih doktrina i svedočanstvo o vremenu najvećeg državnog, političkog, nacionalnog i etičkog posrnuća Srbije. Zbivanja sa kojima Đukić završava knjigu otkrivaju da on nije samo hladni posmatrač i analitičar nego i pripadnik odrednice „mi“, jer zbog poglavlja o „nama“ u žutoj revoluciji odlaže za neki mesec štampanje knjige. Za razliku od naslova knjige „On, Ona i mi“, „mi“ u ovom poglavlju zaslužuje veliko slovo.

(Knjževne novine, broj 948, 15. III 1997.)

KULTURNI DIKTAT

(*Sonja Bokun-Đinić: „Na sudilištu Agitpropa“ Filip Višnjić, Beograd. 1997.*)

U studiji „Na sudilištu Agitpropa – etatizam i književno nasleđe 1944 – 1952.“ Sonja Bokun-Đinić nastoji da objasni uzroke, uslove i odlike etatiističkog modela kulture, sa akcentom na surovi period Agitpropa, odnosno na period najogoljenije ideologizacije kulture. Valja istaći da je naučno-istraživački postupak dosledno sproveden, počev od sociološke kategorizacije konteksta, opštih načela ovog kulturnog modela i periodizacije njegovog delovanja u kulturi, pa sve do fokusiranja onog perioda, metoda i aktera kada se on najrigidnije ispoljavao. Po mišljenju autora, to je vreme od 1945. do 1952., odnosno doba osionog boljševizma u kulturi, poznatijeg kao vreme Agitpropa, čiji je cilj bio podređivanja kulture partijskoj državi, odnosno i države i kulture partijskoj ideji. Sonja Bokun-Đinić objektivno sagledava ideološko nasilje koje je, diktatom iz najvišeg partijskog i državnog vrha, proizvelo ogromne štete u kulturi. Pre svega, nametanjem metoda socijalističkog realizma, poništavanjem kulturne tradicije i njenim prevrednovanjem na osnovu kriterijuma ideološke podobnosti, koji se kao

temeljni vid ustanovljava i za individualno i za kolektivno stvaralaštvo. U tom smislu, čitalac će se, verujem, složiti sa autorom da su se na tom jednostranom sudilištu Agitpropa našle i bile sasečene mnoge vrednosti.

Međutim, na osnovu bibliografije korišćene za istraživanje, u kojoj preovlađuju domaći sociolozi, historiografi i teoretičari kulture, evidentno je da se autor morao suočiti i sa ostacima etatističkog modela u jednom dugom periodu. Ideološki kriterijum je sve vreme prisutan, a i metod nije naročito promenjen. Korišćenje i pozivanje na marksistički metod nije bilo samo legitimisanje ideološke podobnosti već i individualno stanje stvaralačke i naučne svesti, koje je, takođe, proizvodilo štete. Jedna od njih, možda i najpogubnija, je prilagođeni i konvertitski intelektualac. Ideološka osionost boljševika donekle je opravdjiva idealizmom pokreta i, kasnije, sa osvajanjem vlasti, romantizmom pobednika. Etatistički model name-tali su intelektualci iz partijskog vrha a sprovodili njihovi sledbenici iz kulturne „baze“ sa ništa manje komesarskog žara. Autor ne pominje da je i u tako tvrdokornom modelu bilo specifičnosti u različitim krajevima naše bivše države: dok se u „slobodarskim“ većina inteligencije grabila da navuče komesarski šinjel, koji množina nije skinula ni do današnjih dana, dotle je na njenom „zapadu“ bilo i kakvih-takvih liberalnih strujanja. Drugo, postoje različitosti u pojedinim domenima kulture. Dok se umetnost, iako joj je sočrealizam, partijski i državno, nametan kao stvaralački postupak, od toga brže i fleksibilnije oslobađala, u nauci nastavlja da se neguje dijalek-tičko-materijalistička tekovina uz sporenje, sve do pluralističkih dana, oko toga ko je bliži Marksu. Analiza zasnovana većinom na domaćoj literatu-ri određenog metodološkog diskursa i uzdržanost od novog prevrednova-nja u sferi kulture zadržali su ovu studiju na opštim kategorijama i na još uopštenijim zaključcima. Iako se sa njom moglo postići više, studija će ra-doznalijem i odvažnijem istraživaču biti dobro polazište za detaljniju ana-lizu prilika i zbivanja tog perioda, za analizu koja će obuhvatiti i ponašanje značajnijih institucija i pojedinaca u oblasti kulture.

NADA U BEZNAĐU

(Pavle Nikolić: „Od raspada do beznađa i nade“, Filip Všnjčić, Beograd 1997.)

Sve se više zbiraju tumačenja i objašnjenja raspada bivše SFRJ, državnih i nacionalnih potresa u njoj, koji su završili onako kako su završili. Tumačenja koja, ponaosob i sva zajedno, imaju težinu dokumenata na osnovu kojih će se uobličavati istorija raspada jedne države i zbivanja koja su to pratila svakako su izazovna za sadašnjeg čitaoca, savremenika, možda i sudionika, koji je sve to proživio i izgradio o tome vlastitu predstavu. Naravno, subjektivnu, kojom, manje ili više, može da prosudi ono što mu se nudi u formi naučnih analiza profilisanih politikološkim, sociološkim, historiografskim i drugim pristupom. Ili u formi svedočenja aktivnih političkih i diplomatskih učesnika zbivanja koja su zemlju i narode u noj odveli u „bespuće“, odnosno u „balkansku odiseju“.

U ove prve spada i najnovija knjiga profesora Pavla Nikolića „Od raspada do beznađa i nade“, svedočanstvo o jednom vremenu, kako je to sam autor definisao, koja sa ustavno-pravnog aspekta analizira raspad SFRJ i funkcionisanje državne zajednice Srbije i Crne Gore, zvane SRJ. Knjiga je, u stvari, zbornik izabranih tekstova u kojima je autor poslednjih šest-sedam godina, nešto u domaćim i stranim časopisima, nešto na međunarodnim naučnim skupovima, iznosio svoje viđenje uzroka krize i vlastitu viziju izlaska iz nje.

U prvom sloju raspada bivše države autor polazi od Ustava SFRJ iz 1974. kao dokumenta u kojem su začeci dezintegracije države, odnosno od dokumenta kojim je članicama federacije otvoren put do samostalnih država. Taj put se ustavno-pravno realizuje krajem osamdesetih, kada, prvo Slovenija usvajanjem ustavnih amandmana 1989. a, potom, i Hrvatska, BiH i Makedonija, donošenjem – pre ili kasnije – amandmana ili novih ustava kreću putem osamostaljenja od federacije. Drugi kompleks pitanja, kompleks beznađa, analizira ustavno-državno uobličenje SRJ. I ono je, po autoru, nastavak famozne ustavne konfederalnosti iz 1974. godine. Država stvorena, na ideološkoj osnovi, voljom oligarhija partija na vlasti koja funkcioniše na principima partijske države umesto na federalizmu nema, po njemu, perspektivu. Ona takva, sa svim navedenim atributima, još je jedna nepravda prema srpskom narodu koji je tako ustavno-pravno

razdvojen i podeljen u različite konfederalne države. Treći kompleks, ili poglavlje, nudi autorovu viziju izlaska ne samo iz krize nego i iz svih ustavno-pravnih, državnih i nacionalnih konfuzija koje su se nagomilale u istoriji srpskog naroda od 1945. do danas. Njegovo rešenje za zajedničku budućnost Srbije i Crne Gore je ustavna parlamentarna monarhija sa dinastijom Karađorđevića na prestolu, do koje bi trebalo da dođe putem ustavotvorne skupštine i referendumu.

U osnovi, većina Nikolićevih zaključaka je tačna: SFRJ je bila par excellence partijska država, tj. ideološka, vlast je držala partijsko-državna oligarhija, uski partijski interesi su nametani građanima, sva su ustavna rešenja imala ideološki karakter, nacionalno pitanje nije bilo rešeno, nije bilo nacionalnih i građanskih sloboda niti sloboda izbora, ni još mnogo toga što jednu zajednicu čini demokratskom i optimalnom ne samo u ustavno-pravnom pogledu. Ali ovi zaključci nisu dovoljni za kompleksno sagledavanje problema. Ustavno-pravna rešenja partijske države mogu biti uzrok sloma, ali ne i onaj bitni uzrok iz prostog razloga što su i ona posledica suštine na kojoj je država bila organizovana. Logika komunističkog sistema je neminovno dovela do truljenja ideološke strukture društva iznutra. Sistem u kojem su sva pitanja rešavana ideologijom a državni federalizam bio zasnovan na monolitnom ideološkom ustrojstvu srušio je i državu vlastitim truljenjem i urušavanjem. On nije rešio nijedno pitanje, pa ni nacionalno, ne samo srpskog naroda već i svih naroda u toj zajednici. Svako udublјivanje u taj problem kvalifikovano je kao kontrarevolucionarni čin. U njemu su, pre svega, bili zapostavljeni građani pa, prema tome, i narodi kao celine, odnosno kao nacije. To previđa i profesor Nikolić kada ustavno-pravno beznađe SRJ razrešava nadom u ustavno-pravnu monarhiju „dve države srpskog naroda“, iako se u jednoj od njih veoma visok procenat ne oseća Srbima, i to sa dinastijom Karađorđevića na čelu, a na osnovu volje podgoričke Velike narodne skupštine iz 1918. godine. Da li su „dve srpske države“ posle sedamdesetgodišnjeg državno-sistemskog tumbanja voljne da se vrate u na ondašnjim principima zasnovanu zajednicu? Sudeći po događajima koji se ovih dana odvijaju na realaciji Beograd – Podgorica, reklo bi se – ne! Osim ako se ne primene neki drugi metodi. Verujemo da naučna aparaturna profesora Nikolića ne računa na njih.

DECA KOMUNIZMA

Buka sa kojom se aktuelni režim, takozvana levica, hvali da je sačuvao mir i Srbiju od ratnog požara u okruženju, i sa kojom pobeđuje na svim dosadašnjim višestranačkim izborima, pod pretpostavkom da ih nije lažirao, propaganda je u koju ne veruju čak ni oni koji mu poklanjaju slepo poverenje. Uprkos retorici, osećaj socijalne i pravne nesigurnosti prisutan je kod svih, čak i kod onih koji ga zdušno podržavaju ili čijem vladajućem establišmentu pripadaju, dok su politički neistomišljenici, pa i građani politički nedeklarisani i neorganizovani izloženi ozbiljnim zebnjama za nacionalnu, političku i ličnu sigurnost. Političko nasilje, kriminalizacija društva, revolverski obračuni, ubistva, svakodnevni slučajevi otimačine i prebijanja, korupcija, nasrtaji na imovinu i živote građana, policijski i sudski uglavnom nesankcionisani zbog političke podređenosti pravnih institucija, određuju prostor u kome se krećemo i meru odgovornosti za to. Građanima, dakle, ne nedostaje uzroka za osećaj ugroženosti, ni svesti da se sve događa sa znanjem ili u okrilju režima, samo ih obespekuje neizvesnost kad će se i u čijem izvođenju neki od ovih slučajeva dogoditi.

Kroz sve ove godine političke i državne krize preko leđa građana su protutnjali talasi finasijske i imovinske pljačke, nacionalni teror, nasilne mobilizacije, egzistencijalno obespravljivanje, fizičko i biološko ugrožavanje, a da se do današnjeg dana ništa nije promenilo u pravnoj sigurnosti i zaštiti. Nasilja institucija vlasti retorički su „pokrivena“ nacionalnim ciljem i patriotskom svešču, a ona pojedina ili raznih organizacija i grupa se, takođe, sudeći po ravnodušnosti pravnih institucija, čine u dosluhu sa režimom. Ta činjenica je očigledna po osionosti i bahatosti sa kojom razne političke i kriminalne dahije ne prezaju ni od javnog nasilja, čime, istovremeno, stvaraju osećaj da su produžena batina vlasti. I po broju i po metodi, to je odavno zaživelo kao socijalna pojava. Jedna od primitivnijih i agresivnijih pojava, sa ogoljenim pečatom ruralnosti, je šešeljazam, nazvana po imenu njenog verbalnog i fizičkog izvođača.

Vojislav Šešelj, lider nacionalne Srpske radikalne stranke (čiji se izborni tv spot sa sloganom „Naša deca moraju imati bolju budućnost“

emituje ovih dana), poznat je i domaćoj i inostranoj političkoj javnosti po ekstremno nacionalističkoj ideologiji i ponašanju, koji se, najblaže, definišu kao šovinizam. On se dokazao u praksi kao pobornik argumenta pesnice i „zarđale kašike“, odnosno fašizoidnog obračuna sa političkim neistomišljenicima, sa pripadnicima nesrpskih i nepravoslavnih zajednica i njihovim zaštitnicima. Njegovo primitivno epsko razmetanje o učinku paravojnih boraca koje je organizovao i slao na ratišta bivše Jugoslavije istražiće, verovatno, međunarodne pravne institucije, ali nedela – prebijanja, zastrašivanja i proterivanja – prema građanima Srbije za sada niko iz institucija aktuelnog režima i ne primećuje, a kamoli da sankcioniše. Zahvaljujući njegovom delovanju mnogi pripadnici drugih nacionalnih i verskih zajednica su, što milom što silom, napustili svoje domove. Kao predsednik višenacionalne opštine Zemun počeo je i da sprovodi etničko čišćenje i proterivanje nesrpskih građana na osnovu uvida u njihova identifikaciona dokumenta. Ohrabren ćutnjom vlasti, ako ne i više samim odsustvom policijske zaštite (očigledno formalne) sudske odluke kojom se potvrđuje pravo hrvatske porodice Barbalić, osilio se da nasrne, i verbalno i fizički, na institucije i pojedince koji su se javno suprotstavili njegovoj politici bezbol palice. Sve organizacije za zaštitu ljudskih prava, demokratske političke stranke i javne ličnosti koji su digle glas protiv primene fašističkih metoda u Srbiji proglasio je za ustaše i neprijatelje srpskog naroda, huškajući na njih svoje primitivne sledbenike. Odvažnost Nikole Barovića, pravnog zastupnika porodice Barbalić i, politički i profesionalno, borca za ljudska prava i slobode kažnjena je, prilikom sučeljavanja sa vojvodom Šešeljom na BK televiziji, nevojvodskim grubijanskim nogama i pesnicama Šešeljevih telohranitelja. Uz vojvodino javno hvalisanje i priznanje toga čina i potpunu nezainteresovanost policijskih i sudskih organa.

Preboleće Barović batine, ostaće zabeležen njegov časni čin, kao i podrška i reakcija nemoćnih i ništa manje ugroženih. Što se kazne tiče, ostaje samo nadanje da će Šešelj kroz svoje ili tuđe šake propustiti nekog od predstavnika vlasti. I za njega i za njih etika i politička pravila ne postoje, pa ni čast i viteštvo u najbukvalnijem epskom smislu, te časni, odvažni i nezaštićeni građani mogu računati da će i dalje biti žrtve njihove zajedničke i pojedinačne despotije. Sve dok ovaj narod u većini, kao onih upornih

nekoliko stotina hiljada građana i studenata u protestima prošle zime, ne shvati u kakav sunovrat su ga doveli i dalje ga vode šešeljevci, slobodani i radovani.

Ožiljci što ih ostavljaju razni politički i fizički batinaši na telu i duhu ovog naroda posledica su njegovog stalnog savijanja kičme u rigidnom komunističkom sistemu, da bi mu, kako je izgledalo sve do građanskih i studentskih protesta, kičma definitivno bila polomljena za vladavine Miloševićeve porodične despotije. Većina onih koji po vokaciji treba da opslužuju duh i biće naroda i građana istrošili su se opsluživanjem i opravdavanjem jednog totalitarnog sistema do te mere da su postali samo sposobni da ovaj narod prevedu u još crnju autokratiju i despotizam. Naša sumorna stvarnost ne dozvoljava da se oni koji su pripomogli da i fašizoidne pojave dobiju status političkog stanja u Srbiji oslobode odgovornosti, pre svega moralne, a od istorijske je ovaj narod umoran i umoren. Notorna je istina da su šešeljizam i slične pojave rezultat komunističke destrukcije, pre svega etičke, pa tek onda destrukcije nacionalne i građanske svesti, ali, bogme, i bolesno čedo delovanja takozvane opozicije u komunističkom sistemu. Praveći svoje bastione paralelno i nalik na komunističke institucije (neformalno i oko nacionalno-intelektualnih mandarina), „konstituisana“ uglavnom u beogradskoj čaršiji, opozicija je nekritički primala u svoje okrilje sve one koji su, odbegavši od režima, uvažili opozicionu hijerarhiju sa „ocem nacije“ na čelu. Tako je i Šešelj, kao mladi socijalni buntovnik komunističke kasabske Bosne, osamdesetih godina bio prigrljen od srpske opozicije, čija je većina u to vreme uveliko stajala na nacionalističkim pozicijama. Zbog događaja na Kosovu i iskomplikovanog državnog položaja Srbije u bivšoj Jugoslaviji, ta većina je podržala i politički nastup Slobodana Miloševića i, zajedno sa njim, pvela krvavo kolo u kojem su violentne provincijalce poput Šešelja gurnuli u prve borbene redove. Sa razvojem katastrofe, čije razmere su sustigle i unesrećile i srpski narod, posebno van Srbije, kolovođe u rangú personalnih nacionalnih institucija su se lukavo povukle, mada i danas iz pozadine povlače konce po mnogim scenama, ograđujući se naknadnim prepoznavanjima svojih dojučerašnjih saboraca i istomišljenika kao komunističkih, nacionalističkih i fašizoidnih.

To što su Šešelja i druge ekstremiste podržavali i štampali i pripadnici političke demokratske i jugoslovenske alternative samo ukazuje na

jedan apsurd, izgleda moguć samo u Srbiji. Naime, i dželat i njegova žrtva, u ovom slučaju Šešelj i Barović, potekli su iz istog društvenog jezgra, iako sada sa različito raspoređenim ulogama, i prava su, po svemu, deca komunizma. Odnegovani prvo u lažnoj egalitarnosti a, potom, u takođe lažnoj opoziciji. Jedan, kao potomak boljševika, koji se sukobio sa svojom partijom i njenom ideologijom i koji je na tome izgradio imidž opozicionara, što se u prethodnom sistemu nekritičko poistovećivalo sa demokratijom, i drugi, takoreći školski udarnik komunizma, koji se, posle sudara vlastite ambicije sa sistemom, demokratiji učio u takvoj nekritički i nepolitički etabliranoj opoziciji. Tako se u Srbiji komunizam ne okončava time što revolucija jede svoju decu, već time što se deca komunizma međusobno kolju.

(The South Slav Journal, Volume 18
No. 3–4 (69–70) Autumn–Winter 1997.

NAPOMENA: Tekst je objavljen bez autorskog potpisa (samo sa „By our Special Correspondent“) iz opreza urednika časopisa, gospodina Nemanje Marčetića, čime je, zbog odjeka o nasilju u Srbiji koje je zapanjivalo demokratski svet, želio da zaštiti autora.

ĐILASOVI ODGOVORI

(*Momčilo Cemović: „Đilasovi odgovori“, Svetlost Komerc, Beograd. 1997.*)

Naredne reči: „Tako je nastala ova dragocena knjiga u kojoj je tek posle smrti došao do reči onaj koji je o tim pitanjima najviše znao i bio najpozvaniji da kaže svoju reč“ su preporuka Matije Bečkovića za knjigu Momčila Cemovića „Đilasovi odgovori“, koju je objavila izdavačka kuća Svetlost komerc iz Beograda 1997. godine. Zna Matija da je i za života Đilas, u svojim knjigama i, po raspadu komunizma i *vis maior* ukidanja svakojakih embarga nad njim i njegovim delima, u mnogobrojnim intervjuima devedesetih godina, odgovorio na sva ili, makar, na većinu pitanja koja je Cemović želeo da razjasni u razgovoru sa njim. Ali zna i da su novine za dnevno pamćenje a važne knjige i dalje nepodobne i slabo čitane, pa nastoji, makar i na posredan način, da zainteresuje čitaoca za život i delo svog velikog prijatelja.

I ova knjiga je, nažalost, potvrda da se nismo oslobodili od komunizma, od autocenzure i dogmatizma. Ne čudi što se Cemović pojavljuje u ulozi tumača tabu teme i tabu ličnosti komunizma, već je zanimljivo što, uprkos svojoj biografiji, startuje sa pozicije u kojoj se negativan stav prema komunizmu kao sistemu podrazumeva. Takođe, što je autor knjige koja osvetljava Đilasovu ulogu u „lijevim skretanjima“, Informbirou i Golom otoku, u uspostavljanju republičkih granica i u stvaranju crnogorske nacije i sličnih grehova bivše ideologije na isti način kao i njegovi prethodnici koji su se bavili Đilasovim idejama i stvaralačkim kontoverzama, njegovom vernošću i jeretičnošću, miljeništvom i otpadništvom, kao da je u celoj konstrukciji survanog komunizma nejasna samo uloga Milovana Đilasa. Ispada da se Đilas u i posle pada komunizma, čiji je prognanik bio duže nego vernik, nastavljaju suđenja, ovog puta sa nekakvog stanovišta istine i istorije. Doduše, Cemović nije morao, kao neki njegovi prethodnici, da koriguje ocene o Đilasu; one ranije on je utopio u opšte određenje društva u kom je i on bio politički i državni funkcioner, a svoje zakasnelo zanimanje je motivisao svojim novim poslom izdavača i autora. U tom svojstvu, prihvatio je Đilasa, uz još uvek dozirano i usmereno predstavljanje i njegovog rada i njegovog dela, kao intelektualca, mislioca i pisca kojeg je svet

visoko vrednovao, a javnost u domovini tek upoznaje. Poterba da i sam napiše knjigu u kojoj, uz odgovore koje mu je Đilas lično dao, stavlja i odgovore na pitanja na koja je Đilas odavno odgovorio u svojim delima, a za koje pretpostavlja da zanimaju čitaoca, govori da se Đilasova dela, kako iz političke teorije tako i iz književne beletristike, selektivno objavljuju i prepuštaju čitaocima. Nije teško dokučiti zašto: memoari i višedecenij-ska politička i književna publicistika su dokumenti o idejama, društvenim procesima i ljudima koji osvetljavaju periode i ponašanja kolektiviteta i pojedinaca u njima, dok bi književno delo kome je uskraćena mogućnosti da bude publikovano i vrednovano u skladu sa valerima važećim u vremenu njegovog nastanka iziskivalo, možda, neka prevrednovanja i pomeranja uspostavljenih vrednosti. Cemović kaže da se domaća scena „bavila iskrivljenom biografijom Đilasa, njegovom ličnošću i ponašanjem kao partijskog, državnog i vojnog funkcionera“ nesvestan da je i sam napravio knjigu na istu temu, doduše knjigu sa blagonaklonim pristupom i sa, uglavnom, pozitivnom ocenom, koja je, u dobroj meri, rezultat i utiska koji je na nje-ga lično ostavio Đilas. Dobro je što je autor, oslobođen vlastite forumaške programiranosti, uvideo da Đilas nije ideološki satana, već ljudska i intelektualna ličnost, naravno sa manama i u liku i u delu, koja se ugradila u bedeme svetske duhovne baštine i, koliko god to jeretički zvučalo za ovaj prostor, u temelje ljudskih sloboda i prava. Kao takav, ne može se vrednovati samo po grehovima ili u ulozi političkog dželata i žrtve već kao složena intelektualna ličnost koja se do kraja predano posvećivala ideji. Ko je pročitao „Tamnicu i ideju“ nije ga morao upoznati da bi shvatio da je ideja slobode njegov bog i njegova jedina vera. Tu liniju dosledno je potvrđivao svojim životnim i intelektualnim delanjem. Otuda njegovi sukobi i nesporazumi ne samo sa režimom nego i sa okruženjem, koje ga je više od tri decenije smatralo gubavcem i koje mu i dan danas prašta na rate. I oni koji su bili sa njim kad je „pravio“ greške i oni koji su nastavili sa istim idejama, od čije se suštine on distancirao. Ljudski zvuči Cemovićev prekor srpskim sugrađanima i crnogorskim saplemenicima zbog skromnosti poslednjeg ispraćaja, ali prethodno valja postaviti pitanje zašto je tako malo sledbenika taj otpadnik od komunizma imao i u Srbiji i u Crnoj Gori?

U izdavačkoj i autorskoj brizi i brzini, međutim, promiču i brljotine poput brkanja imena kritičara Zorana Glušćevića i Zorana Gavrilovića na

promociji knjige o Njegošu, godine objavljivanja „Revolucionarnog rata“ i drugo. Uz ove i još neke propuste, ipak se mora istaći da Cemović ne prikriva naknadno uvažavanje i poštovanje Đilasove ličnosti i dela. Za razliku od svedoka iz njegove knjige, novinarka koja 1985. nije mogla da shvati zašto nije objavljena rečenica u kojoj Kolakovski pohvalno govori o Đilasu, dodajemo da to nije shvatila, valjda, ni 1988. kad je iz istog razloga njena redakcija odbila da objavi razgovor sa Vladimirom Bukovskim, ali nije zaboravila da kasnije time popravi vlastitu biografiju. Tu laskavu pohvalu, koju nije propustila da saopšti Đilasu kad je došlo vreme, i ona i Cemović mogli su slobodno da pročitaju u delu Lešeka Kolakovskog mnogo ranije, pre njenog intervjua.

(Knjževne novine, broj 971, 1.IV 1998.)

UZALUDNA POLITIČKA PEDAGOGIJA

(Desimir Tošić: „Stvarnost protiv zablude“ Nova, Slobodan Mašić, Beograd 1997.)

Posle višedecenijskog emigrantskog bavljenja nacionalnim pitanjem u Jugoslaviji i sedmogodišnjeg političko-prosvetiteljskog truda na istu temu u značajnim dnevnim listovima, demokratski politički mislilac Desimir Tošić je po povratku u zemlju pročistio svoja razmišljanja, sabrao ih i objavio u knjizi „Stvarnost protiv zablude“, sa podnaslovom „Srpsko nacionalno pitanje“. I to u Beogradu, Srbiji, 1997. godine. Naglasak na mestu i godini je zbog podsećanja da se ovo pitanje, u periodu od pedesetak godina koliko se autor njime teorijski bavi, u zemlji razmatralo, kad se uopšte razmatralo, dogmatskom isključivošću komunističkog režima ili mitsko-epskim mistifikacijama nacionalno osvešćenih pojedinaca, većinom ranije potvrđenih „internacionalista“ u komunističkoj aktivnosti. U poređenju sa tim, realan i kritički razuman Tošićev pristup je velika novina za čitaoca koji nije imao priliku da se ranije upozna sa njegovim stavovima, a koji je iskusio, nažalost, nacionalne i međunacionalne lomove u vlastitoj sredini i u široj državnoj zajednici. O tome šta bi bilo da je bilo razumnog demokratskog i sporazumnog pristupa, prosvetljenosti, političke zrelosti i kompetentnosti u rešavanju ne samo nacionalnih pitanja u obe Jugoslavije kazuju i Tošićevi tekstovi iz ove knjige.

Onoliko koliko prate osnovnu temu, stvarnost i zablude srpskog nacionalnog pitanja, četrdesetak tekstova i eseja iz ove knjige predstavljaju i političku istoriju obe Jugoslavije, monarhističke i komunističke. Po sudu autora, temelji za obe, bilo da su postavljeni na nacionalnom jedinstvu tri naroda ili na ideološkom komunističkom brastvu i jedinstvu, bili su pogrešni. I to iz dva razloga: nametani su od političkih elita tih naroda a i zasnivani od nedemokratskih režima, koji su razorili realnu mogućnost, doduše nastalu u romantičnom zanosu začetnika jugoslovenske ideje, da žive u zajedničkoj državi. Zablude, nadigravanja, čak i podvale političkih elita, uvek u cilju osnaživanja aktuelnog režima, potiskivali su zrna razuma koja su od početka ukazivala na jedini mogući put rešenja nacionalnih pitanja i nacionalnih odnosa u Jugoslaviji, put međusobnog

sporazumevanja i dogovora u demokratskim uslovima, za koji se zalaže i gospodin Tošić. Po povratku u zemlju, njegov sudar sa stvarnošću i sa stepenom političke neprosvećenosti, kako pozicionih tako i opozicionih struktura, teraju ga da u političko-pedagoškim istupima stalno ponavlja da demokratija sama po sebi ne rešava probleme već stvara uslove da se o njima razgovara, dogovora i sporazumeva. Koliko je uspeo, pokazali su događaji sami. Iako o tome ne piše, svakako mu je jasno zašto. Ali, i demokratski okvir koji gospodin Tošić podvlači kao *conditio sine qua non* rešavanja svih pitanja nije dovoljan ako se u njega unesu neprecizne političko-socijalne dijagnoze. Neke od njih ne uočava ni sam autor, iako u vreme formulisanja osnovnih stavova živi i radi u sredini zapadne demokratije koja promptno registruje socijalne, političke i ekonomske intergracione procese odlučujuće za svet i odnose u njemu. Ni on se nije oslobodio opterećenosti naše inteligencije srpsko-hrvatskim odnosom kao osnovnim problemom jugoslovenske zajednice tokom njenog trajanja. Svakako, on je to bio na njenom početku i, uz sve dodatne komplikacije, ostao velik tokom njenog trajanja, ali se samo njegovim razmrsivanjem nije moglo rešiti ni pitanje zajedničke države, ni njene demokratizacije, jer su, u međuvremenu, sustizali novi problemi proistekli iz drugačije nacionalne, socijalne i ideološke svesti, koji su, shodno dinamici međunarodnih preobražaja, zahtevali demokratska politička rešenja. U takvim rešenjima stavovi Đilasa, Ćosića i drugih autoriteta nemaju težinu konačnog, već su samo argumenti u mnoštvu argumenata u čijem usaglašavanju ga treba tražiti.

Dok su Tošićevi tekstovi pisani u emigraciji i objavljivani u Našoj reči u velikoj meri objektivno i kritičko sagledavanje ukupnog nacionalnog problema u Jugoslaviji, zavisno od prirode režima, oni pisani u zemlji, po njegovom povratku u nju, sadrže određenu dozu prilagođavanja, čak i dodvoravanja intelektualno-političkoj eliti Srbije. S obzirom na to da u više tekstova, valjda zavisno od povoda, generalno obrađuje nacionalno pitanje u obe Jugoslavije, primetno je da mu u onim pisanim ovde argumentacija i kritičnost blede. U njima se uopštavaju tendencije i akteri na srpskoj strani, a izoštrava kritika ponašanja političko-intelektualnih struktura iz zapadnih delova Jugoslavije, da bi, konačno, sve komunističke grehove po nacionalnom pitanju fiksirao za Kardelja i Ustav iz 1974. godine. Budući da razmatra problem u rasponu od sedamdeset godina, u vreme komunizma

takoreći kao angažovani komentator, njegova razmišljanja u emigraciji, iako su povremeno neprecizna zbog nedoživljavanja konkretnog političkog sistema i ne odolevaju sarkazmu prema političkom protivniku, imaju oštrinu i objektivnost koje se gube u onim pisanim ovde, sa „lica mesta“. U njima je, kao da je podlegao intelektualnom stilu sredine, izvodio njegovoj lucidnosti nesvojtvene zaključke o izigranosti srpskog naroda ne toliko od vlastite političke elite koliko od drugih jugoslovenskih naroda i njihovih svesnih nastojanja da preko leđa srpskog naroda dođu do vlastitih država. Moguće, čak i verovatno. Ali, gde se zagubila Tošićeva razboritost i sposobnost da sagleda ko je predstavljao srpski narod? Da li je to bila samo režimska politička elita ili i ona takozvana intelektualno-politički disidentska? I otkud to da su elite ostalih naroda, za razliku od Srbije, sa svojim narodima postigle konsenzus? Kako to da su baš u Srbiji najuticajnije „opozicione“ snage podržale autoritarni komunistički režim, odnosno njegovog nosioca i u presudnom trenutku prelomile: prvo ustav po meri jedne ličnosti, pa tek onda izbori? To što su radili u prilog komunizma Kardelj i Hrvati je jasno, ali nije jasno to što u vreme sloma komunizma i u počecima pluralizma svekolika srpska elita (sa časnim izuzecima) čini sve da komunizmu produži život i olakša razbijanje državne zajednice u kojoj se optimalno rešava srpsko nacionalno pitanje. Teza o političkim guslačima, sa kojom bi Tošić da pokrije navedene političke učinke, gubi se u opštosti, pa i u površnosti, bez personifikacije nosilaca i objašnjenja motiva. Sve dok se to ne obavi, narodi koji su to guslanje iskoristili za državno i nacionalno uobličavanje pravdaće se da su se razbežali pred velikosrpskim nacionalizmom. Verujem da srpski narod, makar onaj u Srbiji, nije znao šta radi srpska vojska u Makedoniji 1912. godine, ali sam siguran da je to znala njegova politička elita, kao što su znali i srpska politička-intelektualna elita i srpski narod (sa izuzetkom manjine zgroženih građanskih demokrata) šta radi i za koga JNA u Hrvatskoj i Bosni 1991. i 1992. godine.

Ne može se i ne sme u ime tog naroda uopšteno i ličnom selekcijom proizvoditi nova zabluda i ponovo zatamnjavati stvarnost. Prebacivanje krivice na druge narode i na aktuelnu režimsku političku strukturu je svesno previđanje značajnih uloga mnogih izvan nje koji su veoma mnogo usmeravali rešavanje srpskog nacionalnog pitanja, bilo kao pripadnici komunističke strukture, bilo kao otpadnici od nje. I olako nadglašvali i odbacivali

mnoge koji su shvatili suštinu rešavanja nacionalnog pitanja kako Srba tako i drugih naroda jugoslovenske zajednice. Desimir Tošić vrlo dobro uočava greške političke elite, ali ono što, verovatno, isto tako uočava a prećutkuje je činjenica da između srpske političke i svake druge elite i srpskog naroda postoji jaz jer se nijedna od njih nije ozbiljno bavila njegovim političkim prosvetivanjem. Elita je u Srbiji uvek odlučivala u svoju korist, ubedivši i sebe i narod da to radi za njegovo dobro. Činjenica da skoro sakralno čuva te pozicije je izvor konfuzija u političkoj psihologiji i političkoj kulturi srpskog naroda. I „prosvetiteljska“ delatnost koju je gospodin Tošić decenijama sprovodio na stranicama Naše reči bila je, pokazalo se, bez uticaja ne samo na narod u zemlji već i u srpskim emigrantskim krugovima. Da je bilo drugačije, ispoljilo bi se to u burnim počecima srpskog pluralizma devedesetih. Umesto jasnog koncepta srpskog nacionalnog pitanja i demokratskog uređenja bilo nacionalne, bilo zajedničke države, na taj isti narod se, i iz Srbije i iz inostranstva, odnosno od množine sunarodnika iz dijaspore, sručila nacionalna euforija, mitologija i primitivizam. Umesto pitanja ko je tu koga trebalo da prosveti i kome da pomogne nameće se ono sumorno: je li tu iko imao razuma, sposobnosti i spremnosti da to učini ili su, još jednom, nove zablude potisnule stvarnost.

(Književna reč, broj 501, jun 1998. i u The South Slav Journal, Volume 19 No. 1 – 2 (71 – 72) Spring – Summer 1998., pod naslovom „Reality versus Misconception“)

TRAŽENJE ISTINE

(Sava Janković: „Na prelomu“, IP Prosveta, Beograd. 1994.)

Roman političkog emigranta Save Jankovića u naslovu sadrži simboličku političkog i duhovnog trenutka prostora na kome se autor pojavljuje prvi put, što je pre rezultat „slučaja komedijanta“ nego bilo čega drugog, a najmanje autorove svesne namere. Njegovo objavljivanje kod nas, kod jedne od najuglednijih kuća, jeste prelom višedecenijske izdavačke prakse čiji je credo bio brižnost nad ideološkim čistunstvom pobednika iz narodnooslobodilačke borbe i građanskog rata. Roman „Na prelomu“ je pak literarna vizura onog drugog, gubitničkog učesnika prelomnih događaja 1941 – 1945., koji se pojavljuje opet u prelomnom trenutku ovih prostora i njegovih naroda u kome su odnosi kojima se bavi ova knjiga narasli do paradoksa. Koga i zašto su oni onda pobedili i od koga su ovi onda izgubili, kada su i jedni i drugi, kako tvrde, imali plemenite i istorijske ciljeve, a sredstva, sudeći makar po uzajmnim optužbama, politički približno podmukla i mračna? I od kojih su se, posle više decenija, mnogi sa obe strane složili u novom političkom kolu. Doduše, autor se ne bavi ovim pitanjem, ono se čitaocu samo nameće, već kroz literarno kazivanje nastoji da dokaže čistotu i opravdanost motiva koji su ga opredelili za „poraženu“ stranu u sukobu. Međutim, on idealizam motiva prenosi i na ponašanje svoje strane u ratu, nastojeći da ga utemelji na plemenitijem cilju, jačim etičkim osnovama i skrupuloznijem nastupu. U njegovoj priči vihori Drugog svet-skog rata razbijaju spokojstvo male sremske varoši i donose njenim žiteljima velike i dramatične raskole po nacionalnim i ideološkim osnovama koji se rasplamsavaju do sukoba u građanskom ratu. Širi plan ratnih požara autor sužava na ideološke podele u srpskom narodu – nacionalnu i komunističku – čije su strasti zahvatile srednjoškolsku omladinu. Dogmatska opsednutost nacijom, religijom i mitskim patriotizmom sudara se sa dogmatizmom ideje besklasnog društva i razdvaja školske drugove u dva fanatična ideološka tabora, suprotstavljena toliko da svako (ako u glavnom junaku prepoznamo autora), decenijama posle tragičnih zbivanja, ostaje uveren da se opredelio za onaj pravi.

Mada je Janković svoju temu smestio u književni, romaneskni okvir, ipak je jasno da je ovde priča svedoka – učesnika jedne ideološke strane

u nacionalnoj drami – važnija od literature. U klasičnom pripovedačkom postupku, kroz šematizovanu strukturu romana zasnovanu na dijaloškoj konfrontaciji pozitivno-negativnih junaka, probija se namera ideološke, crno-bele odbrane nacionalne strane u građanskom sukobu. Literarno ruho u ovom delu suviše je tanko da prikrije kostur ideologije koji je u njegovoj osnovi, pa je zato ideološki aspekt najbolji ključ za njegovo čitanje. On mu je i motiv, težnja da se pokaže da im je politički cilj bio autohtoniji, a i literarna odrednica, jer to sprovodi kroz sadržaj političkog romana, a ne kroz teorijsku studiju ili memoarsku prozu. Naivno, povremeno i dirljivo, podržavanje literarnih idola uočljivo je već u tipizaciji likova po uzoru na Aljošu Karamazova i Nikolaja Stavrogina, ali u Jankovićevoj priči nema mesta za dileme. Opsednutost ideološkom konfrontacijom ograničava ga, i duhovno i umetnički, da u događajima, koji jesu bili drama, prevaziđe nacionalno i lokalno i dosegne univerzalno duhovno stremljenje. Pokušaji da pređe crtu i realno sagleda komunističku aktivnost, prikazivanje naivne viteške svesti o poštovanju protivnika i prevage ljudskog nad ideološkim, ali samo kod svojih, u funkciji su oplemenjivanja vlastite strane a, donekle, i odblesci naivnosti mladalačkog, idealističkog uma pre nego što je ideološki zarobljen. Ta zarobljenost se nastavlja i u ovom literarnom pokušaju da svoju ideologiju i njene vođe opravda plemenitim ciljem – spasom srpske nacije, bez odgovora na pitanje: zar i srpski komunisti nisu bili Srbi? S obzirom da je ovo prvi tom trilogije možda će odgovor stići u naredna dva.

U ravni ovog istorijskog i nacionalnog tragičnog sukoba ne sme se opredeljavati koja je bolja ili gora ideja iz prostog razloga što su obe ideologije. A to znači – dogmatske i ograničene. Načitali smo se i nagledali crno-belih komunističkih slika. One su, kao pobedničke, bile i žešće i agresivnije i, naravno, mnogobrojnije. Ove nam stižu sa zakašnjenjem od četiri-pet decenija. Prekasno, jer se na ovim prostorima valjaju nove drame. Dugo nam je uskraćivano pravo na uvid u sve „istine“. Da nije, izvlačili bismo, valjda, zaključke i pouke iz tragičnih posledica raznih ideoloških obmana, koje su sahranile idealizam, snove i živote generacija. I odupirali se, možda, raspoređivanju kadrova u institucijama prosvete, nauke i kulture smišljenim tako i samo zbog toga da se pazi na jednosmerni tok ideja.

(Knjževne novine, broj 914, 15.IX 1995.)

BEZ PRELOMA SVESTI

(Sava Janković: „Na prelomu“ (knjiga druga), Prosveta, Beograd. 1996.)

Traženje književno-estetskog smisla u novom, drugom tomu tetralogije Save Jankovića „Na prelomu“ i valorizovanje njenog dometa veoma je delikatan posao iz više razloga. Najpre, radi se o autoru – političkom emigrantu koji je dramu građanskog rata doživljenu u ranoj mladosti rasplitao u višedecenijskoj emigrantskoj gorčini, ostavši vezan za sve svoje idole i ideale. Zatim, u prvom tomu autor ne odmiče dalje od pokušaja da, kroz literarno kazivanje, dokaže opravdanost ponašanja „svoje strane“ u građanskom ratu 1941–1945., fundirajući to na njenom plemenitijem cilju, jačim patriotskim i etičkim osnovama i skrupuloznijem nastupu. Čitaoci znaju da ih je pobednička strana tih sukoba pokušavala, tokom poslednjih pet decenija, da ubedi u isto. Na kraju, autorov tetraloški literarni zahvat, ma koliko ambiciozno usmeren ka nacionalnoj epopeji, ipak potvrđuje njegovu literarne predispozicije. On je već u naslovu odredio temu, poglavlja vezao za periode i odredio im jasan dramski okvir (sudeći po dvema objavljenim knjigama), izabrao klasičnu novelističku formu i sve to, nažalost, zabetonirao u ravni ideološkog odnosa dve (od nekoliko) snage učesnice opšteg i građanskog rata: partizana, odnosno komunista, koji prenebegavaju nacionalni interes zarad principa internacionalizma, i nacionalista, koji slede samo jednog vođu, Dimitrija Ljotića, i njegovu političku filozofiju. Naravno, to nije beznačajan i nezanimljiv literarni motiv, posebno ako se ima u vidu skoro poluvekovna jednostrana obrada ove teme, već i pozamašan poduhvat koji zahteva mnogo više kreativnosti i više promišljanja od onih koji proističu iz sentimenta ideala mladosti i gorčine političkog poraza.

Kako se prva knjiga bavi početkom rata i ideološkim metežom među srednjoškolskom omladinom u sremskoj varošici, druga, preko glavnih junaka, seli radnju u Srbiju, u 1942. i 1943. godinu, među suprotstavljene ideološke tabore. Radnja se odvija kroz ideološka i romantično-intelektualna nadmudrivanja i kroz dva glavna profilisana lika, Ljotićevca Slobodana Spasojevića i demoniziranog skojevca Boke Georgijevića. Podređivanje ideološkom u knjizi je sprovedeno do kraja, zbog čega umetničko-književna poenta ostaje izvan drame naroda i pojedinaca i njihove kataklizmatične

sudbine, a locira se na sukob političkih ideja. Zato junaci nisu živi ljudi u sudbonosnom vrtlogu, već ideološke lutke pokretane samo političkim idejama. Mitski okvir, uključujući Boga, otadžbinu, kralja i Drinu, prisutan je da uveliča nacionalnu ideju, a ne da iskaže tragičnu sudbinu naroda. I pored asocijacija na Dostojevskog, množina Jankovićevih junaka prepoznatljiva je po šabloniziranom kalupu koji je obilato koristila, ne samo na našim prostorima, i jedna druga ideološko-književna poetika – komunistička. Naknadna saznanja o zastrašujućim metodama kojima se služila druga strana, koje su sa osvajanjem vlasti razvijaju u totalitarnu svest i sveukupnu torturu, vezana su za vreme i junake koji, bez obzira na kojoj su strani bili, o tome uopšte nisu znali ili su znali toliko malo da je to nebitno za suprotstavljanje toj vrsti zla. Na drugoj strani nema nikakve dopunske analitičnosti, što samo potvrđuje da se kod autora svako, pa i umetničko razmišljanje o građanskom ratu u Srbiji okamenilo u emigrantskoj gorčini, ne dozvolivši mu da kroz univerzalnostvaralačku ili kritičku lupu, svejedno, i uz pomoć vremenskog udaljavanja od događaja promisli i proceni i događaje i strane u sukobu.

Pored sveg totalitarizma proteklog sistema kod nas, intelektualac je, književni čitalac takođe, izgradio određeni kriterijum i vrednosni nivo koji je uveliko odmakao od romantičnih intelektualnih zanosa četrdesetih godina, bez obzira da li su oni obeleženi nacionalno ili internacionalno. Ovde su duhovni radoznalci sledili samo jednu intelektualnu ideologiju, onu koja je podrazumevala praćenje i promišljanje kompleksa ideja zapadnih i istočnih, progresivnih i konzervativnih, avangardnih i retrogradnih, kako u umetnosti tako i u nauci, i to sa kritičkom procenom svake pojedinačno. Naravno, u tom prožimanju sačuvano je poštovanje za svaki intelektualni napor, pa i ovaj zamrznut u periodu emotivnog sećanja. Sa tog aspekta i roman S. Jankovića ima izuzetnu vrednost, jer je snažno i sa historiografskog stanovišta značajno svedočanstvo o periodu, ljudima i idejama o kojima smo doskora imali tumačenje samo jedne strane. Autorovo nastojanje da svoju ideologiju zaštiti plemenitim stremljenjima omogućuje čitaocu da relativizuje pojmove patriotizma, otadžbine, kvislinštva i svih načina ideološkog spasavanja države, naroda i, posebno, omladine putem skojevskih organizacija ili raznih zavoda za prevaspitavanje. Sve što mu je napred prigovoreno nije zlonamerna, u komunizmu ideologizovana svest, već

dobronamerno ukazivanje da preostala dva toma i literarno i idejno (ne ideološki) moraju biti kompleksnija.

(Književne novine, broj 946/947, 15. I i 1. II 1997., Beograd.)

PRELOMI I DEOBE

(Sava Janković : „Na prelomu“ (knjiga treća), Prosveta, Beograd, 1998.)

Srpska književnost sa trećim tomom romana Save Jankovića „Na prelomu“ polako upotpunjuje sliku o tragediji nacije u građanskom ratu za vreme Drugog svetskog rata. Decenijama je našom stvarnošću, kulturom takođe, gospodario levičarski duh pobednika, dok je, do pojave ovog dela, druga strana ne samo izostajala već i konstantno anatemisana. Ova nacionalna greška se kasno ispravlja, i to, nažalost, u času kada su se pojavili novi društveni i nacionalni problemi. Tek sada je izdavaštvo otkrilo vrata i drugim, suprotnim shvatanjima i tumačenjima. Kroz taj, još uvek neshvatljivo sužen prolaz stigao nam je i Jankovićev roman (tri toma, u intervalu od tri godine). Autor je najavio tetralogiju. S pojavom romana „Na prelomu“, čitalac zbivanja iz ratnog vihora 1941 – 1945. upoznaje iz novog ugla: uzroke građanskog sukoba, njegovu žestinu, krajnji ishod i porazne rezultate.

Ova treća knjiga prati ratnu 1943. godinu. Radnja se odvija na srbijanskoj obali Drine, gde srpska dobrovoljačka vojska čuva granicu od prodiranja partizana, odnosno komunista, koji su, po njenom uverenju, direktna opasnost za integritet nacionalnih interesa. Komunisti su za njih satanska najezda kojoj i vojno treba sprečiti ulazak u Srbiju. Glavni junak, Slobodan Spasojević, doživljava se kao mladi romantični intelektualac koji ne razume kako neki potomci svetle istorije srpskog naroda i svetih načela svetosavlja mogu da otpadnu od nacije i prihvate internacionalističke ideje i marksističko-lenjinističku teoriju – pogubne za narod čija tradicija počiva na načelu slobode u okrilju krune, crkve, porodice i pravno uređene države. A da, pri tom, i sam ne spoznaje da je ovakvo uverenje, za koje drži da je nacionalno, časno i humanističko, ideološki kavez u kojem se on vrti i

u ovoj knjizi. Lociranje radnje u istorijski istinite prostore, njeno praćenje kroz vojno-organizacionu strukturu i dejstvovanje nacionalne vojske, kao i portret glavnog junaka podređeni su osnovnoj nameri: prezentiranju političke filozofije kojom se rukovodio ovaj nacionalni pokret, njegovi ideolozi i vojni stratezi. Spasojević je patriota, ali i antikomunista. Doduše, prosvetljen, ali koji, nažalost, ne shvata da se ideje ne mogu zaustaviti oružanom i vojnom silom, da to nije način rešavanja visokopostavljenog cilja spasenja srpskog naroda od jačeg okupatora i komunističke zaraze. Srpsko nacionalno beznađe u ono doba našlo je izlaz u ovom pokretu, koji posleratna zvanična ideologija i historiografija tretiraju kao izdaju svih, pa i nacionalnih interesa srpskog naroda. Pobjeda komunista iznedrila je dugi period novog ideološkog zastranjivanja stvarnosti, a njihovo obrušavanje i kraj njihove utopije tek otvara prostor i za pojavu knjiga koje, poput Jankovićeve, relativizuju sliku o srpskom građanskom sukobu četrdesetih godina. Iako više literarnom konstrukcijom nego literarnom izražajnošću, Janković sugeriše nacionalnu moralnu zabrinutost nad ideološki zabludelim Srbima. Utisak koji ostaje posle čitanja romana „Na prelomu“ nije estetske prirode – struktura, stil i jezik su standardno epski, nije ni nov u svom žanru, niti su poruke tako snažne da bi se zapalo u idealizaciju one druge strane u građanskom ratu, koja se konačno oglasila, već sumorno saznanje o ideološkom nadzoru nad srpskim narodom i o njegovoj uskraćenosti da se sa pojavama i idejama, njihovim sadržajima, tvorcima i nosiocima upozna ne neposredno, saglasno vremenu njihovog nastanka i delovanja.

Motiv srpskog raskola 1941–1945. obrađivali su mnogi autori srpske posleratne književnosti, te se poređenja sa Jankovićem nameću sama, posebno sa deobama srpskog naroda o kojima je pisao Dobrica Ćosić. U pitanju su dva dela nastala u dva različita vremena, u dva različita geografska prostora, sa stanovišta dve različite ideologije, a sa istom temom: sudbina i putevi srpskog naroda u Drugom svetskom ratu. I sami učesnici, Ćosić i Janković, viđenja ratnog vihora i sunovrat vlastitog naroda projektuju u literarnoj formi, sa određene vremenske distance i sa potpuno suprotstavljenih pozicija. Ćosić šesdesetih godina u trotomnom romanu „Deobe“ identifikuje tragično nacionalno biće, nacionalnog zanesenjaka zvanog četnik, a Janković mnogo kasnije, devedesetih, obrazlaže pobude jednog nacionalnog pokreta koji je spas nacije video u kompromisu sa

okupatorom. Podele i danas postoje, a dileme su stare: okretanje budućnosti ili zatočeništvo u prošlosti. To što one potiču i iz mitskog shvatanja značaja i uloge intelektualca, bilo kao čuvara i zaštitnika nacionalne samosvesti ili klasno-socijalnog tribuna, teme su za nešto urbaniju i korespondentniju književnost.

(Književne novine, broj 981, Beograd, 1. X 1998.)

SRPSTVO I UTOPIJA

(Sava Janković : „Na prelomu“, četvrti tom, Prosveta, 1998., Beograd)

Kroz četvrti, završni tom tetralogije Save Jankovića „Na prelomu“, koju pratimo od 1995., autor je literarno dosledno sproveo osnovnu temu: srpski građanski sukob u Drugom svetskom ratu. Tek sada se može istaći da je razvojna pripovedačka linija u usponu od prvog ka četvrtom tomu, mada se u stvaranju književne epopeje nije uspelo, kako zbog nekompleksnosti poniranja u vreme i zbivanja, tako i zbog podređivanja književnog čina političkoj tezi.

Završna knjiga okončava priču pripadnika srpskog nacionalnog pokreta porazom u četvorogodišnjoj borbi i povlačenjem njihovih snaga ka zapadu zemlje. Da se samo time završilo, to bi bila jedna od mnogih priča o lošoj „ratnoj sreći“, no zbivanja u Sloveniji, kočevska drama i dogovorena odmazda ratnih saveznika daju joj, u završnici, tonove biblijskih priča o stradanju. Utučenost zbog vojnog poraza grejala se nadom biološkog spasa u demokratskim zemljama, no za kratko jer je slamka spasa potonula u njihovoj izdaji i katastrofi kočevskih jama. Nacionalna odgovornost, služba otadžbini, poštovanje istorije i njenih tradicija rukovodilo je glavnog junaka u surovom sučeljavanju sa smrću na kočevskom stratištu. Pobjednikovu nemilosrdnost i osvetoljubivost doživljava kao sud Velikog oktobra i bestijalne ideološke mašine kojom se upravlja iz moskovskog centra. Ali mu izdaja demokratskog sveta ruši sva uporišta zato što njegova patrijarhalna svest ne poznaje logiku političkih interesa spremnu i na najsurovije kompromise, kao što je i ovaj koji je njegovu sudbinu i sudbinu njegovih

saboraca pretvorio u tragediju. Bekstvom ispred cevi, miri se sa sudbinom apartrida i gorkim saznanjem da će „tvorci novog društva i usrećitelja masa“ razoriti srpsku prošlost, tradiciju i nacionalne institucije. Egzistencijalnim smeštanjem u svet i prostor koji ga je vojnički izdao i ponizio, glavni junak, što će reći Srbin od nacionalnog intergriteta, zapreće u vlastitoj duši poniženja iz tragičnog sukoba i nadu da će slobodarsko i državotvorno srpstvo kad-tad shvatiti istorijsku zabludu i suočiti se sa utopijom. Da li se u razmišljanjima glavnog junaka na kraju romana sažela sva tragika mladog nacionalnog ratnika ili naknadna emigrantska autorova spoznaja iz susreta sa stvaraocima iz otadžbine, čak i potomcima njegovih ideoloških neprijatelja, koji su poslednjih godina sve češće stizali na jadanje u emigrantsku dijasporu, skoro je nevažno jer sadrže celu istinu od komunističke razvaljene Srbije.

Srpstvo se suočilo sa utopijom, ali i sa boljkom glavnog junaka – vlastitim mitovima i zabludama, pa ga evo danas, na kraju drugog milenijuma, u istim sukobima u kojima su glavnog junaka zamenili pedeset godina mlađi Spasojevići.

Iako simplificirana procenjujući sa pozicije modernog književnog izraza ova sumorna istorijsko-književna srpska zbilja je dobrodošla da kompletira tragičnu sliku ideoloških sukoba u Srbiji pre pedeset godina, makar i kroz sentimentalnu i ideološki pristrasnu dopunu književne priče koju su decenijama pisali pisci – partizanski komesari. Ne znamo da li bi u Spasojevićevoj državi, da su oni pobedili, bilo mesta za komesarsku književnost, ali je, svakako, sigurno da bez kompletnih istina, ma kako one bile međusobno suprotstavljene, nema boljitka za ovaj narod.

(Književne novine, broj 997 /998 od 15.IX i 1. X 1999.)

EVROPLJANIN U SRPSKOJ POLITIČKOJ KRČMI

Moja namera da izložim vlastito viđenje ljudskog i radnog portreta Desimira Tošića opterećena je željom da izbegnem na našim prostorima odavno ustanovljen kliše da se „lik i delo“ i besmrtnika i smrtnika, bez obzira na ličnost, njenu ljudsku i intelektualnu vrednost, pa i bez obzira na povod, prikazuju u pozitivnom i glorifikovanom svetlu. Civilizacijska tekovina građanskih društava da se javne ličnosti propuštaju kroz objektivnu kritičku lupu uvek kada se za to daje valjan razlog svedena je kod nas samo na prigodne – laureatske, jubilarne ili nekrološke – situacije, bez objektivnosti, panegirički i neargumentovano. Osim u slučajevima velikih ideoloških zaokreta i obračuna, kada se, takođe uz odsustvo objektivnosti, prenaplašavanje nečijeg značaja i uloge zamenjuje radikalnim poricanjem bilo kakvih vrednosti takvih ličnosti, sve do demonstrativnog vraćanja njihovih knjiga (kako se desilo Ćosiću i Grasu) i oduzimanja svih počasti koje su ranije dobile.

Ova domaća sklonost ka euforičnosti propratila je i povratak Desimira Tošića u zemlju posle gotovo pet decenija emigracije. Spektakularni povratak predratnog demokrate, koji je u emigraciji evoluirao od Grolovog demokratskog podmlatka do evropskog demokrate i, važno je podvući, intelektualca anglosaksonskog profila, okončao se počasnim titulama u Demokratskoj stranci, u kojoj su sve važnije pozicije bile već zauzete, a njegov se pokušaj političko-demokratske edukacije, ne samo u okviru stranke već i na planu šireg javnog mnjenja, pokazao, sudeći prema razvoju događaja, uzaludnim. Šira domaća javnost je o Tošiću političaru, stvaraocu i intelektualcu informisana krajnje površno, elitistički, i opštim mestima samo radi prikupljanja startnih stranačkih poena i sticanja primata demokratskog imidža partije. Većina onih koji su ga decenijama, prilikom izleta u srpsku emigrantsku dijasporu, informisali i opsedali jadikovkama na komunističku praksu nisu bili voljni da mu priznaju političko-demokratsko znanje i iskustvo i ustupe mu prednost, iako su suštinu marksističke političke doktrine, kategorije jednopartijske ideologije, ideju samoupravljanja, Kardeljev teorijski normativizam, pa i samo političko promišljanje razumeli iz njegovih tekstova u Našoj reči. Skloni da minimiziraju sve što nije sfera njihove delatnosti, prepotentno definisane kao „savest društva“, nisu bili spremni

da vlastitu „disidentsku“ prošlost, u kojoj su priuštili sebi mnoga priznanja i počasti tadašnjeg sistema, podrede političkom znanju, demokratskom iskustvu i intelektualno-političkoj prednosti.

Doduše, i samom povratniku Desimiru Tošiću, zbog ustalasanih emocija nakon povratka u otadžbinu, popustila je svojstvena lucidnost te je on prevideo činjenicu da ga je dočekaao jedan novi mentalitet, bahat u stavu samodovoljnosti i sveznanja, nasuprot tradicionalnom, prostom, ali čestitom koji je ostavio četrdesetih godina. I njegovi pojedini nastupi završavali su na ivici kiča. Recimo, party sa predratnim drugovima iz Demokratske omladine, koji su navrat-nanos odbacili ideološke obrazine rukovodilaca i stručnjaka u samoupravnim firmama i navukli od paučine očišćene maske demokratske davnine, uvereni da je društvo krenulo demokratskim putem. Bilo je tužno gledati te starine, koje su se decenijama saglašavale sa „istorijskim zaokretima“ „predvođenim“ „avangardom radničke klase“, kako naivno veruju da se vratilo njihovo vreme u kojem ponovo mogu biti Srbi, demokrate i južnoslovenski Pijemont.

Ništa veselije nije izgledao ni njegov televizijski nastup sa „vodećim“ srpskim opozicionim velikanima – Đilasom (zaista jedinim disidentom na prostoru bivše Jugoslavije) i Bečkovićem – u kojem su, u stilu „ja tebi serdare, ti meni vojvodo“, međusobno upućivali komplimente i hvalili za poduhvate koje je stvarnost odavno prevazišla. Pad Berlinskog zida i biologija srušili su njihove protivnike, a dvojica od trojice – Đilas i Bečković – našli su se u novoj situaciji, bez vizije i programa. U novim okolnostima postali su ili komentatori zbivanja (Đilas) ili zagovornici osvetničkog srpstva (Bečković). Od njihovih autoritativnih glasova političko-pedagoški glas Desimira Tošića o objektiviziranju i demitologizaciji srpske istorije i evolutivnoj demokratizaciji društva uopšte se nije čuo. Za političku pedagogiju, koju je Tošić tih godina zagovarao u seriji tekstova u beogradskoj Borbi i podgoričkoj Pobjedi, u Srbiji niko nije imao sluha. Jasno je da je iz te političke kakofonije korist izvukao samo bračni par Marković – Milošević, a gubitnik je isti – srpski narod.

Prema tome, Desimir Tošić je ostao malo poznat široj srpskoj javnosti kao političar, politički mislilac i intelektualac uopšte. Progutale su ga baruštine lažne srpske intelektualnosti i ono što Srbi jako vole – takozvana srpska politička i intelektualna elita. Međutim, ono što je njegova lična vrednost i rezultat, koje će mu jednog dana staložena srpska pamet

morati priznati i iz kojih će naknadno izvući korisne pouke, jeste njegov višedecenijski studiozni političko-intelektualni rad u emigraciji, koncentrisan u časopisu Naša reč i u emigrantsko-političkim organizacijama kao što su bili Savez oslobođenja i Demokratska alternativa.

Usušujem se da tvrdim da nijedan od časopisa ili novina - ne samo emigrantskih, u načelu koncipiranih na ideološkoj mržnji, nego ni onih u zemlji – nije tako temeljno, studiozno i kritički pratio i analizirao jugoslovensku komunističku praksu i procese, obraćajući podjednaku pažnju kako na epicentar zbivanja, tako i na periferne refleksije, kao što je to decenijama radila Naša reč. Pored informativno-obrazovne funkcije u pismeno neujednačenoj i politički raznorodnoj emigraciji, ona sadrži najpouzdaniju hronologiju Druge Jugoslavije i predstavlja najpouzdaniji historiografski izvor o njenom trajanju, a osnivač i urednik časopisa, Desimir Tošić, najpedantniji je i najnepristrasniji analitičar te stvarnosti. Dubinsko i objektivno razmatranje jugoslovenskog socijalističkog društva, utemeljeno na komparativnoj političko-sociološkoj analizi, oplemenjeno jednostavnošću izraza, endemskim humorom i rafiniranim ličnim cinizmom, izvuklo je na površinu osnovne probleme jugoslovenske zajednice: utopijsku ideologiju, jednopartijsku diktaturu, ekonomsku nerazvijenost, socijalnu nepismenost društva a, s njom, i nepostojanje racionalne društvene svesti, suprotstavljene međunacionalne interese, nedefinisano srpsko nacionalno pitanje, različita istorijska i kulturna uporišta, neartikulisano ideološku mržnju unutrašnjih i emigrantskih opozicionara izraženu u rigidnom antikomunizmu, manjkavost i zadrtnost postojećih opozicionih stavova koja je posledica neudubljivanja u suštinu sistema čiju je ideološku doktrinu i društvenopolitičku institucionalizaciju Tošić temeljno izučavao i analizirao. Praksu srpske političke opozicije da kritikuje sistem na nivou opštih mesta, sudeći po polemičkim tonovima u autorskim tekstovima u Našoj reči, Tošić je uočio još u emigraciji, ali suočavanje, po povratku, sa masovnošću zamenjene političke vizije epsko-mitskim nadmetanjima iznenadila ga je političkom neukošću i nezrelošću, pa je, više iz očaja nego iz njemu svojstvenog cinizma, srpsku političku scenu oštro i tačno definisao kao „političko guslanje“. Koliko je bio u pravu, pokazali su naredni događaji.

Dok su Srbi guslali o jugoslovenskom Pijemontu, istorijskoj pravdi, ratnoj sreći i mirnodopskom gubitništvu, drugi su, sa Slovencima i

Kardeljevom teorijom na čelu, lagano decentralizovali zajednicu i usmeravali se ka nacionalnim državama. Još u emigraciji, što će svaki pažljiviji čitalac Naše reči uočiti, pomno prateći jugoslovensku komunističku praksu i rad Kardelja kao njenog glavnog teoretičara, Tošić skreće pažnju na to kuda vodi njegov lenjinistički teorijski normativizam. Ono što su u Beogradu gomile društvenih teoretičara, marksističkih instituta, ovih ili onih filozofskih škola pozdravljali kao doprinos svetskom procesu socijalizma ili kritikovali zbog dogmatizma i diktata, Tošić je blagovremeno sagledao kao opasnost za jugoslovensku zajednicu, ali ne iz uverenja da je insistiranje na naciji, nacionalnim državama i njihovoj ravnopravnosti loše rešenje, već što je, kao vrstan poznavalac istorije jugoslovenskih naroda, istorije srpske političke misli i nacionalnih mentaliteta, shvatio da će neracionalnost Srbe usmeriti u nacionalnu netoleranciju, međunacionalne sukobe i, kao najbrojniju naciju, dovesti pod osudu savremenog sveta. A da pritom ne reše nijedno pitanje, ni nacionalno, ni državno, ni političko.

Da sam Srbin epsko-guslarskog profila, trebalo bi da izvučem zaključak o proročanskoj viziji Desimira Tošića, ali kao pripadnik srpske realističke manjine konstatovaću samo da je on znao da prati i tumači jugoslovensku stvarnost i bio dovoljno vispren da prozre lukavstvo Edvarda Kardelja, koji ju je uobličavao. Kako su mnogi srpski mislioci i teoretičari odavno pokupili nacionalna i društvena priznanja za pokazano znanje i razumevanje Kardeljevog naučnog socijalizma, Tošiću je ostalo samo da iz vlastite predane delatnosti na prikupljanju znanja o jugoslovenskoj komunističkoj praksi, njenim političkim i teorijskim arhitektama i kritičarima, pre svih o Titu, Kardelju i Đilasu, sređuje i objavljuje pametne i studiozne knjige („Srpsko nacionalno pitanje“, „Snaga i nemoć“, a najzanimljivija knjiga će biti o njegovom postemigrantskom susretu sa Srbijom) koje će biti od koristi mlađim, pragmatičnijim Srbima.

Lično poštovanje, koje od prvog susreta u Londonu početkom osamdesetih imam prema njegovoj specifičnoj umnosti i ljudskom ponašanju, uverava me da će to i biti tako.

(Prilog za knjigu „Dve godišnjice Desimira Tošića“, Gutenbergova galaksija i Centar za demokratiju, Beograd, 2000.)

„..... Radilo se brzo i temeljito. Usisavale sale, holovi, restorani, glancala stepeništa, liftovi, bar-pultovi, pločice. U šest ujutro hotel je blistao u punom sjaju, spreman za dnevnu gužvu....Bio je zaista čist, a klineri, umorni i pospani, odlazili su u sveže londonsko jutro i na ulice još usnulog grada.....I tako su jedna po jedna noć proticale u radu. Brzo sam se navikao na noćni rad i prilagodio načinu života. U toku rada imali smo jednočasovni odmor u restoranu za hotelsko osoblje, gde smo dobijali obrok i napitke. Klineri su sedeli zajedno uglavnom, mada to nije pravilo. U toku odmora svi su tu: i službenici iz knjigovodstva (ne znam zašto oni rade noću), sa recepcije, noćni direktor, klineri. Bilo je tu raznih nacionalnosti, različitih religijskih i političkih nazora: Španaca, Portugalaca, Italijana, Francuza, ponajviše Crnaca iz Gane, Nigerije, Južne Afrike, Britanaca i nas dva Jugoslovena. To je ogroman hotel. Gostiju je bilo po svu noć. Jedni odlaze, drugi dolaze.... Jedini sam među njima koji nema stalni boravak u Engleskoj, ali to se njih ne tiče....Niko ništa ne ispituje, ne istražuje..... Prvi put sam ovde, među ovim ljudima, mojim drugovima klinerima, osetio da je rad iznad svega i da se njegovim kvalitetom ličnost predstavlja. Ovo je bila škola različita od svih onih koje sam u životu prošao“.

T. Ognjanović : (Londonski Klineri, Komunist, 12. XII 1986.)

Beleška o piscu

Ova beleška o piscu je netipična jer se po malo čemu uklapa u tvrdi obrazac koji su autori iz bilo koje oblasti popunjavali tokom proteklih decenija. Iz prostog razloga što mu je netipičan i životni put. Jeste rođen (8.04. 1934, selo Prekašnica, Prokuplje), jeste pohađao i završio osnovnu i srednju školu, jeste studirao i stekao diplomu višeg i visokoškolskog obrazovanja, jeste upisao, i formalno školski odslušao i položio usmeni magistarski studij „Politički sistem“ na Pravnom fakultetu u Beogradu, ali nikad nije napisao, niti je želeo, pismenu tezu i završni ispit. Ali je učio i obrazovao se, i formalno i neformalno, bukvalno do kraja života.

Bavio se politikom, političkim idejama i političkim sistemima od mladih dana, prvo kao veoma mlad član Komunističke partije, a potom (od 1953.g.) kao zagovornik Đilasovih ideja (za čiji se politički stav opredelio pre partijskih diferencijacija, a u praksi pokušao i organizaciono da ga sprovede, o čemu, verovatno, postoje podaci u odgovarajućim bezbednosnim službama, za otvaranje čijih dosijea se zalagao do kraja života). Političko i ljudsko prijateljstvo (koje datira od 1966.g.) sa M. Đilasom nije koristio za pribavljanje disidentske biografije, niti pak za olakšanje položaja u inostranstvu (Engleska), gde je klinersko-kaunterskim radom u hotelima obezbeđivao porodičnu egzistenciju i spasavao vlastito mentalno zdravlje i nezavisnost. Bez bilo čije pomoći, posebno bez bilo kakve podrške Komiteta za pomoć disidentima u komunističkom sistemu ili Demokratske alternative, koji su mu nudeni. To prijateljstvo, takođe, nije razumeo kao obavezu na poslušnost, pre svega političku, što se i pokazalo u događajima 1990. g. kada je kao organizator Reformskih snaga za Srbiju (na ličnoj energiji i vlastitim finansijskim sredstvima) odbio sugestiju jedinog jugoslovenskog disidenta i svog idola iz mladosti za kompromis sa kameleonskim, lažno disidentskim „političarima“ koji su se u reformskim snagama našli iz revanšističkih razloga. Konsekvence su bile „potpuni raskid svih odnosa“. Lično, ni jedan odnos, a kamoli prijateljski, nije raskidao zbog ideoloških ili političkih razlika.

Svojim životnim načelima ostao je veran do kraja života: najveći deo svog veka egzistenciju je obezbeđivao dajući časove iz matematike i, kasnije, engleskog. Radni staž od šest godina, koji je započeo u doba vlasti srpskih liberala, dopunio je sa četrnaest godina uplaćivanja staža po osnovu samostalnog novinara, na osnovu čega je 1992.g. ostvario minimalnu penziju. Nju je doživeo kao moralnu satisfakciju za sve povrede koje je tokom života trpeo od ljudi etabliranih u sistemu, „zabrinutih“ za njegovu staračku egzistenciju. I, naravno, kao potvrdu ljudske prevrtljivosti i nedoslednosti koja je u određenom društveno-političkom trenutku (1992.) oslobođeno i emotivno reagovala na njegovu životnu i političku biografiju.

Osnovnom životnom načelu – borbi za demokratiju – ostao je odan do kraja fizičke aktivnosti učestvujući, iako teško oboleo, do kraja novembra 1999.g. na svakodnevnim protestima koje je organizovao Savez za promene.

Svako detaljisanje njegove biografije pretvorilo bi se u priču o ljudima, što bi odudaralo od Tomislavljevih životnih načela.

Umro je 10. marta 2000. godine.

